T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HALİL HAMİD PAŞAZÂDELERDEN MÜŞİR MEHMED ASAF CELÂLEDDİN PAŞA (1837-1899)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET CEMİL TEMİZ

İSTANBUL 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HALİL HAMİD PAŞAZÂDELERDEN MÜŞİR MEHMED ASAF CELÂLEDDİN PAŞA (1837-1899)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET CEMİL TEMİZ

TEZ DANIŞMANI: PROF DR. UFUK GÜLSOY

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……..IV

ÖZET...……...…..VII

ABSTRACT……...VIII

KISALTMALAR……...IX

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM: ASAF PAŞA'NIN AİLESİ, DOĞUMU VE HAYATININ ERKEN DÖNEMİ ……..…….6

1.1. BÜYÜK DEDESİ HALİL HAMİD PAŞA…….6

1.2. DEDESİ MEHMED NURULLAH PAŞA……..8

1.3. BABASI MEHMED CEMALEDDİN PAŞA……...29

1.4. KARDEŞİ HALİL SAMİ PAŞA……...47

1.5. ASAF PAŞA'NIN ÇOCUKLARI …….……...50

1.6. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU…….53

1.7. ASKERLİĞE İNTİSABI……..55

1.8. İLK GÖREVİ: HARP YÂVERLİĞİ…….56

1.9. KIRIM HARBİ'NE KATILIŞI……...……..58

İKİNCİ BÖLÜM: İKİ SAVAŞ ARASINDA (1856-1876)……...60

2.1. RUMELİ ORDUSU SÜVARİ DÖRDÜNCÜ ALAYI KAYMAKAMLIĞI: BİR NİZAMİYE SÜVARİSİ……..60

2.2. ANADOLU ORDUSU SÜVARİ ÜÇÜNCÜ ALAYI KAYMAKAMLIĞI……..63

2.3. YENİDEN RUMELİ ORDUSU……...64

2.4. HASSA ORDUSU SÜVARİ BİRİNCİ (EJDER) ALAYI KUMANDANLIĞI……65

2.5. FİLİBE OLAYI…….66

2.6. KARS MEVKİ KUMANDANLIĞI…….71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 93 HARBİ……..……..74

3.1. SAVAŞ ÖNCESİ MANZARA VE OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ……...…..…74
3.2. SAVAŞIN AYAK SESLERİ: BÖLGESEL ÇATIŞMALAR……...75
3.3. OSMANLI-SIRP SAVAŞI……...76
3.4. 93 HARBİ VE ASAF PAŞA……....82
3.4.1. Karahasanlar Muharebesi……..83
3.4.2. Kadıköy ve Katselovo Muharebeleri……84
3.4.3. Sinanköy Muharebesi……....86
3.4.4. Maçka-Trastenik Muharebesi……....87
3.4.5. Niş Kumandanlığı……89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DEVR-İ HAMİDÎ'DE BİR PAŞA……..…….……..91

4.1. SELANİK KUMANDANLIĞI…….....91
4.2. ASKERİ TEFTİŞ KOMİSYONU AZALIĞI……92
4.3. VAN'A GÖNDERİLMESİ……...96
4.4. BOĞAZLAR MÜFETTİŞLİĞİ……97
4.4.1. Boğazların Tarihî ve Stratejik Önemi……97
4.4.2. Asaf Paşa ve Akdeniz (Çanakkale) Boğazı Tahkimatı…….....99
4.4.2.1. *İstihkam İnşası ve Mevcut Yapıların Tadili……105*
4.4.2.2. *Silahların Modernizasyonu……109*
4.4.2.3. *Demografik Düzenleme……..115*
4.4.3. Karadeniz Boğazı Müfettişliği……117
4.4.4. Çatalca İstihkamları Müfettişliği…….....119
4.5. YILDIZ MAHKEMESİ FEVKALÂDE HEYET AZALIĞI……...120
4.6. YÂVERLİK ……..…….121
4.7. MÜŞİRLİĞE TERFİİ……..123
4.8. MEHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ DERGÂHI'NIN YENİDEN İNŞASI……124
4.9. HİCAZ'DA HAYRÂT-I SENİYYE İNŞAATINA NEZARETİ……125
4.10. ALDIĞI NİŞAN VE MADALYALAR……139
4.11. VEFATI ..……..141

SONUÇ……145

EKLER……148

KAYNAKÇA……154

ÖNSÖZ

Biyografi, isminin de ele verdiği üzere iddialı bir çalışma alanı. Bir yaşamın metinleştirilmesi mümkün müdür? Mümkünse bu ne ölçüde böyledir? Metinle o metne konu olan yaşam arasında tastamam bir tetabuk ilişkisi görmek kabil değil. Her şeyden önce yaşayanla yazanın dünyaları arasındaki tarihsel dönem farkı ve özellikle zamanın hızlandığı şu asri mecrada bulunmanın belki kaçınılmaz bir sonucu olarak anlam-değer-duyuş örgülerinin iyiden iyiye başkalaşması, söz konusu örtüşmenin imkân dairesini daraltan birer müşkül olarak bizi karşılamaktadır. Bu mesele, yani biyografi yazımının doğasında barındırdığı sorunlar ve zorluklar, alanın duayenlerince de tartışılagelmiştir. Abdülhamit Kırmızı, nasıl tarih geçmişin kendisi değilse biyografinin de bir hayatın kendisi olmadığını söyler. Bu çarpıcı tespitinde hocamıza katılmamak için bir mazeretimiz bulunmamaktadır. Devam eder hocamız: ‘’Bir hayat kendi başına bir anlam ifade etmiyor. Hayatın bir çizgisi, gittiği bir yer yok aslında. Biyograf buna bir anlam veriyor, bir yol çiziyor.’’ Peki hayatını konu aldığımız kişinin iradesini, yönelişlerini ve karşı duruşlarını nasıl izah edeceğiz? Farzımuhal, imkânımız olsaydı da Asaf Paşa’yla hayatını kendisinden dinledikten sonra bu meseleyi müzakere edebilseydik acaba ne tür bir cevap alırdık? Ben, Paşa’nın hem bütüncül olarak hayatı hakkında hem de bu bütünün bünyesinde barındırdığı tikel tecrübelere dair bir anlam sorusuna vereceği kayda değer cevaplar olduğuna inanıyorum. Asıl sorun, onun cevaplarıyla bizim onun hayatını anlama ve anlamlandırma tarzımız arasındaki açıklık olsa gerek. Ne var ki müşkül bununla da bitmiyor. Acaba onun tikel tecrübeleri hakkındaki cevapları sahiden vakaların hakikatiyle büsbütün örtüşecek mi? Bu soru katiyen Asaf Paşa’nın yalan söyleme ihtimalini ima etmiyor. Esasen bu mesele, bugündeki tarihçinin geçmişi günün şartlarına, ihtiyaçlarına, belli başlı paradigmalara göre bir biçimde dizayn etmesinde benzer şekilde bir insan tekinin de hatıralarını içinde bulunduğu psikolojik ve sosyal şartlara göre yeniden dizayn etme eğiliminde olduğu, insan bilişinin bu tür bir beceriyle donatıldığı gerçeğine temas ediyor. Şu halde elinizdeki çalışma, hayat hikâyesini bizatihi Asaf Paşa’dan dinlemek suretiyle kaleme alınmış olsaydı dahi, bir yaşamı bütün gerçekliğiyle ortaya koyma mikyasına nispetle belki ‘yorumun yorumu’ olma seviyesinden öteye erişemeyecekti. Biyografi üzerine süregelmiş ve devam edecek olan bu minvaldeki tartışmaları derinleştirebilmek için ‘’kırk fırın ekmek yeme’’ cinsinden bir ameliyeye muhtaç olduğumu kendime hatırlatarak bu kısa ve tereddütlü düşünce denemesini burada sonlandırmalıyım. Nihayetinde bu çalışma, biyografi alanının temel sorunlarını ele alma

yetkinliğini göstermek bir yana, ancak tek ispat edebildiği marifeti çabalamak olan bir öğrenciden sadır olduğu takdirde hoş görülebilir hatalar, tekdüzelikler ve bayağılıklar içermektedir.

Çalışmada, yazarın maharetsizliğinden ziyade odaklanılan dönemin ve şahsın hususiyetlerinden kaynaklanan bazı imkânsızlıklar ve sınırlılıklar göze çarpacaktır. Örneğin Asaf Paşa'nın yaşadığı dönemde günlük hayat, insanlar arası ilişkiler ve tecrübe aktarımı ağırlıklı olarak sözlü kültür çerçevesinde cereyan ettiğinden bu bağlamlarda Paşa ve ailesine dair ayrıntılı bilgi edinemiyoruz. Dedeleri ve babasında olduğu gibi Asaf Paşa'nın da yaşamlarını etüt etmede sadece en sık başvurduğumuz değil, aynı zamanda olmazsa olmazımız mesabesindeki resmi vesikalar, tahmin edilebileceği üzere bu konularda ayrıntılı bilgi vermedikleri gibi içerikleri bir şahsiyetin genellikle devlet aygıtları perspektifinden işlevini merkeze alarak onu tasvir, tavsif ve tasnife giden bir tarzla maluldür. Dolayısıyla resmi belgeleri temel kaynaklar olarak alan bir biyografi denemesi de kaçınılması çok zor biçimde bu minvalde izler taşıyacaktır. Bu özeleştiri, yalın şekilde 'kendi' olarak Asaf'a ulaşma lüzumunu benimsemekten ileri gelmeyip çok kollu bir terazinin kefelerinden birinin ağır basması kaygısına dayanmaktadır. Zira kendilik-benlik-bizlik kavramları arasında kopmaz bir ilişki olduğu, birinin diğerinden bağımsız ele alınamayacağı, bunların da bünyesinde varlık gösterdikleri siyasi organizasyonla etkileşim halinde olduğu kanaatindeyiz. Söz konusu etkileşim, Asaf Paşa gibi üyeleri nesillerce önemli devlet makamlarında görev almış bir aileye mensup şahsiyetlerde daha da belirgin olsa gerektir.

Devlet Arşivleri'ne aktarılma süreci devam eden ATASE Arşivi'nin 93 Harbi bölümü henüz araştırmacıların kullanımına açılmadığından Asaf Paşa'nın bu savaştaki rolü ve katıldığı muharebeler için konu hakkında yapılmış olan ayrıntılı askeri tarih çalışmalarına başvurulmuştur. Bu çalışmalar alanında uzman subaylar tarafından hazırlanmış olup her ne kadar resmi belgelerin yerini doldurmasa da mahrumiyetimizi önemli ölçüde telafi edecek seviyede tafsilatlıdır.

Tezimizde Halil Hamid Paşazâdelerin en mümeyyiz kolu olan Asaf Paşa'nın üst soyuna, dedesi Nurullah Paşa ve babası Cemaleddin Paşa'ya ayrıntılı şekilde değindiğimiz bölümler başlı başına birer biyografi sayılabilecek niteliktedir. Söz konusu bölümlerin her ne kadar 'ziyade' olduğu düşünülebilirse de uygun bir bakış açısıyla çalışmanın içeriğine çeşitli katkılar sağladığı teslim edilebilir.

Ailesi hakkında önemli bilgilerin yanında Taha Toros Arşivi dâhilindeki dokümanları ve bu arşivde bulunmayan bazı fotoğrafları benimle paylaşan, Halil Hamid Paşazâde Halil Sami Paşa'nın torunlarından Ediz Ersoy'a teşekkür ederim. Geçmişten bu yana ve tabi çalışma süresince benden hiçbir desteği esirgemeyen aileme; anneme, babama ve biraderim Selman Faruk Temiz'e teşekkürü borç bilirim. Öğrencilik dönemim boyunca bilgi ve tecrübelerinden faydalanmanın yanı sıra üslubunu, sabrını ve yüksek şahsiyetini hayranlıkla müşahede ettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Sayın Ufuk Gülsoy'a tezin bütün aşamalarında gösterdiği ilgi ve anlayıştan, verdiği bilgece tavsiyelerinden ve yönlendirmelerinden dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

Ahmet Cemil Temiz

Kahramanmaraş, Mart 2023

ÖZET

Bu çalışmada Halil Hamid Paşazâdelerden Müşir Mehmed Asaf Celâleddin Paşa'nın (1837-1899) hayatı konu alınmıştır. Sultan Abdülmecid devrinde bir alaylı olarak askerlik mesleğine intisap eden Asaf, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus Çarlığı ile yaptığı iki büyük savaşa, Kırım Savaşı'na ve 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. Son dönem Osmanlı tarihinde belirleyici bir yere sahip olan bu iki savaşın yanı sıra 1852'de Karadağ'da, 1876'da Sırbistan'da cereyan eden eşkıya hareketlerinin bastırılmasında, yine bu hareketlerin bir uzantısı olarak Sırbistan'da patlak veren isyan biçimindeki bölgesel çatışmalar sırasında Vidin Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın emrinde mirliva (tuğgeneral) rütbesiyle muharebelere katıldı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında, Balkan Cephesi'nde farklı tümenleri komuta etti, Çarlık ordusunun Rusçuk Grubu'yla çarpıştı. Cesaret ve ehliyetini ispatlayarak generalliğe kadar yükselen Asaf Paşa, bu meziyetlerinin yanında sadakatiyle de Sultan II.Abdülhamid dönemindeki askeri erkanın öne çıkan isimlerinden biri olmuş; Askeri Teftiş Komisyonu Azalığı, Boğazlar Müfettişliği, Yıldız Mahkemesi'nde Fevkalade Heyet Azalığı ve padişah yâverliği gibi önemli görev ve mevkilerde bulunmuştur. Bu çalışmanın, XIX.yüzyılın ikinci yarısında orduda giderek artan biçimde etkinlik gösteren bir Osmanlı subayının yaşamına ve faaliyetlerine ışık tutmak, Sultan II.Abdülhamid'in askeri süreçleri hangi araçlarla, ne şekilde ve kimlerin yardımıyla denetlediği sorularını kısmi olarak cevaplamak bakımından literatüre katkı sağlayacağını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Asaf Celâleddin Paşa, Halil Hamid Paşazâdeler, Kırım Savaşı, Ejder Alayı, 93 Harbi, Sultan II.Abdülhamid, Askeri Teftiş Komisyonu, Boğazlar Müfettişliği.

ABSTRACT

This study focuses on the life of Mushir Mehmed Asaf Celaleddin Pasha, one of the Halil Hamid Paşazades. Asaf, who joined the military profession as a ranker soldier during the reign of Sultan Abdülmecid, participated in two major wars of the Ottoman Empire against the Tsardom of Russia, the Crimean War and the Ottoman-Russian War of 1877-1878, also known as the 93 War. In addition to these two wars, which have a decisive place in the history of the late Ottoman Empire, he participated in the suppression of the insurgent movements in Montenegro in 1852 and in Serbia in 1876, as well as in the regional conflicts in the form of rebellion that broke out in Serbia as an extension of these movements, with the rank of mirliva (brigadier general) under Vidin Commander Osman Nuri Pasha. In the 93 War, he commanded different divisions on the Balkan Front and fought against the Rusçuk Group of the Tsar's army. Asaf Pasha, who rose to the rank of general by proving his courage and competence, became one of the prominent names of the military power during the reign of Sultan Abdülhamid II with his loyalty in addition to these virtues; he served in important duties and positions such as being a member of the Military Inspection Commission, Inspector of the Straits, a member of the Extraordinary Committee at the Yıldız Court and a sultan's aide. We hope that this study will contribute to the literature by shedding light on the life and activities of an Ottoman officer who was increasingly active in the army in the second half of the nineteenth century, and by partially answering the questions of by what means, how and with whose help Sultan Abdülhamid II controlled the military processes.

Keywords: Mehmed Asaf Celaleddin Pasha, Halil Hamid Pashazades, Crimean War, Dragoon Regiment, Ottoman-Russian War of 1877-1878, Sultan Abdülhamid II, Military Inspection Commission, Inspectorate of the Straits.

KISALTMALAR

BOA : Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

TT : Taha Toros Arşivi

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

c. : cilt

s. : sayfa

ed. : editör(ler)

vol. : volume

haz. : hazırlayan

drl. : derleyen

GİRİŞ

1768-1774 savaşında Rusya karşısında alınan yenilginin ardından 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması ve 1783'te Kırım'ın tamamıyla elden çıkması Osmanlı yönetimi için sarsıcı olduğu kadar imparatorluğun bekası için özellikle askeri alanda ıslahat yapma gerekliliğini tekit eden gelişmelerdi. Asaf Paşa'nın büyük dedesi Halil Hamid Paşa (öl.1785) böyle bir zamanda, 1782 yılında sadaret makamına gelmiş, imparatorluktaki çok boyutlu sorunları çözmek için attığı çeşitli adımlarla dirayetini ve elbette devrin vasat devlet ricalinden farkını ortaya koymuştu. Ne var ki Paşa'nın takip ettiği hareket hattından dolayı menfaatleri zedelenen çevrelerde uyanan rahatsızlık onun aleyhinde ciddi sonuçlar doğurmuş, günün sonunda Sultan I.Abdülhamid'in emriyle idam edilmişti.[1] Bu talihsiz neticeye rağmen Halil Hamid Paşa sadrazamlığı süresince yürüttüğü, imparatorluğa yeniden güç kazandırmaya yönelik faaliyetleriyle hafızalarda yer etmiş, ıslahçı teşebbüsü daha sonra bu yönde gösterilecek çabaların öncellerinden biri olarak tarihe geçmişti. O aynı zamanda Halil Hamid Paşazâdeler olarak bilinen, mensupları arasından önemli devlet adamları bulunan sülaleye adını vermişti. Halil Hamid Paşa hakkında dönemin padişahına sadakati hususunda tereddütte bırakacak söylentiler yayılmışsa da onun neslinden gelenler, diğer hasletlerinin yanında sadakatleriyle de takdir göreceklerdi.

Halil Hamid Paşa'nın oğlu, Asaf Paşa'nın dedesi Nurullah Paşa (öl.1841) Sultan II.Mahmud döneminde mutasarrıflık ve valilik görevleri icra etmiş vezirlik rütbesini haiz bir devlet adamıydı. Taşrada merkezi otoritenin zayıfladığı, ayan denilen mahalli unsurların güç kazanarak iktisadi ve idari süreçlerde etkinliğini artırdığı bir dönemde Sultan, yeniden ve yeni bir tarzda hükümferma olmak maksadıyla taşraya vaziyet etmeye çalışmaktaydı.[2] Onun bu uğurdaki çabalarına en büyük katkıyı kuşkusuz Nurullah Paşa gibi sadık bendeleri yapmış, İstanbul'la daima irtibat halinde olan bu paşalar Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde merkezi otoriteyi tesis etme yolunda faaliyet göstermişlerdi. Bu bağlamda Nurullah Paşa da vazife yaptığı bölgelerde kimi zaman usulsüzlükleri önlemek ve nizamnameleri tatbik etmek suretiyle, kimi zaman da devlete karşı haddi aşan

[1] Kemal Beydilli, ''Halil Hamid Paşa'', *DİA,* c.XV, s.316-318.

[2] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ''Halil Hamid Paşa'', *Türkiyat Mecmuası,* cilt 5 (1936), s.256; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.169.

ayanlarla ve eşkıyayla askeri mücadeleler vererek sultani ve şer'i nizamın meşruiyetini sürdürecek ve kuvvetini pekiştirecek bir dizi icraatta bulundu.

Fransız İhtilali'nin de etkisiyle Avrupa'da neşvünema bulan ulusçuluk akımı XIX.yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda olumsuz yankılar uyandırmaya başlamıştı. Sırplardan sonra ayrılıkçı Rumların 1821 yılında başlattığı isyan bilhassa Mora'da etkili olmuş ve ihtilalciler tarafından Rumların yaşadığı diğer bölgelere yayılmaya çalışılmaktaydı.[3] Bu esnada Limni muhafızlığına tayin edilen Nurullah Paşa adayı isyancılara karşı müdafaa etmişti. Birkaç yıl sonra yeniçeriliğin ilgası üzerine bu sürecin taşradaki tatbikçilerinden olmuş, bulunduğu yerde yeniçeri artıklarının çıkardığı sorunlarla alakadar olmuştu. Akabinde 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ziştovi muhafızlığı yaptı. Velhasıl, Nurullah Paşa devlet hizmetinde vazife aldığı yıllarda imparatorluğun karşı karşıya olduğu birçok sorunla ilk elden yüzleşmiş, bunların üstesinden gelmek için mücadele etmişti. Dolayısıyla onun hayatını incelediğimiz sırada aynı zamanda söz konusu sorunlara daha yakından bakmış olacak, bu vesileyle dönemin genel manzarasını teşkil eden en önemli öğelerden bazılarını ele almış olacağız.

Nurullah Paşa'nın oğlu, Asaf Paşa'nın babası Cemaleddin Paşa da çeşitli yerlerde mutasarrıflık ve valilik görevlerinde bulunmuştu. Onun memuriyet hayatı devlet bünyesinde kurumsallaşma seferberliğinin yaşandığı bir döneme tesadüf eder. Haleflerine kıyasla daha geniş yetkilere sahip pederinin aksine sivilleştirilmiş ve bürokratikleşmekte olan bir mahalli idare sisteminin bir parçası olarak bulunduğu bölgelerde Tanzimat'ın taşrada tatbik edilme sürecinde yer aldı. İmparatorluk bünyesindeki bütün zümrelerin haklar ve yükümlülükler bakımından eşitliğini öngören tebaa anlayışına matuf uygulamalardan olan eyalet ve kaza meclislerinin tesisi ve buralarda gayrimüslim unsurların temsili meselesiyle ilgilendi.

Pek çok açıdan bir geçiş dönemi olan bu zaman dilimi Osmanlı askeri modernleşmesinin en devingen aşamasına da şahitlik edecekti. Yeniçeriliğin ilgasının ardından Avrupai tarzda kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu büyümekte, benimsenen yeni sistem doğrultusunda askeri okullar açılmaktaydı.[4] 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ve kısa süre sonra Kavalalı İsyanı sırasında alınan yenilgiler yeni kurulan

[3] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, c.V, s.104, 114.

[4] Gültekin Yıldız, ''Ottoman Military Organisation (1800-1918)'', *The Encyclopedia of War*, ed. Gordon Martel, 2011, s.4-5.

ordunun bir yandan gelişmesini zorlaştırırken diğer yandan bu yöndeki acil ihtiyacı ortaya koymaktaydı. Böylesi bir geçiş döneminde, günün şartlarına nispetle kayda değer bir kültür ortamında dünyaya gelen Asaf, büyük dedesinden bu yana üç nesildir aktarılan bir devlet anlayış ve terbiyesini tabiatıyla almış olmanın yanında her ne kadar yüksek tahsili bulunmasa da dönemin ruhunu erken yaşta tanıma fırsatına erişmiş olarak askerlik kariyerine başlamıştı.

Çalışmada umumiyetle kronolojiyi takip ettik. Sadrazam Halil Hamid Paşa'yla başlayan anlatı Asaf Paşa'nın vefatıyla sona ermektedir. Bununla birlikte generallik döneminde Asaf Paşa'nın komisyon azalığı ve müfettişlik gibi uzun süreli görevlerde bulunmasının yanı sıra bu görevlerden bazılarını aynı anda sürdürmesi, dönemin ele alınışında bizi farklı bir yöntem tercihine sevk etti. Yine kronolojiyi esas almakla birlikte konu bütünlüğü sağlamak amacıyla Paşa'nın başladığı bir görevi kesintisiz ve bütünlüklü biçimde aktardıktan sonra zamansal olarak daha geç başlayan sonraki görevini ele aldık.

Çalışmanın odağını Halil Hamid Paşazâdelerin son temsilcisi sayabileceğimiz Asaf Paşa teşkil etse de biz, Asaf Paşa'nın dedesi Nurullah Paşa ile babası Cemaleddin Paşa'nın da hayatına genişçe yer verdik. Onlara ayrılan kısımlar çalışmanın esas unsurlarından olmayıp Asaf Paşa'nın zadegândan oluşuyla birlikte ailesinin devlet hizmetindeki nesilleri aşan mevcudiyetini vurgulamak ve dönem-şahsiyet ilişkisiyle sınırlı kalmayıp dönem-aile etkileşimini; dönemin karakterinin bir aile bünyesindeki nesillere etkisini ve nesillerin bu etkiye karşı konumlanışlarını yorumlanabilir hale getirmek amacıyla metnin gövdesine eklemlenmiş kompartımanlardır. Yine bu kısımların süreklilik ve kırılma bağlamındaki tartışma ve yorumlamalar açısından işlevsel olabileceği kanaatindeyiz.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Asaf Paşa'nın ailesi, doğumu, çocukluğu, askerlik mesleğine intisabı ve ilk görevleri, daha sonra da ilk savaşı olan Kırım Savaşı'na katılması ele alındı. İkinci bölümde Kırım Savaşı'yla 93 Harbi arasındaki zaman diliminde yürüttüğü faaliyetler ve icra ettiği görevler aktarıldı. Üçüncü bölümde, artık yüksek rütbeli bir subay olan Asaf Paşa'nın, Balkanlarda gelişerek 93 Harbi'nin kilometre taşlarını döşeyen bir dizi bölgesel çatışma sırasındaki faaliyeti ve 93 Harbi'nde katıldığı muharebeler anlatıldı. Dördüncü bölümde Paşa'nın Sultan II.Abdülhamid devrindeki icraatı ayrıntılı biçimde incelendi.

Asaf Paşa'nın icra ettiği bazı görevlerin önemini ve mahiyetini daha anlaşılır kılmak adına gelişmelerin arka planına uzanılmaya özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda kimi zaman, Filibe Olayı ve 93 Harbi kısımlarında yapıldığı üzere evveliyatın tasvirine gidilerek olayları hazırlayan nedenler belli ölçüde ayrıntılandırılmış; kimi zaman ve tabi bunlarla birlikte, örneğin ikinci bölümde Dragonlar ya da dördüncü bölümde kolera salgını hususlarında olduğu gibi teknik ayrıntılar verilmiştir. Bu itibarla eldeki imkânlarla bir yandan Paşa'nın hayatını ve faaliyetlerini metne aktarmaya çalışırken diğer yandan siyasi, sosyal ve askeri yapıları, mekanizmaları, bunların devindiği konjonktürü; dedesi ve babasıyla birlikte kendisinin bütün bu daireler içerisinde aldığı yeri ve bu konumlanışın hasılasını da belirginleştirmiş olduk.

En faal ve etkin olduğu feriklik ve müşirlik dönemlerinde Asaf Paşa'nın, Sultan II.Abdülhamid'in inşa ettiği saray merkezli rejimin yerleşip güçlenme sürecindeki rolünün ve bu yöndeki katkılarının ortaya konması, çalışmanın literatüre bu bağlamdaki katkılarından biridir. Yine bu çalışma, döneme adını veren şahsiyetin fevkalade etkisini teslim etmekle birlikte Devr-i Hamidî'nin, Osmanlı hükümranlık ethosunun[5] son

[5] Ahmet Cevizci, ethosun Antik Yunan'da bir kimsenin alışkanlıklarına, davranış tarzına ve karakterine işaret etmek üzere kullanıldığını; modern düşüncede ise kelimeye, ferde yönelik kadim kullanım genelleştirilerek belli bir topluluğun, zümrenin ya da kültürün genel manzarasını, içtimai mizacını tarif için başvurulduğunu ifade eder. (Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s.381). Cevizci'nin aktardığı üzere kelimenin Eski Çağ'da insan tekini niteleyen bir şekilde kullanıldığı örneklere rastlıyoruz. Sözgelimi Herakleitos'tan yapılan bir rivayete göre o, ''Kişinin karakteri (ethosu) onun kaderidir'' demişti. (Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s.119). Diğer yandan, ethosun çokluğu kapsayıcı özelliğini modern dönemde kazandığı pek doğru sayılmaz. Çünkü Heredot'un anlattığına göre Pers-Yunan Savaşları'nın yaşandığı dönemde Atinalılar, Spartalılara; aynı kanı taşıyıp aynı dili konuştukları, aynı tanrılara taptıkları ve aynı gelenekler (ἔthea, ethosun çoğulu) üzere yaşadıkları için Perslere karşı birlikte savaşmaları gerektiğini söylemişlerdi. (Olga Tribulato, '' Dialectology (diálektos), Ancient Theories of'', *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, ed. Georgios K. Giannakis, Brill, 2014, vol.I, s.458).

Ethos kavramına dair bu bilgilerden sonra Osmanlı hükümranlık ethosunu izaha yönelecek olursak, onun yönetim geleneğinden daha kapsamlı bir alanı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu alanda, söz konusu geleneği kuran ve yönetime meşruiyet sağlayan, aynı zamanda devamlılık adına yapılan içtihatların da miyarı olan unsurlar ve referanslar, ayrıca bunların gölgesinde onun mevcudiyetini temin eden kurumlar yer almaktadır. Fuad Paşa'nın İngiliz Büyükelçi Stratford Canning'e hitaben söylediği şu sözler bizce Osmanlı hükümranlık ethosunun veciz bir tarifidir: ''Devlet-i Aliyye dört esas üzere müesses olup bunlar ile her nasıl istenilir ise idaresi ve ilerlemesi kabil olur ve bunlardan her kangısı nakıs olur ise idare kabil olmaz. Dört esas budur: Millet-i İslâmiyye, Devlet-i Türkiyye, salâtin-i Osmaniyye, pâyıtah-ı İstanbul.'' (Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, I, s.85). Klasik Osmanlı siyasi literatüründeki nizam-ı âlem, din ü devlet, mülk ü millet, hamiyet ve sadakat gibi kavramlar

hamillerini de içeren bir zümrenin, imparatorluğun karar ve yürütme mekanizmalarında etkinlik gösterdiği bir zaman dilimini ifade ettiği, bu bakımdan bir kadro faaliyetini yansıttığı fikrini güçlendirici niteliktedir.

da Osmanlı hükümranlık ethosu çerçevesinde zikredilmelidir. Bu konu tezimizin bağlamını aştığı için bir başka çalışmada daha ayrıntılı şekilde ele almak üzere şimdilik bu kısa açıklamayla yetiniyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM: ASAF PAŞA'NIN AİLESİ, DOĞUMU VE HAYATININ ERKEN DÖNEMİ

1.1. Büyük Dedesi Halil Hamid Paşa (1736-1785)

Asaf Paşa'nın büyük dedesi olan Sadrazam Halil Hamid Paşa, Halil Hamid Paşazâdeler olarak bilinen sülalenin nispet noktasıdır. Bu ismin nispet kıymeti ise sahibinin devlet makamlarında önemli görevlerde bulunmuş olmasının yanında, belki daha çok sadrazamlık görevi süresince ortaya koyduğu dikkat çekici birtakım icraatından ileri gelmektedir.[6] 1736 yılında Isparta'da doğan Halil Hamid, hayatının erken dönemlerinde İstanbul'a geldi. Sadrazam tayin edilene kadarki süreçte katiplik, beylikçilik, amedcilik, büyük tezkirecilik, reisülküttaplık, tersane eminliği ve sadrazam kethüdalığı vazifelerinde bulundu. Aralık 1782 tarihinde sadrazamlık makamına geldiğinde, Osmanlı Devleti'nin içerde ve dışarda karşı karşıya olduğu sorunların ve tecrübe edilen kritik süreçlerin sorumluluğunu da bir bakıma üstlenmiş sayılacaktı.[7]

1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiğini ilan etmesi ve bu emrivakiyi onaylaması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlaması devlet ricalinin ana gündeminde yer almaktaydı. Bir tarafta Osmanlıların daima ihtimam göstermiş olmasının yanında bir İslam toprağı olması münasebetiyle bölgenin elden çıkmasının sadece yönetim açsından değil, ahali için de sarsıcı bir hadise olacağı gerçeği, diğer tarafta alacağı olumsuz bir cevaba mukabil Rusya'nın derhal savaş ilan etmekle tehdit etmesi bu konuda bir karara varılmasını iyiden iyiye zorlaştırmaktaydı. Zira bir savaş vukua geldiği takdirde düşmana mukavemet etmeye yetecek askeri hazırlık yapılmadığı gibi ordudaki düzensizlik ve teknik zafiyet, maliyenin sefer masraflarını karşılayamayacak durumda olması savaş seçeneğinden kaçınmayı gerektiriyordu. Öyle de yapıldı.[8]

Sadarete geldiğinden beri mali ve askeri sorunları gidermeye ve söz konusu alanlardaki şartları iyileştirmeye gayret eden Halil Hamid Paşa bu bağlamda önemli

[6] Halil Hamid Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında bir tez çalışması: Mustafa Akkuş, *Halil Hamit Paşa`nın Hayatı, Islahatı ve Islahatına Ulemanın Tavrı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

[7] Kemal Beydilli, ''Halil Hamid Paşa'', *DİA,* c.XV, s.316, 317.

[8] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, cilt 3, s.32-35, 43, 44, 49.

adımlar attı. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla sonuçlanan savaştan ders çıkardığı anlaşılan Paşa, Rusya ve Avusturya'nın da siyaset tarzına bakarak gelecekte bu devletlerle Osmanlı arasında savaş çıkacağını öngördüğünden Balkanlardaki önemli kalelere mühimmat ve erzak depolanmasını sağlamış, ülkenin doğu sınırlarında da tedbirler aldırmıştı. Ayrıca Sultan III.Mustafa zamanında Fransız uzmanlar vasıtasıyla oluşturulup bir süre sonra kaldırılan sürat topçu sınıfını yeniden kurdurmuştu.[9]

Askerlere mahsus esamilerin asker olmayanlar arasında dahi alınıp satılır hale gelmesi, orduda muvazzaf olmadığı halde maaş alanların bulunması, ölen yeniçerilerin esamilerinin kayıtlardan düşülmeyip adına hazineden para alınmaya devam edilmesi gibi usulsüzlükler alıp başını gitmişti. Bu kanun dışı icraat devlet hazinesine yük olduğu gibi sefer zamanında orduda asker açığı da gündeme gelmekteydi. Bundan dolayı Halil Hamid Paşa Kapıkulu ocaklarında yoklama yapılmasını emredip esamilerin alınıp satılmasını yasaklattı. Ne var ki ocaklar üstünde böylesi bir denetim sürecine gidilmesi mevcut usulsüzlüklerden çıkar sağlayanları rahatsız etmiş, Paşa'ya karşı bir muhalefetin meydana gelmesinde etkili olmuştu. Paşa'nın kayda değer bir diğer icraatı, teknik modernleşme bağlamında değerlendirebileceğimiz, Fransa'dan kale mühendisliği alanından uzmanlar getirtmesidir. Bilindiği üzere denizcilik ve topçuluk gibi teknik alanlarda yabancı uzman istihdamı Paşa'dan önce başlayan bir süreçtir. Ancak her padişah ve sadrazam meseleye aynı derecede ehemmiyet göstermediği için bu süreç kesintiye uğramış, Halil Hamid Paşa ise devletin bekası için belli başlı ıslahatın yapılmasını elzem gördüğü ve bu uğurda dikkate değer bir gayret sarf ettiği için tarihte ismi hatırlanan devlet adamları arasında yerini almıştır.[10]

Halil Hamid Paşa Mart 1785'te sadaret makamından azledildi. Paşa'nın sadaretten azli hükmünü içeren hatt-ı hümayunda, esamilerle ve diğer bazı meselelerle ilgili icraatın uygunsuzluğu ve bu icraatın padişahı endişeye sevk ettiği gerekçe gösterildi.[11] Cevdet Paşa, Tarih'inde Halil Hamid Paşa'nın azil sebebiyle ilgili ayrıntılı görüşlere ve çeşitli rivayetlere yer vermektedir. Bunlardan birine göre sadrazam, azledilmeden hemen önce yeniçeri maaşlarını azaltma kararı almış, yeniçeri ağası ise bu kararın yeniçeriler arasında fitneye sebep olacağı düşüncesiyle meseleyi hemen saraya açmış, karara tepki gösteren

[9] Uzunçarşılı, ''Halil Hamid Paşa'', s.223-226.

[10] Uzunçarşılı, ''Halil Hamid Paşa'', s.231-234.

[11] Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr,* haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.231.

Sultan I.Abdülhamid sadrazamı görevden almıştı. Ayrıca bahsedildiğine göre Halil Hamid Paşa'nın Sultan III.Mustafa döneminde başlayan Tophane'yi ıslah etme çalışmalarını tamamlama gayretleri, kendisinin düşmanları tarafından III.Mustafa siyasetinin takipçisi olmakla, dolayısıyla oğlu Şehzade Selim taraftarlığıyla itham edilip I.Abdülhamid'e de bu yolda telkinler yapılması sadrazamın azlinde etkili olmuştu. Paşa'nın kapıkulu ocaklarına çeki düzen verme gayretlerinden rahatsız olan bazı ocaklıların, sadrazamın I.Abdülhamid yerine Şehzade Selim'i tahta geçirmek istediği dedikodularını yayarak onun azline ve kısa süre sonra Nisan 1785'te vuku bulan idamına neden oldukları da aktarılan rivayetler arasındadır.[12]

Paşa'nın devletin ileri gelenlerinden Cezayirli Hasan Paşa ile zaman zaman görüş ayrılıklarına düştüğü vaki olup[13] ikili arasında bir nüfuz mücadelesinin varlığı da bilinen bir gerçektir. Devlette yüksek mercilere ulaştıklarında etkili makamlara kendi taraftarlarını yerleştirerek siyasi hizip oluşturma faaliyetinde kendini gösteren bu mücadeleyi günün sonunda Cezayirli Hasan Paşa kazandığı anlaşılmaktadır. Zira Halil Hamid Paşa'nın azli ve idamının ertesinde onun hizbinden olduğu bilinen isimler de bulundukları makamlardan tasfiye edilmişti.[14]

1.2.Dedesi Mehmed Nurullah Paşa (1775?-1841)

Asaf Paşa'nın dedesi, Halil Hamid Paşa'nın beş evladından biri olan Nurullah Paşa'nın doğum tarihine dair aile kayıtlarında iki farklı veri bulunmaktadır. Bunlardan birine göre 1186 (1772/1773), diğerine göre 1189 (1775/1776) senesinde doğmuş olabilir.[15] Yılmaz Öztuna da onun 1775 (1189) senesinde doğduğunu kabul etmektedir.[16] Paşa'nın mezar taşında ise doğum tarihi verilmemekte, sadece Hicri 1257 olarak ölüm yılı yer almaktadır.

[12] Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 3, s.144.

[13] Ali Karahan, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714?-1790)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017, s.57-58, 71-72.

[14] Karahan, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714?-1790)*, 69-70, 74-78.

[15] TT, 635204.

[16] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969, c.II, s.665.

Medrese eğitimi alan Mehmed Nurullah'ın yaptığı ilk vazife müderrislikti. 1800 yılında Galata kadılığına tayin edildi.[17] Bir süre sonra Bursa pâyesi almış ancak 1810'da ilmiyeden ayrılmış ya da uzaklaştırılmıştı. Sicill-i Osmani'de bu konu hakkında ilginç bir ayrıntı yer almaktadır. Burada aktarılana göre ''hevâ ve hevese kapılmasından gazaba uğrayarak rütbesi miralaylığa'' çevrilen Nurullah Efendi'nin Edirne'de ikametine karar verilmişti.[18] Tarihi belli olmamakla birlikte bu konuyla alakalı bulunduğu kuşku götürmeyen bir belgede, mirlivalık rütbesiyle Edirne'de ikamet etmekte olan Nurullah Paşa'nın annesi tarafından gelen, affedilerek İstanbul'a dönmesine izin verilmesi yönündeki rica padişaha iletilmektedir. Ayrıca belgede, ricanın yazılı şekilde yapılmasından bir gün önce meselenin padişaha şifahen arz edildiği, Paşa'nın sürgününe neden olan davranışlarına son verip ıslah olduğu, padişahın ise cevaben onun İstanbul'a dönmesine müsaade ettiği ifade edilmekte; bu defa ise söz konusu müsaadeyi içeren bir yazılı emir talep edilmektedir. Sultan II.Mahmud'un verdiği cevap oldukça dikkat çekicidir:

''Şifâhen bu makûle sohbet olduğu hatırıma gelmiyor. Validesi arzû-keş ise oğlunun yanına gider. Bunlar ıslâh olmuyor, dâimâ mizâcları fesâddadır.''[19]

Padişahın ''Bunlar'' şeklinde çoğul bir ifade kullanması ve mizaç tabirine başvurması, onun, Paşa'nın ailesine, daha açığı babası Halil Hamid Paşa'ya atıf yaptığını düşündürmektedir. Nitekim hatırlanacağı üzere Halil Hamid Paşa da siyasi anlamda bir fesada yol açtığını düşünen Sultan I.Abdülhamid tarafından idam ettirilmişti. Ne var ki yakınmanın eşlik ettiği bu ciddi ithama rağmen ilerleyen yıllarda padişahın Nurullah Paşa'yı birçok idari bölgede mutasarrıf ve vali olarak görevlendirmesi kafa karıştırıcı durmaktadır. Şu halde söz konusu ithamların gerçeği yansıtan bir yönü olsa da ifade tarzının abartı içerdiğini varsaymalıdır.

Nitekim bulunduğu yerde, orduda verdiği hizmetten memnun olunan Mehmed Nurullah Paşa padişah kapısında hizmete layık görülerek Ekim 1812'de kendisine Kapıcıbaşılık rütbesi;[20] bir ay sonra, Kasım 1812'de Silahtarağalığı tevcih edildi.[21]

[17] Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar, ,* c.II, s.665.

[18] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c.IV, s.1278.

[19] BOA, HAT, 299/17730.

[20] BOA, C.AS, 1080/47622.

[21] BOA, C.DH, 282/14092.

Akabinde, Şubat 1813'te mirimiranlığa terfi edilmek suretiyle Karesi sancağına mutasarrıf olarak tayin edilen Paşa, bu tarihten itibaren yıllar boyunca çeşitli yerlerde mutasarrıflık yapacak, Sultan II.Mahmud'un özellikle üzerinde durduğu merkezi otoriteyi güçlendirme politikasına görevi icabı katkı sağlayacaktı.[22] Merkezi otoritenin zayıfladığı, buna paralel olarak yerel unsurların güç kazandığı bir dönemde padişahın temsilcisi olarak mutasarrıfın; biri taşradaki güç dengelerinin merkez lehine değiştirilmesi, diğeriyse söz konusu dengelerin somutlaştığı, özellikle vergilerin hakkaniyetle toplanması ve asayişin temini hususlarında başarılı bir idare tatbiki şeklinde iki temel görevi olduğu söylenebilir.

Taşrada sürmekte olan ayanlık rejiminin genel sorunları Karesi sancağında da görülmekteydi. Kendi çıkarlarını pekiştirmek isteyen mahalli güç ve nüfuz sahiplerinin halka yönelik kanun ve hakkaniyet sınırlarını aşan muameleleri İstanbul'ca haber alınmıştı. Sultan'a ulaştığı kadarıyla, ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan bazı kimseler, ahaliyi korumak ve asayişi sağlamak bahanesiyle etrafına birtakım eşkıya ve serserileri toplamak suretiyle sözde bir kolluk kuvveti oluşturmuştu. Derebeyi de denilen bu kimselerin meydana getirdikleri söz konusu örgütlü kalabalıklar, esasen ahali üzerinde baskı kurarak onlardan menfaat elde etmek ve onları sömürmek amacıyla kurulan birer çeteden ibarettiler. Bu derebeyleri, güvenlik ve asayişi sağladıkları gerekçesiyle; kendileri adına ''a'yâniye'', çevrelerine topladıkları eşkıya tayfasına dağıtmak içinse ''mâhiye'' adıyla halktan zorla para toplamaktaydılar. Bunun yanında, birer bahane ile hapsedip korkuttukları suçsuz kimselerden ''cerîme''[23] adı altında yüklü miktarda paralar alıyor, uydurdukları keyfi masraflarla senede birkaç defa tevzi defterleri[24] düzenliyorlardı. Başvurdukları bu yöntemler sayesinde, temelde devletin tekelinde olan

[22] BOA, HAT, 630/31170.

[23] Cerîme: Kanunlara göre para cezası gerektirmeyen bir suç işlendiğinde ceza kabilinden alınan para. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, c.1, s.281).

[24] Tevzî' defteri: Halkın ödemesi gereken örfi vergilerin kaydedildiği defter. Salyane defteri de denilen, her kazada tutulan bu kayıtlar genel itibariyle yol, köprü, kışla gibi yapıların imarı, kazada görev yapan memurların masrafları gibi hizmet bedellerini içermekteydi. Kazanın ileri gelenlerinin bulunduğu bir mecliste kadı tarafından yılda iki defa, olağanüstü durumlarda üç defa hazırlanan Tevzî' defterleri incelenmek üzere İstanbul'a gönderilir, burada gerekli düzenlemeler yapılıp defter resmen onaylanır ve mahalline iadeden sonra vergi tahsil süreci başlardı. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, s.485-486).

meşru şiddet ve vergi toplama yetkisini kendi menfaatlerini temin için istismar edebiliyorlardı.[25]

Senede olması gerektiği gibi iki değil de birçok defa defter düzenlenip mahiyeti belli olmayan masrafların kaydedilmesi, voyvodaların ve mültezimlerin kâr etmek için ahaliden çeşitli adlar altında usulsüzce vergi toplaması gibi yolsuzluklar, geleneksel devlet düzeninin zafiyete uğramasına bağlı olarak ayanlık düzeninin varlık gösterdiği yerlerde göze çarpan sorunlardandı. Yine ayanların halka çeşitli zulümler etmeleri, ahalinin üzerinde zorbalıkla tahakküm kurup kanuna ve hakkaniyete yaraşır olmayan muamelelerde bulunmaları, söz konusu düzenin adeta kendisiyle malul olduğu hususiyetler cümlesindendi.[26]

Mesele sadece yöre eşrafının yahut kanun dışı yöntemlerle güç devşirmiş olanların zorbalıklarıyla kalmıyordu. Kimi kazalardaki kadı ve naipler de harç, imza ve defter akçesi; voyvodalar ise ‘’mukataa zararı’’ gibi adlar altında reayadan külliyetli meblağlar tahsil ediyorlardı. Merkezi otoritenin zayıflığına mukabil yerel unsurların, güç odağı haline gelmenin ötesinde birer otorite olarak öne çıkmaya başladıkları, adeta paralel bir düzenin teşekkül sürecini ifade eden bu gidişata binaen Karesi Mutasarrıfı Nurullah Paşa’ya İstanbul’dan bazı tedbir ve düzenlemeleri içeren bir dizi emir geldi. Söz konusu emirler, devletlilerin ‘’nizam’’ tabir ettiği, asayişe ve vergilendirmeye ilişkin merkez tarafından belirlenen usul ve teamüllerin işlemesinin önündeki engellerin kaldırılması ve yozlaşmanın önüne geçilmesi lüzumunu vurgulamaktaydı. Bunların tatbiki esnasında şeriata riayet edilmesi, ayrıca meşverete önem verip ortak kanaate uygun şekilde, uzlaşma alanı dairesinde hareket etmesi salık verilen Nurullah Paşa, idari yetki verme konusunda hassas davranması ve memleketin idari işlerini ‘’beş on nefer ehl-i ırz’’ ile halletmesi konusunda da uyarılmaktaydı. Böylelikle kazalardaki ayanlar, devletin sağladığı meşruiyet zemininden faydalanarak güçlerine güç katma, çevrelerini genişletmek suretiyle nüfuzlarını derinleştirme imkanından mahrum bırakılmış olacaktı. Yukarıdaki ayrıntıları edindiğimiz hatt-ı hümayunda Nurullah Paşa’ya gerekli talimatlar verildikten sonra Karesi sancağındaki kadı ve naiplerle diğer yetkililere hitaben, padişahın iradesinin

[25] BOA, HAT, 780/36543.

[26] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.59, 62, 222.

gereğini titizlikle yerine getirmeleri, aksi halde başlarına vahim şeyler geleceği yolunda tehditkâr bir dil kullanılmaktaydı.[27]

Merkezden gelen uyarı ve talimatlar kazalardaki yetkililere ve önde gelen kimselere ilan edilmiş ancak, Nurullah Paşa'nın konuya ilişkin İstanbul'a gönderdiği tahrirattan anlaşıldığı üzere bunlar pek etkili olmamıştı. Yapılan ikazların fayda vermediğini, ayanların reayaya yönelik haksız muamelelerinin sürdüğünü kaydeden Nurullah Paşa; halihazırdaki vaziyetin değişebilmesi, ahalinin rahat ve emniyete kavuşabilmesi için fiili tedbir alınması lazım geldiği kanaatini ifade etmekte, ayanlardan birine haddini bildirdiği takdirde diğerlerinin de dize geleceğini düşünmekteydi. Ne var ki böylesi bir yola girmenin sakıncaları yok değildi. Mahalli güç ve nüfuz sahiplerine karşı kuvvet kullanma politikasının her şeyden evvel bu çevrelerle mutasarrıflık idaresinin arasını açacağına şüphe yoktu. Nurullah Paşa'nın bu yöndeki teşebbüsüne engel olmak isteyenler onu merkeze şikâyet etmeye kalkışacaklardı. Önceki mutasarrıfların ayanlarla olan tecrübelerine binaen bu tür sorunları öngören Nurullah Paşa yine de olabilecekleri göze almış görünmektedir. Ancak harekete geçmeden önce merkezden ''manevi ruhsat-ı kâmile'' talep etmekte, ayanlar kendisi hakkında şikâyete kalkıştıkları takdirde bunlara kulak asılmayacağına dair teminat istemekteydi.[28]

Karesi sancağında devlet otoritesinin adamakıllı tesisinin önündeki en büyük engellerden birisi, Karaosmanoğulları adıyla bilinen ayan ailesinin bu yöredeki mevcudiyetiydi. Aile, adını XVII.yüzyılın ikinci yarısında Manisa ve Aydın taraflarında mukataa eminliği ve mültezimlik gibi devlet işlerini yapmaya başlayıp zaman içerisine güçlenerek şöhret bulan Kara Osman Ağa'dan almaktaydı. Mensupları da mültezimlik ve voyvodalık görevlerinde bulunan, XVIII.yüzyılda özellikle Manisa, İzmir ve Aydın civarında köklü nüfuz elde eden aile, zaman zaman devletle ters düşmesine bağlı olarak zayıflasa da ayanlık düzeni sona erene değin Batı Anadolu'da güçlü bir varlık göstermişti.[29] Karaosmanoğullarının Karesi sancağını ''istila'' ettiğini ve bu aileye mensup ayanların yaptığı haksızlıklardan yaka silken ahalinin kendisine dert yandığını söyleyen Nurullah Paşa, vazifesi icabı söz konusu haksızlıkların önüne geçmesi gerektiğini, ancak bu yöndeki icraatın tatbiki uğrunda Karaosmanoğullarıyla

[27] BOA, HAT, 780/36543.

[28] BOA, HAT, 780/36543-A.

[29] Yuzo Nagata, ''Karaosmanoğulları'', *DİA*, c.XXIV, s.468-470.

‘’bozuşmanın’’ kaçınılmaz olduğunu ifade etmekteydi. Şu hâlde, ya -ısrarla vurguladığı üzere- kendisine yetki verilmesi yahut başka bir yere tayin edilmesi lazımdı. Zira mevcut halde işler yoluna koyulamıyor, yürütme sıhhatli biçimde icra edilemiyordu.[30]

Sancakta devlet otoritesinin tesisi yolunda yerel unsurlar ile sürtüşmeyi kaçınılmaz gören Nurullah Paşa, elbette reayanın ayanlar ve eşkıya tarafından yapılabilecek türlü zorbalıklara ve kanunsuzluklara karşı korunmasını önceleyen bir dille bunun için kendisine iki yüz askerin gerekeceğini öne sürmekteydi. Ne var ki asker bulundurmanın meydana getireceği masrafı karşılamak başlı başına bir mesele teşkil etmekte, mutasarrıflığın ise halihazırda bunu kaldırmaya yetecek düzeyde muntazam geliri bulunmamaktaydı. Esasen bu sorun, devlet örgütünün zayıflamasıyla birlikte gözlenen, onun yedinde toplandığı düşünülen şiddet ve vergi meşruiyetinin de zafiyete uğraması durumuna işaret etmekte; şiddet uygulama kapasitesiyle vergi toplama kabiliyetinin birbirleriyle ilişkisine dair ipuçları vermektedir. Zayıflayan devlet örgütü, gerektiği takdirde şiddet uygulama ve düzenli şekilde vergi toplama kudretinden giderek yoksun kalmakta, güçten düşmeye bağlı olarak gelişen bu süreç nihai kertede meşruiyet sorununa kapı aralamaktadır. Şu hâlde müesses nizamı tahkim etmenin çaresi, vergi gelirlerinin doğrudan merkezi otoriteye sevkini sağlamak ve buna muteriz ve muhalif olanlara karşı kanuni şiddete başvurma imkanını elde etmektir.

Bu sırada Sultan II.Mahmud tarafından söz konusu gayeyi gerçekleştirmeye matuf olduğunu düşündüren bir emir yayımladı. Emre göre Anadolu ve Rumeli’deki eyalet ve sancaklarda bulunan mukataa, tevliyet ve sair iltizamlar bundan böyle derebeylerine değil sancak mutasarrıflarına ilzam ve ihale edilecekti. Nurullah Paşa da emre dayanarak Karesi sancağındaki Edremit, Ayvalık ve Gelembe mukataalarıyla birlikte bölgede dağınık halde bulunan diğer tevliyet, tımar ve zeametlerin kendisine ihale edilmesini talep

[30] BOA, HAT, 780/36543-A. Nurullah Paşa’nın kaleme aldığı tahrirde kullandığı dil dikkate şayandır. Karaosmanoğullarının icraatına karşı belirlenecek tavır üzerine adeta sesli düşünmekte; tereddütlerini, arada kalmışlığını olduğu gibi kağıda dökmektedir: ‘’Karaosman-zâdelerin hâl ve keyfiyyeti ma’lûm. Karesi sancağını istilâ etmişler. A’yânların cümlesi kendi tarafından. Fukarâya cevr-i ezâları ta’dâd olunmaz. Fukarâ gelür, istirhâm-ı hâl ederler. Muktezâ-yı memûriyetim icrâsı beherhâl lâzım. İcrâ etmek lâzım gele. Karaosmanzâdelerle bozuşmak emr-i mukadder. İcrâ etmesek tefevvüze halel geldiğinden başka Cenâb-ı Hakk’ın ve pâdişâhımızın hilâf-ı rızası. Nasıl etmeli bilmem.’’ Vesika, sancaktaki reayanın maruz kaldığı haksızlıklardan Nurullah Paşa’nın ne denli üzüntü duyduğunu açığa vuran şu sözleriyle sona ermektedir: ‘’Bu makûle zalemenin zulmüne fukarânın tahammülü kalmadı. Nasıl tarif ederim bilmem efendim.’’

etmekteydi. Bu yerlerin iltizam bedellerini, sahiplerine zamanında ödemesi yapılmak üzere geçen senenin fiyatlarına göre almak niyetindeydi.[31] Böylece kendisi ve kapı halkı maddi müşkülattan kurtulacak hem de sancak halkının refah ve asayişinin temin edilebilmesi adına gerekli tedbir ve düzenlemelere gitmede mali durum herhangi bir engel teşkil etmeyecekti. Söz konusu tedbir ve düzenlemeler, anlaşılabileceği gibi mahalli güç ve nüfuz sahiplerine karşı devlet otoritesinin güçlendirilmesine yönelik olacaktı.[32]

Bir süre sonra Nurullah Paşa, Ekim 1814'te, Ağriboz Muhafızı Ebubekir Paşa'nın vefatı üzerine Karesi sancağından alınarak vezirlik rütbesiyle Ağriboz ve Karlıili sancaklarına tayin edildi.[33] Ağriboz, Fatih döneminden başlayarak yüzyıllar boyunca Osmanlı toprağı olup Yunanistan'ın bağımsızlığıyla birlikte 1831'de Osmanlı'dan kopan bir Batı Ege adasıydı.[34] Karlıili ise yine Fatih döneminde, Ağriboz'dan on yıl önce Osmanlı sınırlarına dahil olduğu gibi elden çıkışı da 1821 Rum İsyanı ile birlikte, Ağriboz'unkinden on sene evvel gerçekleşen bir idari bölgeydi. Rum İsyanı henüz başladığında çabucak Karlıili'ne de yayılması, XIX.yüzyılın başından itibaren Tebedelenli Ali Paşa'nın burada uyguladığı baskıcı idare tarzıyla yakından ilişkiliydi.[35] Nurullah Paşa bu iki sancaktaki görevinde uzun müddet kalmadıysa da söz konusu görevin, onun birkaç yıl sonra Avlonya ve Limni gibi yerlerde icra edeceği vazifelere tecrübe ve ilişkiler bağlamında katkı sağlayıcı bir etkide bulunmuş olabileceği düşünülebilir.

1815 yılı ortalarına doğru Kocaeli, Hüdavendigar ve Eskişehir sancakları mutasarrıflığına atanan Paşa,[36] öncelikle, Hüdavendigar'daki asayişin devamına matuf olarak sancağın askeri kadrolarında ihtiyaç duyulan topçu ve arabacı neferlerinin

[31] Nurullah Paşa, taahhüt sahibi olarak İstanbul'da bulunan Yaldızlı Han'ı mekân tutmuş olan sarraf Avramaki'yi göstermektedir. XV.yüzyıldan beri yerli ve yabancı paraların birbirleriyle değişimi, devlet adamlarının ya da çeşitli kurumların parasal işlerini idare ve gayrı menkul alım satım işlemlerinde aracılık etme gibi finansal faaliyetlerle iştigal eden sarrafların, iltizam sisteminin işleyişinde de önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir. Sarraflar yerel idarecilerin iltizamları ihale yoluyla alabilmeleri için onlara gereken sermayeyi sağlıyorlar, maddi referans işlevi görüyorlardı. (Ali Akyıldız, ''Sarraflık'', *DİA*, c.XXXVI, s.163-164).

[32] BOA, HAT, 535/26315. Paşa'nın Karesi sancağıyla ilgili bu tür meseleleri içeren tahriratına padişah tarafından yazılan cevabın önemli bir kısmı okunamaz hale gelmiş olup mahiyeti anlaşılmamaktadır.

[33] BOA, C.DH, 230/11459; BOA, HAT, 1260/48727.

[34] Machiel Kiel, ''Eğriboz'', *DİA*, c.X, s.491.

[35] Kiel, ''Karlı-ili'', *DİA*, c.XXIV, s.499, 502.

[36] BOA, C.DH, 221/1103.

gönderilmesini merkezden talep etti. Aslında daha önce burada topçu ve arabacı bulunmaktaydı ancak fazla ağır oldukları gerekçesiyle toplar kullanım dışı bırakılmış, bunları kullanan teknik ekip de gerisin geri gönderilmişti. Askerlerle birlikte Tophane-i Amire'den hartuç ve falya gibi malzemelerin de talep edilmesinden, Nurullah Paşa'nın asayiş sorunlarında ağır silahlara başvurmaya niyetli olduğu anlaşılıyor. Nitekim serkeşlerin gözünü korkutmak ve devletin şanını yüceltmek için topların etkili olduğu kanaatini ifade etmekteydi. Paşa'nın talepleri İstanbul'ca uygun bulunarak top ustası, topçu ve top arabacılarından oluşan kadro ve sair teçhizat Hüdavendigar sancağına gönderildi.[37]

Paşa merkezi otoritenin gücünü pekiştirme yoluna burada da gidecek, anlaşılan bu defa devletin sert yüzünü göstermekten imtina etmeyecekti. Dahası bu konuda padişahtan tam destek görüyordu. Seferihisar Voyvodası İbrahim Ağa'nın, Seferihisar mukataasının kendisinde ipkası için çağırılmasına rağmen hacca gideceği bahanesiyle emre itaat etmeyip mutasarrıflık makamına gelmemesi, bunun yanında ahaliyi fesada teşvik etmesi ve Seferihisar mukataasının kendinde kalmasını sağlamak için onlara zorla mahzar yazdırması gibi nedenlerden dolayı İbrahim Ağa'nın saf dışı bırakılıp yerine işini layıkıyla yapabilecek bir voyvodanın getirilmesi gerekmekteydi. Bunun için Paşa, İbrahim Ağa eğer hacca gitme niyetinde samimiyse kendi haline bırakılması, değilse idam edilmek suretiyle icabına bakılması seçeneklerini uygulamakta muhayyer bırakılması noktasında padişahtan müsaade istemişti. Sultan II. Mahmud ise mahalli şartların neyi gerektirdiği konusunda İstanbul'un görüş bildirmesinin uygun düşmeyeceğini, Paşa'nın nasıl hareket etmeyi lazım görüyorsa o yönde uygulamaya gidebileceğini buyurmuştu.[38]

Nurullah Paşa'nın merkezden gelen maddi ve manevi destekle, elbette hesap verme yükümlülüğünden azade kılınmış olmamakla birlikte, mahalli unsurların ve belli

[37] BOA, C.AS, 514/21460.

[38] BOA, HAT, 1651/21. Kendisi hakkında bu mütalaaların yapıldığı tarihte İbrahim Ağa'nın idamına dair hüküm sadır olmamıştı. Ne var ki bir süre uğraş verildikten sonra Kara Osman'ın yakalanıp idam edildiğini haber alan İbrahim Ağa kendisinin de aynı akıbete uğrayacağından korkmuş, hac bahanesini tatbike girişerek yanına aldığı iki yüz kadar delil (savaşçı) ile Konya'ya doğru yola koyulmuştu. (HAT, 629/31113). Nitekim İbrahim Ağa endişelerinde haklı çıkmış, henüz haberi olmasa da hakkında idam hükmü verilmişti. Ancak bu sırada hac yolunda olduğundan, -idam kararı ilan edilmeksizin- yakalanması yolunda Şam Valisi Hafız Ali Paşa'ya emir gönderilmişti. En son hac yolunda olduğunu öğrendiğimiz İbrahim Ağa'nın akıbetine dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla kaçak voyvoda üzerinde daha fazla durulmamış, Seferihisar'a yeni bir voyvoda tayin edilerek burada düzen ve asayişin sağlanmasına odaklanılmıştı. (HAT, 504/24846).

başlı çıkarların peşi sıra bunlara râm olan eşkıyanın hizaya getirilmesi yahut ortadan kaldırılması adına yoğun mesai harcadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda hikayesine değindiğimiz İbrahim Ağa'dan başka Adapazarı Ayanı Kara Osman ve avenesinden Kara Bayraktar, Beypazarı Voyvodası Topal Ağa gibi halka verdikleri eziyetler ve kanunsuz işleri malum olan yerel eşraftan kimseler için de gerektiği üzere sert yöntemlere başvuracaktı. Bunlardan özellikle Kara Osman, ahaliden taraftarı olan yahut korkularından dolayı kendisine bağlı kimselerden aldığı destek ve kolluk güçlerinden kaçmakta gösterdiği maharetle Paşa'yı oldukça uğraştırmış görünmektedir.[39] Takip esnasında, Adapazarı ve civarındaki Kara Osman ve yandaşlarına ait olan mazgallı konaklar, etrafı tahta kazıktan tahkimatla çevrilmiş yüksek kuleler yıkılıp yerle bir edildi. Kara Osman'ın konağında bir miktar cephaneyle birlikte büyük demir toplar dahi bulunmaktaydı.[40] Bir ayanın Adapazarı gibi İstanbul'a oldukça yakın bir yerde bu yapıları inşa ettirebilmesi, kalabalık bir yandaş güruhu toplayıp böylesi bir ateş gücüne erişebilmesi, ayanların ulaştığı konum hakkında fikir vermesi bakımından dikkate şayandır.[41]

Nisan 1817'de Hüdavendigar, Kocaeli ve Eskişehir sancakları mutasarrıflığından alınan Nurullah Paşa'nın uhdesine Maadin-i Hümayun Emaneti verildi. Ayrıca Bozok sancağı da idaresine mülhak oldu.[42] Açık şekilde kuruluş beyanı bulunmayan bu emanetten ilk defa, bazı maden bölgelerinde üretimin aksamasına yol açabilecek asayiş sorunlarını önlemek ve üretimde sürekliliği sağlamak adına birtakım düzenlemeler vazeden 1775 tarihli bir belgede bahsedilmektedir. Söz konusu idari yapının sorumluluk alanı sadece maden üretim sürecinden ibaret olmayıp aynı zamanda maden bölgelerinin yönetimini de kapsıyordu. Örneğin, maden denilince Anadolu'da ilk akla gelen Keban ve Ergani gibi yerlerin idaresi Diyarbakır ve Sivas vilayetleri yerine müstakil olarak Maadin Emanetine bağlıydı. Bu yöntemle oraların ayrı ayrı idare edilmesinin çeşitli şekillerde üretime akseden olumsuz etkilerinin giderilip verimin artırılması hedeflenmişti. Nitekim

[39] BOA, HAT, 506/24910; HAT, 497/24407; HAT, 497/24406.

[40] BOA, HAT, 506/24900; HAT, 506/24910.

[41] Kara Osman hakkında daha fazla bilgi için; Atilla Çetin, ''Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa Vakfı ve Vakfiyesi'', *Vakıflar Dergisi*, sayı 30 (2007), s.155-183.

[42] BOA, C.ML, 737/352.

amaca ulaşılmış, son dönemde çıkartılıp işlenen maden miktarındaki ciddi düşüşün ardından emanetin kurulmasıyla oranlarda yeniden artış gözlenmişti.[43]

Nurullah Paşa bir yandan yetki alanına giren bölgelerin idari işleriyle ilgileniyor olsa da görevi icabı ekseriyetle Darphane'ye karşı sorumluydu. Keban ve Ergani'deki gümüş ve bakır madenlerinin işletilmesi, çıkartılan madenlerin Darphane'ye ulaştırılması öncelikli görevleri arasındaydı.[44] Bunun yanında, cephane üretiminde kullanılması için de ihtiyaç duyulan imalathanelere maden tedariki de onun gözetimi altında gerçekleşiyordu. Örneğin; Kiğı'da yeni açılan, ''yuvarlak'' tabir edilen top güllesi imalathanesinde üretim için ihtiyaç duyulan kırk katar bakır Ergani'den tedarik edilmiş, Diyarbakır kalhanesinde yapılan tasfiye işleminden sonra Kiğı'ya gönderilmişti.[45]

Madenlerde çalışacak işçilerin bulunması,[46] madencilerin ücretlerinin ödenmesi[47] gibi hususların yanında Paşa, onların sosyal yaşamına taalluk eden ihtiyaçların karşılanmasıyla da ilgileniyordu. Ergani'deki Aya Yorgi Kilisesi'nin tamiri meselesi bu cümledendir. Ergani madeninde çalışan madenciler Rum olup eski dönemlerden beri dini törenlerini ve benzeri ritüellerini bu kilisede yapmaktaydılar. Ne ki burası sarp bir yerdeydi ve zaman içerisinde meydana gelen sellerin şiddetinden dolayı duvarları harap olmuş ve kubbesi zarar görmüş olduğundan, Rum madenciler tarafından kilisenin tamiri talep edilmişti. Kendisine gelen taleple ilgilenen Paşa, meseleyi İstanbul'a ileterek gereken izni istedi. Paşa'nın tahririnde vurguladığı üzere yapı aslına uygun şekilde onarılacak, o dönemde geçerli olan kurallar gereği hiçbir genişletmeye ya da yükseltmeye gidilmeyecekti.[48] Söz konusu talep padişah tarafından onaylanarak, ''vaz'-ı kadîmi ve hey'et-i asliyesini kaddan ve vüs'aten bir karış ve bir parmak tecavüz etmemek şartıyla'' tamirine müsaade edildi.[49]

---

[43] Fahrettin Tızlak, ''Ma'adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)'', *XII.Türk Tarih Kongresi Ayrıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.925-928.

[44] BOA, TS.MA.e, 1216/38; BOA, HAT, 564/27692; BOA, HAT, 564/27693; BOA, HAT, 565/27706; BOA, C.DRB, 11/512.

[45] BOA, TS.MA.e, 1216/3.

[46] BOA, TS.MA.e, 1215/66.

[47] BOA, TS.MA.e, 1216/50.

[48] BOA, HAT, 777/36430.

[49] BOA, HAT, 777/36430.

Ocak 1820'de Mehmed Nurullah Paşa yeniden Hüdavendigar ve Kocaeli sancaklarına mutasarrıf olarak tayin edildi. Tayinin bildirildiği hatt-ı hümayunda Sultan II.Mahmud tarafından Paşa'ya yöneltilen övgüler dikkati caliptir. Vazifelerinde büyük gayretler gösterdiği, yetkinlik ve sadakat gibi meziyetlerle mümeyyiz olduğu, padişaha ve Devlet-i Aliyye'ye yaptığı nice hizmetlerinin bulunduğu Paşa'ya yapılan iltifatlar cümlesindendi.[50] Buradaki görevi oldukça kısa süren Nurullah Paşa Haziran 1820'de Avlonya mutasarrıflığına tayin edildi.[51] O sırada Avlonya, devletle çatışma halinde olan Tepedelenli Ali Paşa'nın hakimiyeti altındaydı.

Döneminin güçlü ayanlarından olup Yanya, Delvine, Avlonya, Tırhala, İşkodra, İnebahtı, Ağriboz, Karlıili, Ohri ve İlbasan sancaklarıyla birlikte Mora eyaletine de hâkim olan Tepedelenli, ortaya çıktığı günden beri gücüne güç katmak ve nüfuzunu artırmakla meşgul olmuştu. Bu yönde takip ettiği politikalar yüzünden mahalli unsurlarla ve devletin tayin ettiği idarecilerle sürekli gerilim ve çatışma halindeydi. Onun eşkıyalık ve çetecilikle başlayan çekişme ve çatışmalarla dolu iktidar yolcuğu 1784'te mirimiranlık rütbesiyle devlet hizmetine girerek Delvine sancağı mutasarrıflığına atanması ve akabinde Yanya'nın da idaresine verilmesiyle meşru bir zemine erişmişti.[52] Amacına ulaşmak için türlü siyasi oyunlara ve dahi askeri yöntemlere başvurmaktan geri durmuyordu. Söz gelimi, daha önceden babası Kurt Ahmet Paşa ile de çekiştiği Avlonya Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın idare ettiği bölgenin aleyhinde hakimiyet alanını genişletmeye başlamasıyla iki taraf arasında çatışmaya varan bir dizi anlaşmazlık baş göstermişti. Nihayet Ali Paşa, ayarladığı bir tertip sayesinde İbrahim Paşa'yı yerinden etmeyi başarmış, bunu da İstanbul'a makul bir kurguyla arz ederek onaylatmak istemişti. Yaşanan anlaşmazlıklardan Ali Paşa'nın sorumlu olduğu her ne kadar İstanbul'ca bilinse ve İbrahim Paşa'nın vazifesine iadesi istense de Rusya'yla savaşın sürdüğü, Sırpların da isyan halinde olduğu 1810-1811 şartlarında bu oldubitti karşısında pek bir şey yapılamamıştı.[53]

[50] BOA, C.DH, 48/2357.

[51] BOA, HAT, 1549/48.

[52] Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.5, 10, 12-14.

[53] Feyzioğlu, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, s.60-63.

İbrahim Paşa'yı serbest bırakıp Avlonya'ya geri dönmesine izin vermesi yönünde İstanbul'dan talimat gelmesine rağmen çeşitli bahanelerle buna yanaşmayarak Avlonya mutasarrıflığına oğlu Muhtar Paşa'nın getirilmesini sağlaması; 1811'de Rusya ile sürmekte olan savaşa muayyen sayıda askerle katılması istendiği ve kendisi de bunu taahhüt ettiği halde savaşa iştirak etmeyip Muhtar Paşa'yı göndermekle yetinmesi ve talep edilen sayıdan daha az asker yollaması örneğinde olduğu gibi, Tepedelenli kimi zaman padişahtan gelen emirleri dahi çıkarlarına uymaması nedeniyle uygularken ayak sürümüş yahut çeşitli gerekçelerle bunları savuşturabilmişti. Yine menfaatlerine taalluk ettiği takdirde yabancılarla, bilhassa Fransızlarla ilişki kurduğu vakidir. Napolyon İtalya'da hâkimiyetini tesis edip Adriyatik'e indiğinde, Bonapart rejimiyle Ali Paşa arasında hassas dengeler içeren, iki tarafın da birbirine temkinle yaklaştığı bir ilişki başlamış, çeşitli siyasi manevralar çerçevesinde değerlendirebileceğimiz diplomatik ve ticari köprüler kurulmuştu.[54]

Esasen başarılı ve muktedir bir idareci olan Tepedelenli Ali Paşa bir o kadar da hırslı ve kurnaz biriydi. Başına buyruk hareketleri ve gücünü pekiştirme arzusuyla hakimiyet alanını sürekli genişletmekle meşgul olması, bu uğurda deyim yerindeyse ortalığı birbirine katmaktan imtina etmeyişi İstanbul'da daima rahatsızlık uyandırmıştı. İstanbul'da düzenlediği başarısız bir suikast girişimi ise bardağı taşıran son damla olmuş, bu hadise üzerine padişah tarafından kalemi kırılmıştı. Suikast girişimine maruz kalan İsmail Paşo Bey vaktiyle Ali Paşa'nın silahtarlarından iken, bir derviş tarafından ortaya atılan, İsmail adında biri yüzünden ikbalinin söneceği kehanetine itibar eden Tepedelenli onu maiyetinden kovmuştu. Zaman içerisinde Ali Paşa'nın kendisine gittikçe artan düşmanlığı nedeniyle oradan oraya kaçmak zorunda kalmış, yine de bir türlü Paşa'nın hıncından kurtulamamıştı. Peşine takılan adamlar tarafından biri Yenişehir'de (Larissa) diğeri İstanbul'da gerçekleştirilen iki suikasttan da kurtulmayı başarmıştı. İsmail Paşo Bey'in İstanbul'a geldiğinde padişah tarafından kapıcıbaşılığa tayin edilmesi dolayısıyla aynı zamanda bir devlet görevlisine yapılmış olan bu suikast, devletin Ali Paşa'ya karşı kesin ve keskin bir tavır almasına yol açtı. Tenkil harekâtına başlanmadan evvel yapılan, Yanya dışındaki bütün bölgelerden çekilmesi koşulunu içeren af teklifinin Paşa tarafından reddedilmesi üzerine tasfiyesi için hazırlıklara başlanmakla birlikte, Paşa'nın idare ettiği

[54] Feyzioğlu, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, s.19-22, 35-37.

bölgelerdeki hakimiyeti gayrimeşru addedilerek buralara yeni idareciler atandı. Söz konusu bölgelerden biri olan Avlonya sancağına da Nurullah Paşa tayin edildi.[55]

Nurullah Paşa'nın tayiniyle birlikte Ali Paşa'nın Avlonya'daki nüfuzunun tamamıyla silinmesine yönelik çalışmalar başladı. Evvela buraya yerel eşraftan bir mütesellim atanacaktı ancak Tepedelenli bölgede bu vazifeyi üstlenecek hanedan bırakmayıp ileri gelenlerin çoğunu dağıttığından bu müşkülü çözmek kolay olmayacaktı.[56] Bundan başka, Tepedelenli'nin oğulları Muhtar Paşa ile Salih Paşa'nın askerleriyle birlikte halihazırda bulundukları Berat'tan[57] çıkarılması gerekmekteydi. Tepedelenlizade Paşaların Berat'ta korku içinde oldukları, ahalinin de devlete karşı kendileriyle iş birliği yaparak asi konumuna düşmek istemedikleri, zadelere ''başınızın çaresine bakın'' dedikleri yönünde istihbarat geliyordu.[58]

Bu sırada İstanbul'da Ali Paşa'ya casusluk yapan yahut ona taraftar olanlar ortaya çıkartılıp sürgün edilmeye başlanmıştı. Tepedelenli tarafından canına kastedilen İsmail Paşo Bey bu süreçte bizzat yoğun mesai sarf etmekteydi. Ayrıca, Tepedelenli'nin gözünün korkutulması ve nüfuzu altında bulunan yerlerdeki halkın, Ali Paşa'nın akıbetinin nice olacağını sezip devletin tarafına meyletmelerini sağlamak amacıyla donanmadan birkaç geminin Parga ve Avlonya sahillerinde seyrüsefer etmesi padişaha önerilmiş, bu fikir Sultan II.Mahmud tarafından pek beğenilmişti.[59] İstihbarat konusunda gösterilen hassasiyeti ve psikolojik savaşa verilen önemi ortaya koyması açısından bu ayrıntılar dikkate şayandır.

Nurullah Paşa görev yerine intikal etmeden önce Rumeli Valisi Hüseyin Paşa'yla istişare için Manastır'a doğru yol aldı. Gelişmelerden dolayı Avlonya taraflarında yaşanan karmaşaya karşı tedbir olarak yanına toplar, topçular, top arabacıları ve humbaracılarla birlikte mühimmat ve çadır malzemeleri gibi teçhizat verilmesini talep etmişti. Buna mukabil, Avlonya halkının Ali Paşa'nın adamlarını birer ikişer kovdukları,

[55] Feyzioğlu, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı,* s.71-76.

[56] İlerde görüleceği üzere Berat'a Rıdvan Bey tayin edilecektir. Avlonya'ya ise müteselim olarak İskenderiye Mutasarrıfı Mustafa Paşa getirilecekti. (BOA, HAT, 399/21008).

[57] XV.yüzyıldan itibaren Avlonya sancağının merkezi ve sancak yöneticisinin ikamet yeriydi. Sırpların burayı Belgrad olarak isimlendirmelerinden dolayı Arnavut Belgradı adıyla da bilinirdi. (Muhteşem Giray, ''Berat'', *DİA,* c.V, s.473-474).

[58] BOA, HAT, 401/21071.

[59] BOA, HAT, 305/18019.

bu gidişle kendisi Avlonya'ya vardığında pek zorlanmadan idareyi ele alabileceği için buna gerek olmadığı, top gücüne ihtiyaç duyduğu takdirde ise vaktiyle Rumeli valisine gönderilen tam teçhizatlı topçu kıtalarından takviye alabileceği Nurullah Paşa'ya bildirildi. Yeni Avlonya mutasarrıfı Rumeli'ye ulaşmadan evvel Tepedelenli'nin tasfiyesine başlanmış, Ohri ve İlbasan sancaklarının tamamında, Tırhala sancağının önemli bir kısmında ve diğer birçok kazada devlet kontrolü sağlanmıştı. Vali Hüseyin Paşa ve Rumeli'deki mutasarrıflar yoğun bir faaliyet içerisindeydiler.[60] Nitekim Nurullah Paşa Manastır'a ulaştığında Hüseyin Paşa'nın birkaç gün önce buradan ayrıldığı, hâlihazırda Görice'de bulunduğu haberi gelmiş; yine bu sırada Berat'ın dahi ele geçirilip Hüseyin Paşa tarafından mütesellim olarak tayin edilen Rıdvan Bey'in vazifesine başladığı öğrenilmişti. Nurullah Paşa'nın da Rumeli valisiyle görüştükten sonra derhal vazife mahalline intikali beklenmekteydi.[61]

1820 Eylülünün dokuzunda Nurullah Paşa, emrindeki iki bin beş yüz askerle Berat'a ulaştı. Tepedelenli taraftarlarını buradan uzaklaştırdıktan sonra ilk işi bölgedeki kale ve kuleleri yıktırmak oldu. Berat'ta Paşa hakkında bazı şikâyetler vuku bulmuş olmalı ki bölgenin önde gelenleri tarafından İstanbul'a bir yazı yazılarak Nurullah Paşa'nın ahaliyi Ali Paşa ve yandaşlarının zulmünden kurtardığı, onun sayesinde halkın selamet ve emniyet bulduğu, dolayısıyla aleyhindeki söylentilere kulak asılmaması gerektiği yönünde beyanatta bulunuldu.[62] Paşa'nın idareyi ele almasıyla Berat'ta devlet otoritesi yeniden tesis edilmişti. Emniyet ve asayişin sağlanıp olağanüstü halin tasfiyesi için gereken icraatin yürütülmekte olduğunu İstanbul'a haber veren Nurullah Paşa, birkaç gün içinde Yanya'ya doğru hareket edebileceğini bildirmekteydi. Padişahtan gelen cevapta ise kendisine böyle bir emir verilmediği, Paşa'nın görevinin Berat'ta kalarak burada uzun müddetten beri zulüm görmekten dolayı takatten düşen halka şefkatle muamele etmek olduğu beyan edilmekteydi. Yanya'da askeri takviyeye ihtiyaç yoktu. Bu noktada Sultan II.Mahmud'un Paşa'nın karakteri hakkında yaptığı değerlendirme ilginçtir. Sultana göre böyle bir ihtiyaç olsa dahi Nurullah Paşa gibi vehimli birinin oraya gönderilmesi faydadan çok zarar getirebilirdi. Bundan başka, hâlihazırda emrindeki asker sayısı üç yüzden ibaret olan biri, bilmediği sekiz bin Arnavut askerini nasıl idare edecekti? Şu halde Paşa'nın Yanya'ya gitmesinin bir manası yoktu. Sonuçta kendisinin

[60] BOA, HAT, 1295/50359.

[61] BOA, HAT, 1551/22.

[62] BOA, HAT, 400/21023.

Berat'ta, vazifesinin başında kalması, gerektiğinde Yanya'ya erzak nakli konusunda yardım etmesi emredildi.[63]

Yaklaşık bir sene sonra, Ağustos 1821'de Nurullah Paşa Limni muhafızlığına tayin edildi.[64] XV.yüzyılın sonlarında Osmanlı hakimiyetine giren ada, Çanakkale Boğazı'nın denetimi için kritik bir konumda olmanın yanında kendisini çevreleyen sulara hakimiyet bakımından da oldukça önemliydi. Bu durum, adanın önceleri Venediklilere, daha sonra Ruslara karşı verilen mücadelelere konu olmasını anlaşılır kılmaktadır. Nihayet 1821'de başlayan Rum isyanı sırasında asilerin işgal girişimine sahne olmuş ancak bu girişim ada halkının da yardımlarıyla Osmanlı kuvvetleri tarafından başarısızlığa uğratılmıştı.[65]

Nurullah Paşa'nın ada muhafızlığına tayin edildiği dönemde Rumların Mora'da başlattığı isyan sürmekte, korsanlarla iş birliğine gitmelerinin yanı sıra Rum ticaret gemilerini de silahlandıran asiler tarafından bugünkü Ege adalarına yayılmaya çalışılmaktaydı.[66] Esasen Paşa'nın kendisi de herhangi bir istila teşebbüsüne karşı adayı muhafaza etmesi için buraya tayin edilmişti. Adaya vardığı sırada Limni'de herhangi bir hareketlenme söz konusu değildi ancak alınan istihbarat tehlikenin ne kadar yakın olduğunu anlamaya kafi idi. Gelen bilgilere göre asilere ait çok sayıda izbandit teknesi denize açılmış, hedefleri olan Sakız Adası civarında dolaşmaktaydı. İsyancıların, açıkta olan Limni'ye tasallut etmelerinin an meselesi olduğunu öngören Paşa, vaziyeti İstanbul'a bildirerek ada savunması için gerekli askeri gücün civar sahillerden teminini, ayrıca İstanbul'dan yeterli sayıda topçu, humbaracı, cephane ve mühimmat gönderilmesini talep etti.[67] Buna mukabil adaya evvela, her birinden yüz ellişer olmak üzere Gümülcine ve Drama'dan üç yüz,[68] daha sonra Karesi sancağı kazalarından üç yüz asker gönderildi.[69]

---

[63] BOA, HAT, 398/20949.

[64] BOA, HAT, 1557/4.

[65] Feridun Emecen, ''Limni'', *DİA*, c.XXVII, s.190-191.

[66] Sabri Can Sannav, ''Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adalarındaki Etkileri ve Sonuçları'', *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 2020, cilt 1, sayı 2, s.639, 641.

[67] BOA, HAT, 877/38841.

[68] BOA, HAT, 281/16676.

[69] BOA, C.AS, 250/10446.

Bu sırada isyanı zayıflatmak ve yayılmasını önlemek maksadıyla denizde ve karada çeşitli önlemler alınmaktaydı. Asilerin ticaret gemilerini kullanarak Akdeniz ve Karadeniz taraflarına kaçmalarını veya bu yolla Çanakkale Boğazı'ndan girişlerini engelleme yolunda azami dikkat gösteriliyordu. Bunun yanında Anadolu'daki Rum ahaliden hiç kimsenin Rumeli tarafına geçmemesi için İstanbul da dahil olmak üzere bugünkü Ege'nin doğu sahilleri ve adalar serbest geçişe kapatılmıştı. İstanbul üzerinden Rumeli tarafına geçmek isteyenlerin memleket, eşkal ve gerekçe bildirdikten sonra kendilerine verilecek tezkereyi kullanmaları gerekiyordu. Benzer şekilde sıkı denetim faaliyetleri yürütmeleri hususunda, Nurullah Paşa'nın da aralarında bulunduğu ada muhafızlarına ve ilgili diğer idari birimlere direktifler gönderildi.[70] Ayrıca baharın yaklaşmasıyla birlikte Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın kumanda ettiği donanma, Akdeniz'de dolaşan asilerin kullandığı izbandit teknelerinin ve halihazırda Mora'da ve adalarda bulunan isyancıların ortadan kaldırılması için seferber edilmiş, denize açılmaya hazırlanmaktaydı. Donanmada ihtiyaç duyulan kalyoncu ve denizcilerin yine adalardan ve kıyı yerleşimlerinden teminine gidilmekteydi. Bu doğrultuda, Limni'den nefer toplayıp Tersane-i Amire'ye yollaması için Nurullah Paşa'ya İstanbul'dan emir gönderildi.[71]

Söz konusu genel tedbirlerin dışında, isyan ateşinin Limni'ye sıçramaması için; adadaki ileri gelen Rumlardan bazılarının rehin alınıp İstanbul'a gönderilmesi, asilere yardım edenlerin sert şekilde cezalandırılması gibi önlemlere başvuruldu ise de nihayet çatışmalar burada da baş göstermişti. Küçük isyancı gruplarının saldırısıyla başlayan müsademeler asilerin takviye almasıyla şiddetlenerek Nurullah Paşa'yı ada halkının da destek verdiği bir kale savunmasına zorlayacaktı. Devam eden bir dizi muharebeden sonra donanmanın da desteğiyle isyancılar adadan püskürtülmüş, yerli destekçileri de ağır şekilde cezalandırılmıştı.[72] İsyancılarla mücadele devam ederken başka sorunlar gündeme gelmişti. Asileri püskürtüp isyanı bastırmak için Balıkesir, Edremit ve civarından adaya getirilen askerlerden bazıları yağmaya girişmişlerdi. Nurullah Paşa'nın kendilerine yeterli miktarda erzakı ve gereken ücreti dağıtmış olmasına rağmen ahaliye

[70] BOA, C.AS, 704/295.

[71] BOA, C.BH, 79/3770.

[72] Sannav, ''Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adalarındaki Etkileri ve Sonuçları'', s.645-646; BOA, HAT, 925/40200; HAT, 861/38385; HAT, 837/37756.

tasallut eden askerler yakalanarak başı çekenler idam edildi, geri kalanlarına türlü cezalar verildi.[73]

Nurullah Paşa Limni muhafızlığında takriben üç sene boyunca Rum isyancıların tasallutuna karşı adayı savunma görevini hakkıyla ifa ettikten sonra Ocak 1824'te Ankara ve Kangırı (Çankırı) mutasarrıflığına tayin edildi.[74] Paşa'nın takriri üzerine, yeni görev yerine ulaşıncaya kadar damadı Asım Bey'in mütesellim olarak kendisine vekâlet etmesi padişahça uygun görülmekle birlikte, önceki Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Mehmed Paşa döneminde sancak halkına eziyet edildiği işitildiğinden, ahaliye iyi muamele edilmesi yönünde tembihlerde bulunuldu.[75] Nurullah Paşa Haziran ayında Ankara'ya ulaşarak hükümet mahallinin idaresini devraldığını ve halkın sorunlarıyla ilgilenmeye başladığını İstanbul'a iletti.[76] Paşa'nın bu bağlamdaki faaliyetleri cümlesinden olmak üzere söz konusu iki sancağa bağlı kazalardaki fazla masraflar tespit edilip kesilerek bu düzenlemeye uygun şekilde vergilerde indirime gidildi.[77] Ayrıca, halka zararı dokunup devletin menfaatleri aleyhinde icraatta bulunanlar hakkında işlemler yapılması gibi asayişin teminine yönelik faaliyetler yürütüldü.[78] Paşa'nın bu tür gayretlerinin idaresi altındaki sancaklarda iyi yönlü değişimler meydana getirdiği ve buraların ahali ve eşrafı nezdinde olumlu etkiler uyandırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim birçok kazadan, Paşa'nın idaresinden duyulan memnuniyeti beyan eden mahzarlar gönderilmişti.[79]

Döneme damgasını vuran yeniçeriliğin ilgası, Nurullah Paşa'nın Ankara ve Çankırı mutasarrıflığına denk gelmişti. Çok boyutlu etkilerini müşahede ettiğimiz bu hadisenin, Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde olduğu gibi Ankara ve civarında da yansımaları olmuştu. İstanbul'da olayların başlamasından kısa müddet sonra, 1 Temmuz 1826'da Dersaadet'e gönderdiği tebrik yazısında Nurullah Paşa, ''gazâ-yı ekber'' olarak nitelediği ilga harekâtından dolayı sadrazamı, seraskeri ve silahtarağayı tebrik etti.[80] Ayrıca, İstanbul'dan sancaklara ulaşan emir üzerine buralarda bulunan mülga ocak

[73] BOA, HAT, 893/39419.

[74] BOA, HAT, 1563/35.

[75] BOA, HAT, 671/32788.

[76] BOA, TS.MA.e, 886/16.

[77] BOA, HAT, 673/32943.

[78] BOA, C.AS, 826/35190. Bu tarz icraatın süreklilik arz ettiği vesikalardan anlaşılmaktadır. (C.DRB, 30/1451).

[79] BOA, HAT, 676/33012.

[80] BOA, HAT, 293/17437.

mensupları başta kıyafetleri ve nişan tahtaları olmak üzere yeniçerilik alametlerini ortadan kaldırdılar.[81]

Yeniçeriliğin tasfiye sürecinin tamamlanmakta olduğu İstanbul'da bir taraftan normalleşme adımları atılmaya başlanmış, bu cümleden olmak üzere evvelden beri süregelen yoklama usulü gibi teamüllerin uygulanmasına ve mürur nizamının tatbikine yeniden titizlik gösterilmesine Babıali'ce dikkat çekilmişti. Yoklama usulü ve mürur nizamı, yüzyıllardır çeşitli sorunlara yol açan göç meselesine yönelik devlet tarafından alınan tedbirlerden biriydi. Taşradan Dersaadet'e yapılan düzensiz göçler neticesinde çeşitli asayiş sorunlarından temel gıda maddelerini tedarik sıkıntılarına, hayat pahalılığından çarpık yapılaşmaya ve bunun bir sonucu olarak yangınların artmasına kadar birçok problem ortaya çıkmaktaydı. Yine bu göçler sonucunda göç veren taşra vilayetlerinden toplanan vergi miktarlarında da düşüşler yaşanmaktaydı.[82] Alınan tedbirler çerçevesinde İstanbul'da yoklama yapılarak herhangi bir suça karışmamış olduğu anlaşılan hamal, manav, tellak gibi taşralıların ellerine mürur tezkeresi verilerek çiftçilikle ve ziraat işleriyle uğraşmaları için memleketlerine geri gönderilmek suretiyle İstanbul'un temizlenmesine çalışılmaktaydı. Diğer taraftan bu tarz ''çift ve çubuk kaçkını başıboş'' kimselerin bulundukları yerden ayrılmalarına müsaade edilmemesi yönünde mutasarrıflara emir gönderilmekteydi. Nurullah Paşa'ya da bu doğrultuda bir emir ulaştırılarak bunu kendi divanında, yöre eşrafı ve ahaliden hazır bulunanlar önünde okuması buyruldu.[83]

Ağustos 1826'da buradaki vazifesinden alınan Nurullah Paşa'ya Adana valiliği ile Üzeyir ve Bilan sancaklarının idaresi verildi.[84] Paşa evvelemirde bölgenin hakim sosyopolitik unsurları olan aşiretlerle temaslar kurarak bunların devlete olan bağlılığını, devletin temsilcisi sıfatıyla kendi şahsında tazeledi. Bu hamle aynı zamanda bölgenin asayişini sağlama ve idari işlerin sürdürülmesi konusunda kolaylıklar sağlayacaktı. Hac

[81] BOA, HAT, 293/17461.

[82] Mehmet Demirtaş, ''XIX.Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürur Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler'', *Belleten*, , cilt LXXIII, sayı 268, (2009), s.739-741.

[83] BOA, C.DH, 52/2589.

[84] BOA, C.DH, 99/4913. Yeni görev yerine giderken konakladığı beldelerin naipleri tarafından Paşa'nın oralarda ahaliyi rencide etmediği, geçilen mahalden alınması kadim bir adet olan tahsisatı bile kendi hazinesinden karşıladığı, kimseden en ufak bir şey almadığı yönünde İstanbul'a ilamlar gönderilmiş, Paşa da ilamları tekiden tahrirde bulunmuştu. (BOA, HAT, 510/25030).

yolunun Adana Eyaleti'nden geçen kısmının güvenliğinden emin olunması, bu amaca yönelik müfrezeler oluşturulup ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmesi öncelik verilen diğer icraattandı.[85] Ayrıca, yeniçeriliğin ilgasından sonra geriye kalan bazı ocak artıklarının sorunlarıyla uğraşmaya burada da devam etti. Kendilerine hassa silahşörluğu verilen iki eski yeniçeri çorbacısı uygunsuz hareketleri yüzünden sürgün edildikleri Adana'da da benzer sıkıntılara yol açtıkları için burada Nurullah Paşa tarafından idam edildiler.[86]

İstanbul'dan ulaşan emir üzerine Şam valisinin maiyetine verilmek üzere Sivas ve Maraş sancaklarının yanında Adana'dan da asker toplanması gündeme gelmişti. Emirde, toplanacak askerlerin ''Ekrâd ve aşâyirden olmayub sahih-i neseb Türk uşaklarından'' tedarik edilmesi şartının yer alması dikkate şayandır. Ne var ki bölgeye pek fazla Kürt göç etmesi, yakın zamanda Adana'da ortaya çıkan şiddetli bir hastalıktan dolayı Türk nüfusun belirgin şekilde düşmesi gibi nedenlerden dolayı talep edilen miktarda Türk uşağının toplanması mümkün görünmemekteydi. Bu durum karşısında, demografik koşulların el verdiği ölçüde cüzi bir miktar asker toplanıp kalan ihtiyacın başka bölgelerden tedariki yoluna gidilecekti.[87]

Nurullah Paşa kendi maiyetinde dahi üç yüz ellisi piyade, yüz ellisi süvari olmak üzere beş yüz adet yerli Mansure askeri bulundurmaya, ayrıca askerlerin kullanması için tüfek ve palaska, eğitimleri için talim subayı ve uyulacak talimnamenin gönderilmesine İstanbul'dan müsaade talep etmekteydi. Merkezde, bürokratik kurum ve süreçlerde meydana gelen değişimlerin bir yansıması olarak mesele Babıali tarafından doğrudan hükme bağlanmayıp değerlendirilmek üzere Seraskerlik makamına iletildi. Adana'da valilik maiyetinde böyle bir askeri güç bulunmasının bölgenin idaresinde ve güvenliği sağlamada kolaylık sağlayacağı, bunu müşahede eden diğer vali ve mutasarrıfların da asker bulundurmaya istek duyup azmedebileceği, sonuçta her eyalet ve sancakta askeri birlikler kurulması eğilimini güçlendirebileceği yönünde serasker tarafından olumlu değerlendirmeler yapılmakla günün sonunda söz konusu askeri birliğin teşekkülüne padişah tarafından müsaade edildi.[88]

[85] BOA, HAT, 510/25030-İ.

[86] BOA, C.AS, 509/21246.

[87] BOA, HAT, 735/34889.

[88] BOA, HAT, 732/34759.

Dönemin hususiyetlerinden olup daha önce gördüğümüz üzere Paşa'nın da pek aşina bulunduğu ayanlar sorunu Adana civarında da kendini göstermekteydi. Üzeyir sancağında on yıllardır devlete çeşitli gaileler çıkartan Küçükalioğulları[89] adlı ayan ailesine mensup Mısdık (Mustafa) da dedesi ve babasının yolundan giderek sancakta bozgunculuğa ve kanunsuzluğa meyletmişti. Küçükalioğullarının kanunsuz icraatta bulundukları bölge hac ve ticaret yolu üzerinde olduğundan neden oldukları sıkıntılar ve bunların bir an önce halli önem arz etmekteydi. Etrafına topladığı bin beş yüz – iki bin civarındaki Kürtle birlikte itaatten ayrılan Mısdık'a müdahale için üzerlerine mevcudu iki bini aşan bir kuvvet gönderildi. İki gün süren çatışmalarda yüzlerce eşkıya öldürülüp aralarında Mısdık'ın akrabalarının da bulunduğu önde gelen yirmi altı kişinin kesik başları İstanbul'a gönderildi. Sağ kalan Mısdık ise beraberindeki birkaç eşkıyayla Maraş tarafına kaçmayı başardı.[90] Birkaç ay sonra, sığındığı Gâvur Dağı'ndan etrafındaki eşkıyayla birlikte Üzeyir sancağına inip düzeni fesada vermeye çalıştığı haber alındıysa da bölgenin yaz şartlarında askeri harekâtın mümkün görülmemesi ve diğer bazı maslahattan dolayı bir süre için müzakere yoluna başvurulması daha uygun bulundu.[91] Yine Paşa'nın ilgilendiği asayiş meseleleri dahilinde olmak üzere; Gavur Dağı'nda ikamet etmekte olup bölgede yaptığı hırsızlık ve gasp icraatıyla meşhur olmuş, kendisi bizzat haydut olmaktan başka eşkıya takımına arka çıkmasıyla ve kan dökmekten imtina etmemesiyle bilinen Kelemenoğlu Mustafa ve etrafındaki birkaç kişi yakalanıp idam edilerek kesik başları İstanbul'a gönderildi.[92]

Bir süre sonra Adana valiliğinden alınan Nurullah Paşa, bir müddet Konya'da ikamet ettikten[93] sonra Ekim 1828'de İstanbul'a çağırılmış,[94] hemen akabinde Ziştovi muhafızlığına tayin edilerek Dersaadet'ten ayrılmıştı.[95] Bu tarihte Osmanlı İmparatorluğu Rus Çarlığı ile savaş halinde olup Ziştovi'ye henüz savaş uğramadıysa da burası düşman kuvvetlerinin tehdidi altındaydı. Orduların kış konuşunda olmasına rağmen Ziştovi'nin doğusunda Rusçuk'un; batısında ise Niğbolu'nun kuzeyine düşen Tuna'nın karşı kıyıları

[89] Ayrıntılı bilgi için: Yılmaz Kurt, ''Küçükalioğulları'', *DİA*, c.EK-2, s.100-102.

[90] BOA, HAT, 461/22628.

[91] BOA, HAT, 461/22630.

[92] BOA, HAT, 515/25169.

[93] BOA, HAT, 436/22048.

[94] BOA, HAT, 1018/42578.

[95] BOA, HAT, 711/34030.

Ruslar tarafından işgal edilmişti.[96] Güneyindeki Tırnova, Lofça ve Servi gibi önemli Balkan yerleşimlerinin kilidi niteliğinde olması nedeniyle Ziştovi kritik bir mevki arz ediyor, bu yönüyle de saldırı ihtimalini artırıyordu. Nurullah Paşa İstanbul'a gönderdiği bir tahrirde, emrindeki asker sayısının iki bin beş yüz civarında olduğunu, düşman saldırısı durumunda mevkiini savunulabilmesi için on bin nefere ve ayrıca erzaka ihtiyaç duyulduğunu bildirmekteydi. Ayrıca kendisinden önce inşası tamamlanmış olan yeni tabyalara yeterli miktarda top ve mühimmat, tabyaların denetimi ve Ziştovi'nin planının çıkarılması için de bir mühendis gönderilmesini talep etmekteydi.[97] Buna mukabil İstanbul'dan top ve mühimmat gönderilmiş,[98] ilaveten Nurullah Paşa'nın bin adet aylıklı asker istihdamına müsaade edilmiş,[99] erzak ihtiyacı da dikkate alınmıştı.[100]

Haziran 1829'da Ziştovi'nin yukarısında, Tuna'nın karşı kıyısındaki Zemenice (Zimnicea) karyesinde kalabalık bir Rus süvari birliği görüldü. Bu sırada Nurullah Paşa asker istihdamına devam etmekteydi. İhtiyaç duyulan süvari askeri Ziştovi civarından toplanacağı sırada üç-dört yüz delil askeri çıkagelmiş, Paşa da ihtiyaca binaen misafir haracı vererek bir süreliğine alıkoyduğu bu birliği İstanbul'dan müsaade aldıktan sonra daimî olarak istihdam etmişti.[101] Nurullah Paşa Ziştovi'de bulunduğu müddetçe buranın muhafazasına yönelik tedbirler[102] almaya devam etse de düşmanla temasa geçtiğine dair herhangi bir bulguya ulaşılamadı. Savaş genel itibariyle doğuda, Dobruca bölgesinde cereyan ediyor, Rus kuvvetleri bu güzergahtan güneye ilerliyordu.[103] Bir müddet sonra Edirne Antlaşması imzalanıp savaş da nihayete ermiş olduğundan artık Ziştovi'de bir muhafız bulunmasına gerek kalmadığı mülahazasıyla Nurullah Paşa'nın buradaki vazifesine son verilmesi uygun görüldü.[104]

---

[96] *Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829),* Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978, c.III kısım V eki, s.124, 125.

[97] BOA, HAT, 436/22048.

[98] BOA, C.AS, 16/682.

[99] BOA, HAT, 1023/42708.

[100] BOA, HAT, 436/22053.

[101] BOA, C.AS, 16/685.

[102] BOA, C.AS, 181/7890.

[103] *Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829),* Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s.139.

[104] BOA, HAT, 1080/43972. Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği tahrir Nurullah Paşa'nın Ziştovi'den alınmasında etkili olmuştu. İbrahim Paşa tahririnde Nurullah Paşa askerinin ahaliye zarar verdiğini ve maddi açıdan yük olduğunu ifade etmiş, idari bir değişikliğin iyi olacağı yönünde görüş bildirmişti. (BOA, HAT, 1080/43972).

Arşiv vesikalarından ve diğer kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Ziştovi muhafızlığı Mehmed Nurullah Paşa'nın son göreviydi. Bu tarihten itibaren vefatına kadar İstanbul'da ikamet eden Paşa,[105] bu süre içerisinde İstanbul Emtia Gümrüğü malından aylık üç bin kuruş maaş aldı.[106] Son dönemine dair ulaşılabilen belgelerde Paşa unvanıyla anılmayıp kendisi için Kapıcıbaşı Nurullah Bey tabiri kullanılmaktadır.[107] 1841 yılında vefat eden Mehmed Nurullah Paşa, başta babası Halil Hamid Paşa olmak üzere diğer aile üyelerinin de bulunduğu Karacaahmet Mezarlığı'ndaki 6.Adaya defnedildi.[108] Ayşe, Hibetullah, Galib ve Cemaleddin isimlerinde iki kız ve iki erkek evladı oldu.[109] Aşağıda göreceğimiz üzere bunlardan Cemaleddin, Asaf Paşa'nın babası Cemaleddin Paşa'dır.

1.3.Babası Mehmed Cemaleddin Paşa (1803-1880)

1803 yılında İstanbul'da doğdu. Özel hocalardan sarf, nahiv, mantık ve Farsça dersleriyle birlikte belli bir düzeye kadar dini eğitim aldı. 1821'de, on sekiz yaşında kapıcıbaşılığa getirilmek suretiyle Rikâb-ı Hümâyun'a memur oldu.[110] Cemaziyelevvel 1244'te (Kasım 1828) küçük mîrâhurluk[111], bir müddet sonra da büyük mîrâhurluk ve kapıcılar kethüdalığı vekâletine getirildi.[112] Bir Müştâkî halifesi olduğu ifade edilen Cemaleddin Bey,[113] şeyhi Müştâk Baba ile hayatının bu döneminde tanışmış olmalıdır. Zira çeşitli coğrafyalara seyahat eden Şeyh Müştâk'ın 1247'de (1831-1832), bir süredir ikamet ettiği İstanbul'dan ayrıldığını ve Bitlis yolundayken Muş'ta öldürüldüğünü biliyoruz.[114]

---

[105] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Orhan Hülagü vd., Sebil Yayınevi, İstanbul 1998, c.IV kısım II, s.587.

[106] BOA, C.ML, 466/18964.

[107] BOA, C.ML, 247/10237; BOA, C.ML, 444/17926.

[108] Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, c.II, s.747. 6.Adadaki kabrine Halil Hamid Paşa'nın sadece başı defnedilmiştir. Vücudunun geri kalanı Bozcaada'da metfundur.

[109] Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, c.II, s.666.

[110] BOA, DH.SAİDd, nr.3, s.30.

[111] BOA, C.SM, 113/5660.

[112] BOA, DH.SAİDd, nr.3, s.30.

[113] Mehmed Akif Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016, no: 51.

[114] Ahmet Doğan, ''Şeyh Müştâk'', *DİA*, c.XXXIX, s.64.

Kısa bir süre kapıcılar kethüdalığı vekâletinde bulunan Cemaleddin Bey, ardı sıra kapıcılar kethüdası olarak 1249'daki (1833/1834) azline kadar bu göreve devam etti. Takip eden iki sene zarfında Rikâb-ı Hümâyun'daki görevini sürdürdü. 1251 (1835/1836) yılında tayin edildiği Çal kazası voyvodalığından 1253'te (1837/1838) azledildi. Bir yıl sonra Yanya'ya gitti. 1255'te (1839/1840) Bozdoğan, 1257'de (1841/1842) Menemen muhassıllığına; 1258'de (1842/1843) Kaza-i Erbaa kaymakamlığına atandı.[115] Bu dönemde Cemaleddin Bey ciddi maddi sorunlar yaşamaktaydı. Sarrafa ve başka kimselere olan yüklü miktardaki borcunu ödemek için satmayı düşündüğü Arnavutköy'deki yalısı yanmış, para eden eşyasını ve hissesini satmasına rağmen yeni yerleştiği evin de peşinatını denkleştirememişti. Bu yüzden çareyi padişahtan atiye istemekte görerek arzını bildirmiş, talebi olumlu karşılanarak padişah hazinesinden kendisine 15 bin kuruş atiye verilmişti.[116]

Kasım 1844'te başvuru yoluyla talep ettiği Rütbe-i Sâlise Nişanı ve hâcegânlık rütbesi kendisi için münasip görüldü. Başvurusunun değerlendirilme sürecinde, nesiller boyu devlete hizmet etmiş bir aileye mensubiyetinin ve memuriyetini hakkıyla ifa etmekte olmasının yanında okur-yazarlığının da Cemaleddin Bey'in meziyetleri bağlamında zikredilmesi dönemin liyakat anlayışına dair ipucu vermesi bakımından önemli olsa gerektir.[117] Kaza-i Erbaa kaymakamlığı sırasında, Şubat 1845'te Su Nazırlığı görevi de uhdesine verildi.[118] Su Nezareti, içme suyunun yerleşim yerlerine ulaştırmak üzere suyollarının inşası, mevcut suyollarının tamiri ve denetlenmesi faaliyetlerini yürüten bir kurumdu.[119]

---

[115] BOA, DH.SAİDd, nr.3, s.30. Kaza-i Erbaa: Çatalca, Silivri, Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece kazalarından oluşan, Edirne eyaletine bağlı bir idari birim. (BOA, MVL, 230/34; BOA, C.DH, 120/5991; BOA, A.MKT.UM, 16/32).

[116] BOA, İ.DH, 79/3969.

[117] BOA, İ.DH, 93/4672. Sicill-i Ahval Defteri'nde Cemaleddin Bey'e bu tarihte Sınıf-ı Evvel mütemayizi verildiği kaydedilmektedir.

[118] BOA, İ.DH, 98/4917. Cemaleddin Bey'e verilmeden önce bu vazife, Nurullah Bey'in uhdesindeydi. (Cemaleddin Bey'in babasıyla karıştırılmamalıdır). Son zamanlarda kuraklıktan dolayı İstanbul'da çekilen su sıkıntısında Nurullah Bey'in başarısız idaresinin de payı olduğuna dikkat çekilerek Cemaleddin Bey'in bu nezareti idareye daha ehil olduğunun ifade edilmesi, kendisinin bu vazifeye tayinini kolaylaştırmış olsa gerektir.

[119] Mehmet Mehdi İlhan, ''Osmanlı Döneminde İstanbul Su Yolları'', *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, c.II, s.540, 542-544.

Cemaleddin Bey birçok yerde muhassıllık ve mutasarrıflık yaptı.[120] 1262 (1845/1846) yılında kendini Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) görmekteyiz. Bu dönemde polis ve jandarmanın nüvesi olan zaptiye teşkilatının ülke genelinde tesisine çalışılmaktaydı.[121] Söz konusu faaliyet kapsamında Cemaleddin Bey de Gelibolu sancağında zaptiye neferi istihdamıyla alakalı muamelelerle ilgilenmekteydi. Alım sürecinin ve kayıt işlemlerinin zaptiye teşkilatına ilişkin nizamnameye uygun olarak ilerlemesine dikkat edilmekte, ayrıntılı defterler düzenlenmekteydi. Bu neferler redif usulünün aksine muvazzaf ve daimi şekilde görev yapacaklardı.[122] Tekfurdağı'nda asayiş sorunlarının çözüm süreçlerine de dolaylı olarak katkı sağlayan Cemaleddin Bey; ihbarların değerlendirilmesi, tahkikat, tevkif, nakil hususlarına müdahil olan bir idari amir mevkiinde bulunmanın yanında merkezle taşradaki mahaller arasındaki ilişki ve iletişimi temin eden bürokratik bir kademede yer almaktaydı.[123] Ayrıca idaresine memur olduğu bölgede halkın vergilendirilmesi için oluşturulması gereken temettuat defterlerinin ve icmal pusulalarını içeren defterin düzenlenip İstanbul'daki mercilere iletilmesi de Cemaleddin Bey'in sorumlulukları arasındaydı.[124]

Ağustos 1846'da Esma Sultan'ın işaretiyle kendisine mirimiranlık rütbesi tevcih edildi.[125] Sultan I.Abdülhamid'in kızı ve ve Sultan II.Mahmud'un kız kardeşi olan Esma

---

[120] Sicill-i Ahval Defterinde ''mutasarrıflık'' ifadesi kullanılırken, Tekfurdağı ve Tırnova'daki görev dönemlerine ait arşiv belgelerinde ''muhassıl'' tabiri geçmektedir. Burada muhassıllığın vergi tahsildarlığından ibaret olmayıp idari yetkileri de haiz bir makam olduğu anlaşılmaktadır.

[121] Abdülkadir Özcan, ''Zaptiye'', *DİA*, c.XLIV, s.129.

[122] BOA, A.MKT, 34/35.

[123] BOA, A.MKT, 35/50. Bu kodda karşımıza çıkan belgelerden birinde Cemaleddin Bey'in mührü 'kaimmekam' sıfatının altında yer almaktadır. Mevzubahis asayiş olaylarından biri dikkate şayandır: Silivri'de bir Prusya vatandaşının öldürüldüğü haberinin alınması üzerine olay hakkında derhal soruşturma başlatılıp katillerin yakalanması için harekete geçildi. Diğer taraftan maktulün yabancı uyruklu olması nedeniyle Prusya elçiliğiyle irtibat kurularak gerekli resmi muamelenin icrası yönünde aşamalar takip edildi. Prusya elçisinin hadiseye dair yürüteceği tahkikatta mahalli idare tarafından kendisine özellikle kolaylık sağlanması Babıali tarafından bildirildi. (BOA, A.MKT, 50/70).

[124] BOA, A.MKT, 38/40. Belgede Cemaleddin Bey'in mührünün üstünde ''Livâ-yı Muhassıl-ı Tekfurdağı'' ibaresi yer almaktadır.

[125] BOA, İ.DH, 125/6396. Belgede Cemaleddin Bey için ''Gelibolu muhassılı'' ifadesi kullanılmakta, yine yakın tarihli bir belgede ''Gelibolu sancağı kaimmekamı'' tabiri geçmektedir. (BOA, A.MKT, 49/28). Her ne kadar evvelemirde Tekfurdağı Muhassılı Cemaleddin Bey ile Gelibolu Kaymakamı Cemaleddin Bey'in farklı kişiler olabileceği düşünülse de hem söz konusu iki sıfatın aynı kişiye delalet ettiğini gösteren bir hadisenin belgelere yansıması, hem Sicill-i Ahval Defterinde Cemaleddin Bey'e 1262 senesinde mirimiranlık rütbesi verildiğinin kaydedilmesi hem de kendisine mirimiranlık tevcih edilen Gelibolu Muhassılı Cemal Bey'in ''bende-zâdegân-ı saltanat-ı seniyyeden'' olduğunun ifade

Sultan'ın bu konuya ne münasebetle vaziyet ettiğini bilemesek de hadiseyi Cemaleddin Bey'in sarayla ilişkisi bağlamında önemli bir ipucu olarak almak mümkündür.

Hicri 1262 senesi içerisinde genel itibariyle Cemaleddin Bey'in Tekfurdağı muhassıllığına dair vesikalar yer alsa da Gelibolu muhassıllığı örneğinde olduğu gibi farklı bölgelerde muhassıllık icra ettiğine dair bilgilere ulaşmaktayız. Bu cümleden olmak üzere kendisi Kasım 1846'da Tırnova muhassılı sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır.[126] Bahsi geçen yerlerde ağırlıklı olarak finansal iş ve ilişkilerin devlete dönük boyutuyla alakadar olduğuna şahit olmamız, görev yaptığı sahadaki yoğun ticari hayatla yakından ilgili olsa gerektir. Bölgenin İstanbul'u Balkanlara ve Avrupa'ya bağlayan karayolunun üstünde olması, bunun yanında, o dönemde tüccarların uğrak yeri olan Gelibolu Limanı'nın varlığının da bu manada etkili olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Cemaleddin Bey'in sahadaki icraatının genel itibariyle ticari hayatın istikrarını temin etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim tüccarların haklarının korunması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, İstanbul'dan gelen direktiflere bağlı olarak yabancı tüccarlara ihtimam gösterilmesi konusunda örnekler belgelere yansımıştır.[127]

Mayıs 1847'de Sofya muhassıllığına tayin edilen Cemaleddin, belgelerde artık ''Paşa'' unvanıyla karşımıza çıkmaktadır.[128] Paşa burada genel itibariyle mali ve idari meselelerle uğraşmakta, orta halli bir bürokrat olarak merkezle kendi idare alanı arasında tavassut etmekteydi.[129] Ayrıca Sofya sancağında vergi konusuna ilişkin yapılacak adli düzenlemelerin icrasıyla da vazifeliydi. Söz konusu düzenleme her mükelleften maddi durumuna göre vergi alınması düsturunu içerdiğinden, bundan rahatsız olması muhtemel görülen bölge eşrafının ahaliyi tahrik yoluyla bir kargaşaya yol açma olasılığı Cemaleddin Paşa'yı huzursuz etmiş olacak ki bu konuda üst mercileri haberdar etme gereği duymuştu. Bu arada sancaktaki görevi esnasında birkaç defa muhassıllık

edilmesi, bu belgelerdeki atıfların aynı kişiye yapıldığına bizi ikna etmektedir. (BOA, A.MKT, 49/28; BOA, DH.SAİDd, nr.3, s.30).

[126] Bu sıfatla hazırladığı, zimmi ahaliden iki kişi arasındaki ortaklığın feshinden doğan borç ilişkisine dair bir anlaşmazlığı ve konuyla ilgili başlayan mahkeme sürecini içeren bir raporu İstanbul'a gönderdi. (BOA, A.MKT, 53/31). Bunun yanında, mevzubahis rapordan birkaç gün önce kaleme alınmış olan, Parga kazasındaki Rum milletine mensup erkek nüfusun sayımını içeren bir belgede, ''Parga Müdürü'' ifadesinin altında okunaklılığını yitirse de Cemaleddin Bey'e ait olduğunu düşündüğümüz bir mühür bulunmaktadır. (BOA, A.MKT, 52/94).

[127] BOA, A.MKT, 67/13; BOA, A.MKT, 60/89; BOA, A.MKT, 57/22.

[128] BOA, A.TŞF, 3/29.

[129] BOA, A.MKT, 95/74; BOA, A.MKT, 122/88; BOA, A.MKT, 83/83; BOA, A.MKT, 144/6; BOA, MVL, 60/52.

memuriyetinden affını istediyse de Babıali'ce bu isteği kabul görmeyip kısa bir müddet daha Sofya muhassıllığında devam etmesi emredildi.[130] Paşa'nın bulunduğu yerden alınıp başka bir yere tayin isteği kendisinin maddi durumuyla alakalıydı. Evvelden bu yana ödemekte güçlük çektiği borçları yeni ihtiyaçlar ve harcamalardan dolayı katlanmıştı. Bu hale bir çare olarak da halihazırda almakta olduğu maaştan daha münasibiyle başka bir yere tayin edilmeyi dilekçe yoluyla Babıali'den niyaz etmişti.[131]

Nihayet Aralık 1848'de Tırnova'ya tayin edildi. Paşa'nın tayini bölge uleması ve eşrafı da dahil olmak üzere bilcümle ahali tarafından memnuniyetle karşılandı.[132] O sıralarda, Bulgaristan'da ve genel itibariyle Balkanlarda yaşanan toplumsal sorunların doğal olarak Tırnova'da da etkisi görülmekteydi. İleride Doksanüç Harbi'nin nedenlerini ele alırken daha ayrıntılı bahsedileceği üzere XIX.yüzyılın ikinci yarısına doğru Balkanlarda yoğun şekilde Panslavist propaganda ve komita faaliyetleri yürütülmeye başlanmıştı.[133] Rusya merkezli bu faaliyetler Bulgaristan'da etkisini göstermiş; 1835 yılında bir isyan teşebbüsü olmuş, yakalanan sorumlular ağır cezalara çarptırılmıştı.[134] Bu defa da Rusların finans ve istihbarat desteğiyle Bulgaristan'a halkı iğfal etmek üzere propagandistler gönderdiği haber alınması üzerine mahalli idarecilere bu konuda tahkikat emri verildi. Bunun üzerine Cemaleddin Paşa halkın arasında casuslar dolaştırmaya başladı. Böylece propaganda etkisiyle Hristiyan ahalideki kanaatlerin değişip değişmediğini öğrenebilecek, gerektiğinde çeşitli tedbirlere başvurulabilecekti. Neticede şimdilik ciddi bir tehlike sezilmediyse de Avrupa'da yaşanan karışıklıklar ve Bulgaristan'daki durumun nezaketi bilindiğinden, İstanbul'dan bölgedeki idarecilere gidişatın hassasiyetine uygun davranılması, ahalinin korunup gözetilmesi ve onlara adaletle muamele edilmesi salık verildi.[135]

---

[130] BOA, A.MKT, 135/24.

[131] BOA, MVL, 57/58.

[132] BOA, A.MKT, 163/56.

[133] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s.66.

[134] İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s.54.

[135] Casusların getirdiği bilgilere göre son zamanlarda özellikle gençler arasında bir tavır değişikliği söz konusuydu. Ayrıca Hristiyan ahaliden bazı kimseler herhangi bir ihtiyaç durumu bulunmadığı halde ticaret yapmak ve çalışmak için Eflak ve Sırbistan'a gitmekte, gidenlerin pek çoğunun yabancı fikirlere meylettiği görülmekteydi. (BOA, İ.HR, 50/2383).

Bölgedeki devlet görevlilerine verilen emirler için: BOA, HR.SYS, 2934/6; BOA, A.MKT, 178/82; BOA, A.MKT, 167/16. Bu bağlamda Hristiyan ahalinin dini ritüellerini rahatlıkla yerine getirebilmeleri, bu konuda bir engellemeye maruz kalmamaları için gerekenler yapıldı. (BOA, A.DVN, 45/25). Bu esnada Tırnova ve civarında

Tırnova'daki durumun hassasiyetine binaen sancağa askeri birlik gönderilmesi kararlaştırıldı. Gümüşsuyu sahrasındaki bir piyade taburu deniz yoluyla önce Varna'ya, oradan da Tırnova'ya intikal edecekti.[136] Burada yer alan iki kışla, söz konusu birlikleri barındıracak kapasiteye sahip olmayıp bunlardan biri harap halde bulunduğundan gerekli tamirat ve düzenleme faaliyeti derhal başladı.[137] Bundan başka, bir süredir kasabadaki bir camide tutulan cephanenin orada bulunması mahzurlu görülerek cephanelik olarak kullanılacak uygun bir bina arayışına gidildi. Tırnova'daki mahalli meclisle İstanbul arasında yapılan fikir alışverişinden sonra konum ve durum itibariyle uygun bir bina seçilip buranın gerekli düzenlemelerle cephaneliğe çevrilmesi kararlaştırıldı.[138]

Temmuz 1849'da Tırnova'da büyük bir yangın çıktı. Askerlerin ve zaptiye neferlerinin de katıldığı söndürme çalışmalarında büyük gayretler sarf edildiyse de sokakların dar, binaların bitişik ve yapı malzemesinin ahşap olması gibi nedenlerden dolayı yangın kısa sürede yayıldı. Neticede evlerin, dükkânların ve caminin de içinde olduğu binin üzerinde bina yandı. Bu felaketten ders çıkarılmış olunacak ki bölgede yeniden gidilecek yapılaşma sırasında sokakların eskiye nazaran daha geniş olmasına ve binaların mümkün mertebe taştan, malzeme temin edilemediği takdirde en azından kerpiçten inşa edilmesine dikkat edilecek, gerekli inceleme ve planlamayı yapmak üzere İstanbul'dan bir mühendis gönderilecekti.[139]

O sırada birçok ülkede yaşanan iç karışıklıklardan dolayı olsa gerek, Osmanlı'ya sığınan; içlerinde Macar, Polonyalı ve İtalyanların olduğu otuz altı kişilik bir mülteci

---

Müslüman ahali ile Hristiyanlar arasında düşmanlık tezahür ettiği, yangın çıkarmak isteyen bazı kundakçıların yakalandığı, birkaç Hristiyan evinin yandığı ve yine Tırnova civarından geçen beş Hristiyanın katledildiği yönünde İstanbul'a haberler ulaşmıştı. Meselelerin içyüzü Tırnova idaresinden sorulduğunda bu duyumlar yalanlanarak bölgede asayişin berkemal olduğu bildirildiyse de Tırnova'daki durumun nezaketine dair ipucu vermesi açısından bu yazışma dikkate şayandır. (BOA, A.MKT, 230/3).

[136] BOA, İ.DH, 200/11398.

[137] BOA, İ.MVL, 151/4299.

[138] BOA, İ.MVL, 160/4624. Yine imar faaliyetleri cümlesinden olmak üzere, kasaba civarında bulunup Tırnova-Rusçuk istikametinde yer alan bir köprünün tamiri ve birkaç sene önce yanan bir caminin yeniden inşası gündeme geldi. (BOA, İ.MVL, 167/4936; BOA, İ.MVL, 177/5274).

[139] BOA, İ.MVL, 151/4282. Tırnova'dan birkaç gün önce Siroz'da büyük bir yangın çıkmış; birçok ev, işyeri, ibadethane, mektep, medrese, türbe yangına teslim olmuştu. Bölgede vaziyetin hassas olduğu, tahrikçilerin ve kundakçıların varlığına dair istihbarat alındığı bir dönemde art arda büyük yangınların çıkması akıllara kundaklama ihtimalini getirse de yetkililer tarafından bu olasılık üzerinde pek durulmayarak yangınların kazara çıktığına kanaat getirildi.

grubunun gıda ihtiyaçlarının Tırnova mal sandığından karşılanması[140] gibi, günümüzden bakıldığında ilgi çekici duran bir hadiseyi de tecrübe ettikten sonra Cemaleddin Paşa Kasım 1850 tarihinde Tırhala sancağına mutasarrıf olarak atandı.[141] Yeni görev yerine geçerken talihsiz bir olay yaşandı. Kendisinin ve ailesinin eşyalarının deniz yoluyla Golos (Volos) limanına, oradan da Tırhala'ya ulaştırılmak üzere yüklendiği gemi fırtına dolayısıyla batmış, bütün eşyalar yitirilmişti. Bu durum, Paşa'nın halihazırda yaşamakta olduğu mali sıkıntıyı iyice artırmıştı.[142]

O dönemde Yunan hududunda bulunan sancakta kaçak geçişler, firar, haydutluk gibi sorunlar yaşanmaktaydı. Osmanlı sınırları içerisinde suç işleyenler hududun öte tarafına kaçarak kurtulabilmekte veya izinsiz çıkışlar olabilmekte, böyle durumlarda Yunanlılar ret ve iade sorumluluğunu yerine getirmekten kaçınmakta, sorunları perçinlemekteydiler.[143] Ayrıca Yunan tarafından geçen haydut çeteleri Osmanlı askerlerine saldırmakta, çıkan çatışmalarda zayiat verilmekteydi.[144] Haydutların sınırdan geçmesine izin verilmemesi, bu yolda gereken önlemlerin alınması yönünde Mutasarrıf Cemaleddin Paşa'ya talimat gelmişti.[145]

Bu yıllarda Tırhala'da ticaret gelişmekte, buna bağlı olarak şehirleşme süreci yaşanmaktaydı. Golos (Volos) kazasına köylerden gelip şehirde yeni ticarethaneler açan Hristiyan tüccarların ailelerini de yanlarına almaya başlamasıyla imar ihtiyacı gündeme gelmiş; mağaza sayısının artmasıyla sahile yeni bir iskelenin, ticaret mallarının korunması ve artan nüfusun güvenliği için yeni karakolların inşası talep edilmişti. Mevzubahis talepler kabul görmüş, ayrıca kazaya yeni yerleşen Hristiyan taifenin

[140] BOA, Y.PRK.ASK, 1/9.

[141] BOA, İ.DH, 223/13265. Söz konusu makama tavsiye edilirken Paşa, şimdiye kadarki görevlerinde dirayet göstermiş olmasıyla övülmektedir.

[142] BOA, MVL, 241/57.

[143] BOA, A.MKT.UM, 66/11. Uluslararası hukuk kaidelerince böyle durumlarda Yunanlıların bu kimseleri sınırdan geçirmemeleri, geçenleri iade etmeleri gerekiyordu ancak Yunan yetkililer çeşitli gerekçelerle, yalan ve yalanlamalarla söz konusu kaidelere muhalefet ediyordu.

[144] BOA, A.MKT.UM, 53/7.

[145] BOA, A.AMD, 32/73.

ayinlerini icra edebilmesi için, yerleştikleri muhitte bir kilise inşasına da onay verilmişti.[146]

Cemaleddin Paşa 1851 Eylülünün sonlarında Siroz kaymakamlığına tayin edildi.[147] Ne ki bu görevde pek fazla kalmayı arzu etmiyordu. Uzun süredir borç ödemekte olması, üstüne bir de yaşanan deniz kazasında mallarını ve eşyalarını yitirmesi dolayısıyla maddi durumu hiç de iyi olmadığından daha yüksek maaşlı başka bir yere tayinini istirham etti.[148] Bunun üzerine Şubat 1852'de Rumeli mutasarrıflığına atandı.[149] Kendisine vezirlik rütbesi verilmesi için Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa iltimasta bulunduysa da Cemaleddin Paşa'nın bulunduğu vazifenin bu rütbe için müsait olmadığı ve halihazırda müsait bir mahal de bulunmadığı için her he kadar Paşa'nın bu rütbeyi hak ettiği bilinse de tevcih yapılmadı.[150] Paşa idarede dirayetini ve maharetini kısa sürede göstermiş olacak ki Müslüman ve Hristiyan ahali İstanbul'a kendisinden hoşnut olduklarını bildiren, teşekkür içeren yazılar gönderdiler.[151]

Kısa bir süre sonra Paşa, Haziran 1853'te Biga mutasarrıflığına getirildi.[152] Burada, birtakım mali işler[153] ve asayiş meselelerinin[154] yanı sıra, mesaisinin önemli bir kısmını o esnada Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunması nedeniyle erzak ve diğer çeşitli levazımatın temini, nakliyat, konaklama gibi askeri ihtiyaçların karşılanmasına ayırdı. Zahire temininde herhangi bir sıkıntı yaşanma ihtimaline yahut olası bir darlık durumuna karşı tedbir olarak zahire ihracına kısıtlama getirildi. Sadece bölge ahalisine yemeklik ve tohumluk için lazım olandan ve askerlerin ihtiyacından fazlası satılabilecek, daha önce yabancı tüccarla yapılan kontratlar da kısıtlamadan muaf olacaktı. Ayrıca, Çanakkale

[146] BOA, MVL, 236/66. Merkezi yönetim anlayışının bir yansıması olarak Cemaleddin Paşa'nın bu konularda tasarruf yetkisi sınırlı olup kendisi vaziyeti nihai karar mercii İstanbul'a iletmekte, buradan gelecek cevaba göre faaliyet göstermekteydi.

[147] BOA, İ.DH, 241/14613.

[148] BOA, MVL, 241/57; BOA, A.MKT.NZD, 45/92.

[149] BOA, A.AMD, 35/62.

[150] BOA, A.MKT.MHM, 49/80.

[151] BOA, MVL, 136/40; BOA, MVL, 254/24.

[152] BOA, A.DVN, 89/89.

[153] BOA, MVL, 263/34; BOA, A.MKT.NZD, 97/90.

[154] BOA, MVL, 210/64; BOA, MVL, 213/22.

Boğazında bulunan kalelerdeki askerler için kazalardaki çiftçilerden aşar bedeli olarak yirmi beş bin kile[155] buğday alındı.[156]

Cemaleddin Paşa, İngiltere ve Fransa'dan deniz yoluyla Akdeniz üzerinden gelecek olan on beş bin müttefik askerinin kalacak yer, erzak ve levazımat ihtiyaçlarının karşılanması ve nakliyat için araba temin edilmesiyle ilgilenmek üzere hususi olarak görevlendirilmişti. Bu arabalar toplandıkları yerden Edirne'ye, oradan da Rumeli Ordusunun merkezi Şumnu'ya gönderilecekti.[157] İngiliz ve Fransız askerlerinin boğazda ikameti konusu ayrı bir müşküldü. Gelişleri mart ayına denk düştüğünden mevsim şartları dolayısıyla çadırlarda kalmalarının sorun teşkil edeceği öngörülerek Kale-i Sultaniye ve Gelibolu sahillerindeki büyük Hristiyan köylerine yerleştirilmeleri düşünüldü. Bu süreçte Gelibolu ve Tekfurdağı kaymakamları Paşa'ya yardım etmekte iken Edirne valisi de kendisiyle iş birliği içerisinde olmakla vazifelendirildi.[158]

Bu arada, bir süredir terfi beklemekte olan Paşa'nın Biga mutasarrıflığına atanmasından yaklaşık üç ay sonra, amcası Mehmed Arif Efendi'nin kızı ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa'nın hanımı olan Fatıma Zehra Hanım[159] kendisinin terfii için ricacı oldu. İstanbul'a gönderdiği arzuhalde Cemaleddin Paşa'nın uzun yıllar boyu devlete hizmet ettiğini, sadakat ve istikamet ehli olduğunu, ayrıca halihazırda görev yaptığı sancakta bulunan İngiliz ve Fransız konsoloslarının resmi beyanla kendisi hakkındaki hoşnutluklarını izhar ettiklerini ifade etti. Daha önce Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa'nın da bu konuda ricada bulunduğunu da ayrıca hatırlattı. Hanımefendi'ye müsait bir zamanda iltimasının değerlendirileceği yönünde cevap verildi.[160]

---

[155] Osmanlı'da çeşitli hububat ve un gibi erzakın miktarını ölçmek için kullanılan ölçü birimi. (Cengiz Kallek, ''Kile'', *DİA*, c.XXV, s.567-570.

[156] BOA, MVL, 265/41.

[157] BOA, HR.SYS, 1335/78; BOA, A.MKT.UM, 155/3; BOA, A.MKT.UM, 152/44.

[158] BOA, İ.HR, 332/21354. Konuyla ilgili bir belgede İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile bir davaları olmadığı halde sırf Osmanlı Devleti'ne yardım maksadıyla ağır masraflar yaparak savaşa dahil oldukları, bu yüzden askerlerinin her türlü ihtiyaçlarının giderilmesine özen gösterilmesi gerektiğinin ifade edilmesi dikkate şayandır.

[159] Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, c.II, s.665-666.

[160] BOA, HR.MKT, 63/67. Fatıma Zehra Hanım için ''Mısırlı Hanım'' ifadesi kullanılmaktadır.

Eylül 1854'te Cemaleddin Paşa Kıbrıs'a tayin edilerek[161] burada kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesiyle birlikte vezirlik rütbesi tevcih edildi.[162] O sırada devam eden savaş nedeniyle ülkenin dört bir yanından olduğu gibi Kıbrıs'tan da devletin ihtiyaç duyduğu levazımat tedarik edilmekteydi.[163] Ayrıca Kıbrıs halkının, devletin başlattığı kampanyaya katılarak kendi aralarında para toplaması da dikkate şayandır.[164] Bunların yanında sürgün cezasına çarptırılanların gönderildiği adalardan olan Kıbrıs'a Cemaleddin Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde de cezasını çekmek üzere gönderilenler oldu.[165] Paşa'nın zamanında gerçekleşen sürgünler arasında en göze çarpanı, Anadolu Ordusu'nda vazifeli olup muharebe sırasında ihmal ve üstlerine itaatsizlikleri tespit edilen Ahmet ve Ali Paşalardı.[166]

Kıbrıs'taki birkaç aylık vazifesinden sonra Cemaleddin Paşa Nisan 1855'te tekrar Biga mutasarrıflığına tayin edildi.[167] Devam eden savaştan dolayı Biga'da ordunun maddi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet sürmekte,[168] seferberlik şartlarının diğer bazı yansımaları da görülmeye devam etmekteydi. Örneğin İngiliz birliklerinde istihdam edilmek üzere Anadolu ve Rumeli'den başıbozuklar toplanarak Çanakkale'ye getirilmişti. Ne var ki bu disiplinsiz güruhun orada gasp ve hırsızlık[169] da dâhil olmak üzere pek çok uygunsuz hareketleri görülmeye başlanmış, bazıları birliklerinden kaçarak İzmir ve Bursa havalisine dağılmışlardı. Başıbozukların dağılıp kaçtıkları yerlerde yakalanarak memleketlerine gönderilmesi yönünde yerel idarecilere tebligat yapıldı. Çanakkale'de bulunanların ise asayişi bozmalarının engellenmesi ve disiplin altında tutulmaları için İngilizlere yardımcı olmanın yanında gereken tedbirleri alma konusunda da Biga mutasarrıflığına görev düşmüştü.[170] Ayrıca, önceden olduğu gibi zahire tedariki

[161] BOA, A.MKT.NZD, 118/14.

[162] BOA, A.DVN, 100/37; BOA, A.MKT.MHM, 69/19. Bu vesileyle Paşa, Kıbrıs idarecileri için kullanılmakta olan kaymakam tabiri yerine mutasarrıf unvanını kullanmaya başladı. (BOA, A.MKT.MHM, 60/18).

[163] BOA, A.MKT.UM, 183/69.

[164] BOA, A.MKT.MHM, 60/12; Besim Özcan, ''Trabzon Eyaleti'nin Kırım Harbi'ne Katkıları'', *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, sayı 17, (2001), s.248.

[165] BOA, MVL, 285/54.

[166] BOA, İ.MMS, 4/137.

[167] BOA, A.MKT.MHM, 68/75.

[168] BOA, A.MKT.UM, 234/81.

[169] BOA, HR.SYS, 1337/79.

[170] BOA, HR.MKT, 113/27.

konusunda bir sıkıntının yaşanmaması için yabancı ülkelere zahire ihracının önlenmesi konusundaki hassasiyet sürmekteydi.[171]

Elbette mutasarrıflığı ilgilendiren işler savaş halinin gerektirdiği faaliyetten ibaret değildi. Bunların ve alelade birtakım idari meselelerin yanı sıra Biga'da ekonomik gelişmeler yaşanmakta; örneğin yeni keşfedilen kurşun madeni ihaleyle işletime açılmakta, müsait arazilere çiftlikler açılmakta, reçine ve neft yağı üretimi için fabrika açma teşebbüsünde bulunulmaktaydı.[172]

Bahsi geçtiği üzere Cemaleddin Paşa'nın evvelden beri maddi durumu iyi değildi. Halihazırda da sarraflara ve tacirlere borçlu bulunmakta; ödeme bekleyen borçlulardan ihtar almakta, ödeme yapmadığı takdirde rehin eşyalarının satılacağı kendisine bildirilmekteydi.[173] Bu duruma bir çare olarak Paşa'nın geçmişte olduğu gibi maaşına zam talep etmekten başka yapabileceği pek bir şey yoktu.[174]

Ocak 1857'de Cemaleddin Paşa Harput valiliğine tayin edildi.[175] Görev yerine gitmeden önce, Mart 1857'de saraydan randevu alarak Sultan Abdülmecid'le görüştü.[176] Daha sonra Nisan ayı içerisinde Harput'a ulaşarak görevine fiilen başladı.[177] Müslümanların yanında Gregoryen, Katolik ve Ortodoks mezheplerine mensup insanların yaşadığı şehirde, XIX.yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir Protestan nüfusun ortaya çıktığı görülmektedir.[178] Öyle anlaşılıyor ki Amerikalıların yürüttükleri misyon faaliyetleri kayda değer sonuçlar vermişti.[179] Cemaleddin Paşa'nın valiliği döneminde bu faaliyetler henüz kurumsallaşmamış ve öncü misyonerlerin inisiyatifiyle yürütülür bir vaziyetteydi. Bölgedeki misyonerler ve benzer amaçlarla orada bulunan Amerikan uyruklu diğer kişiler Birleşik Devletler konsolosluğu tarafından gözetilmekte, herhangi bir sorun yaşandığında haklarının korunması hususunda hassasiyet gösterilmekte, bu yolda Osmanlı hükümetiyle diplomatik mesaiye gidilmekteydi. Babıali de uluslararası anlaşmalar gereği bu meselede

[171] BOA, A.MKT.UM, 219/19.

[172] BOA, A.MKT.NZD, 156/60; BOA, A.MKT.UM, 235/9; BOA, A.MKT.NZD, 180/87.

[173] BOA, HR.MKT, 135/31.

[174] BOA, MVL, 298/43.

[175] BOA, A.DVN, 119/92.

[176] BOA, İ.DH, 372/24630. Görüşmenin maksadına ve ayrıntılarına vakıf değiliz.

[177] BOA, İ.DH, 378/24944.

[178] Mehmet Ali Ünal, ''Harput'', *DİA*, c.XVI, s.233.

[179] Bu faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için: Ayhan Öztürk ve Özgür Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1820-1938)*, Arka Oda Yayınları, Kayseri 2007.

son derece dikkatli davranmaktaydı.[180] Nitekim Harput ahalisinden bazı kişilerle orada bulunan misyonerler arasında yaşanan birtakım sıkıntıların ardından konsolosluk devreye girmiş; sonuç olarak bölgedeki Amerikalıların himaye edilmesi, icraatlarında kendilerine kolaylık sağlanması hususu İstanbul'dan Cemaleddin Paşa'ya tebliğ edilmişti.[181]

Asaf Paşa'nın Filibe'deki görevini ele alırken daha ayrıntılı bir şekilde bahsedilecek olan, Tanzimat Fermanı'nda ilk işaretlerini veren, 1856 Fermanı'yla büsbütün revaç bulan sosyal rejimin değişmesi sürecinin bir parçası olan din ve mezhep değiştirme serbestisinin yansımaları ve yol açtığı toplumsal gerilimler Harput'ta da görülmekteydi. Mezhep değiştirenlere diğer bir zümre tarafından çeşitli yollarla baskı yapıldığı vakiydi. Gelişmeler İstanbul'ca haber alındığında, Tanzimat Fermanı'nda vazedilip 1856 Fermanı'nda tekit edilen ''emniyet-i mal ve muhafaza-i ırz ve namus maddeleri'' ve bunlar hakkındaki icraatın gerekliliği Harput valisine hatırlatıldı.[182]

Sözünü ettiğimiz sosyal rejimin değişimi sürecinde zümreler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve doğabilecek çatışmaların önlenmesinin yanı sıra bu zümrelere mensup tebaanın haklarının korunması adına devletin üstlendiği hakemlik ve garantörlük rolü giderek önem kazanmaktaydı. Bu süreç, Harput gibi birçok din ve kültürün mevcut olduğu bir yerin idaresinden sorumlu olan Cemaleddin Paşa'nın buradaki mesaisini de belirleyici bir etki göstermekteydi.[183]

Tanzimat döneminde süregiden değişimlerin bir boyutu da idari reformlar çerçevesinde gündeme gelen, eyalet meclislerinin kurulması ve bu meclislerde gayrimüslim temsilcilerin bulunması hususuydu.[184] Bu bağlamda Harput'taki gayrimüslimlerden eyalet meclisinde ve kaza meclislerinde kendi milletlerini temsil edecek kişilerin bulunmadığı yönünde cemaatlerin dini liderleri tarafından İstanbul'a dilekçeler gönderilmekte, bu dilekçelerde adı verilen kişilerin meclislere aza olarak

[180] BOA, HR.MKT, 190/4.

[181] BOA, HR.MKT, 196/91.

[182] BOA, HR.MKT, 228/88. Belgede, ''Ermeni milletinden kendi ihtiyar ve rızalarıyla mezheb-i asliyeleri olan Katolik mezhebine rücu'' eden birtakım kimselerin bağ ve bahçelerinin talan edildiği kaydedilmektedir. Talana önayak olduğu iddia edilen kişilerden Yusuf Ağa ve hadiseye dolaylı olarak adı karışanlardan Harput Başkatibi Said Bey'in ismi verilmektedir. Katolik mezhebine geçenlerin anlaşıldığı kadarıyla önceden Gregoryen olması, talanı yapanın ve olaya adı karışan kişilerin ise Müslüman olması göze çarpmaktadır.

[183] BOA, MVL, 314/24; BOA, HR.MKT, 194/49; BOA, A.MKT.UM, 292/19; BOA, A.DVN, 126/34; BOA, İ.HR, 153/8076; BOA, HR.MKT, 242/16.

[184] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018. s.48.

alınması talep edilmekteydi. Dilekçeler Babıali'de değerlendirilerek bu doğrultuda gerekenin yapılması hususunda Cemaleddin Paşa'ya talimat verildi.[185]

Paşa Harput'ta vazifesine devam ettiği esnada, Harput mal başkâtibi ve defterdarı hakkında yolsuzluk ve irtikâp suçlamalarından dolayı bir soruşturma başlamış, bir aşamadan sonra soruşturma süreci İstanbul'dan hususi gönderilen bir memur olan Latif Efendi tarafından devralınmıştı. Bu arada Cemaleddin Paşa hakkında da usulsüz iş yaptığı yönünde bazı ithamlar söz konusu olmuştu.[186] Ayrıca Mirliva Mustafa Paşa olarak anılan bir asker, valinin Harput'u kötü şekilde idare ettiği gerekçesiyle şikâyette bulunmuştu. Söz konusu şikâyet değerlendirmeye alınarak konu hâlihazırda orada bulunan hususi memur Latif Efendi'ye havale edildi.[187] Latif Efendi'yse yaptığı gözlem ve incelemeler sonucunda Harput'taki mülki işlerin iyi yürütülmediği hükmüne varmıştı.[188] Bu esnada Babıali'ye bir yazı gönderen Cemaleddin Paşa, memurlar hakkındaki soruşturma sırasında birtakım örtük bilgileri açığa çıkarmış olmasının bölgenin bazı ileri gelenleri ve meclis azası arasında rahatsızlık uyandırdığını, hakkındaki ithamların da esasen bundan kaynaklandığını ifade etmişti. Ayrıca mevzubahis rahatsız kesimle aralarının açıldığı, bu kimselerle bozulan ilişkilerinin artık düzelmeyeceğine kani olduğu gerekçesiyle görev yerinin değiştirilmesini talep etmişti.[189] Çok geçmeden yinelediği talep dikkate alınan Paşa Nisan 1859'da görevden alınarak kendisine mazuliyet maaşı bağlandı.[190]

Paşa Harput'a tayin edildikten bir süre sonra emsallerinin nişana layık görülmesinden dem vurarak kendisine de nişan verilmesi niyazında bulunmuştu. ''Emektârân-ı Bendegândan'' olan Paşa'nın bu arzusu kabul görerek Mecidî Nişanıyla taltif edildi ancak talip olduğu üzere kendisine birinci rütbe değil, ikinci rütbe bir nişan verildi.[191]

Harput valiliğinden azledilen Cemaleddin Paşa'nın bir müddet resmi görev icra etmediği anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında Paşa'nın hayatına dair pek bilgi bulunmamakta, yalnız, belgelere yansıdığı kadarıyla, vefat eden biraderi Galib Bey'den

[185] BOA, HR, MKT, 191/59; BOA, HR.MKT, 224/18; BOA, HR.MKT, 228/84.

[186] BOA, MVL, 569/73;

[187] BOA, A.MKT.UM, 328/69.

[188] BOA, MVL, 576/25.

[189] BOA, MVL, 578/42.

[190] BOA, İ.MMS, 15/610.

[191] BOA, İ.DH, 384/25367.

kalan maaşın; müteveffanın annesi, hanımı ve evladına aktarılması konusuyla ilgilendiği bilinmektedir.[192] Yine bu bahis dâhilinde olmak üzere, bir müddet sonra merhum Galib Bey'in eşi Fatma Hanım'ın başvurusu üzerine, ortak hisseli bir arazi hakkında Paşa ile aralarında bir miras davası gündeme gelecektir.[193]

Resmi memuriyetten azade geçirdiği zaman diliminde Paşa'nın alakadar olduğunu öğrendiğimiz bir diğer konu da dedesi Halil Hamid Paşa'nın Isparta ve kazalarında imar ettirdiği cami, medrese ve çeşme gibi yapılara vakfettiği dükkânlar, evler ve diğer gelir kaynaklarıyla ilgili sorunlardır. Alınan haberlere göre son zamanlarda bu unsurların gelir hesabı aksatılmakta, medreseye bağlı vakfa da bazı müdahalelerde bulunulmaktaydı. Durumu öğrenen vakıf mütevellisi Cemaleddin Paşa meseleye gereken ilgiyi göstererek birtakım yazışmalar yapmak suretiyle resmi makamların dikkatini bu soruna çekmişti.[194]

Çok geçmeden Paşa, Ağustos 1860'ta Trabzon valiliğine tayin edildi.[195] Tarihte liman kenti olarak önemli bir konumu bulunan ve evvela Romalıların elinde, daha sonra XIII.yüzyılda Moğol hakimiyetine girmesiyle ticari açıdan ciddi gelişimlere sahne olan şehir, XIX.yüzyılda bu defa emperyalist atılımların yaşandığı bir dönemde gelişen küresel ticaret ağının adı anılır duraklarından biri haline gelmişti.[196] Karadeniz'i Mezopotamya'ya ve Asya içlerine bağlayan ticaret yollarının kapısı niteliğindeki Trabzon limanı, aynı zamanda her geçen gün gelişmekte olan transit ticaretin önemli noktalarından biri olarak endüstriyel mallarını Doğu pazarlarına ulaştırmak isteyen İngilizler için, onların özellikle İran'a yaptıkları sevkiyat bakımından vazgeçilmezdi.[197]

Trabzon'un sağladığı ticari imkânlara olan ilginin Osmanlı Devleti'nin menfaatleriyle de örtüştüğüne kuşku yoktur. Nitekim bölgenin ticari cazibesini korumak ve artırmak için çalışmalar yürütülmekte, sözgelimi Trabzon-İran güzergâhındaki yolların kullanışlı ve bakımlı olmasına özen gösterilmekteydi. İran'dan gelen kervanların Karadeniz rotasını Poti Limanı'na[198] kaydırmak isteyen Rusların bu gayretleri Trabzon

[192] BOA, A.MKT.NZD, 301/80.

[193] BOA, A.MKT.DV, 193/37.

[194] BOA, A.MKT.UM, 398/78.

[195] BOA, İ.MMS, 19/840.

[196] Heat W. Lowry ve Feridun Emecen, ''Trabzon'', *DİA*, c.XLI, s.296-297, 300.

[197] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Doğu Sorunu (Türkiye),* Sol Yayınları, Ankara 2008, s.32, 54.

[198] Faş adıyla da bilinen tarihî Poti şehrindeki liman. Hindistan'dan Karadeniz'e ulaşan kadim ticaret yolunun bir ucunda bulunması konumuz açısından dikkate şayandır. (Mustafa Aydın, ''Faş'', *DİA*, c.EK-1, s.443).

yolunu iyileştirme çalışmalarını daha bir önemli kılmaktaydı.[199] Yine bu güzergâhın tercih edilebilirliğinin devamını sağlamak amacıyla, tüccarın kullandığı yolların güvenliğine dikkat edilmekteydi. Erzurum-Trabzon yolunda bazı tacirlerin öldürülüp mallarının gasp edilmesi üzerine son zamanlarda kimi İranlı tacirlerin bu güzergâhı kullanmayıp Rusya üzerinden Poti'ye yönelmesi, Osmanlı yetkililerini güvenlik konusunda ayrıca hassasiyet göstermeye sevk etmişti.[200] Yolların ıslahına ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin yürütülmesi noktasında vali olarak en büyük sorumluluğa sahip olan Cemaleddin Paşa her iki meselede de gereken önlem ve uygulamaların tatbikine gayret gösterdi.[201]

1861 yılının yazında İran Devleti tarafından Paris'te yirmi beş bin adet tüfek satın alınmış, bu silahların İran'a nakli transit geçiş usulüyle Trabzon üzerinden gerçekleşmişti. Söz konusu sevkiyat sürecinde gerekli kolaylığın sağlanması, ayrıca yine Trabzon yoluyla Tahran'a gidecek olan İran'ın Londra sefiri Mirza Cafer Han'a layıkıyla muamele edilmesi yönünde İstanbul'dan Cemaleddin Paşa'ya yazı gönderilmişti.[202] Paşa'nın bu meselelerde ve muhtemelen ticaret trafiğinin sağlıklı şekilde akmasını sağlamak adına harcadığı mesaiden İranlı tüccarlar ve tebaası bulundukları devlet memnun kalmış olmalıdır ki İran tarafından kendisine birinci rütbeden Şîr-i Hurşîd Nişanı verildi.[203]

Paşa'nın büyük iki oğlundan biri olan Halil Sami Bey, Trabzon valiliği sırasında bir süre kendisinin maiyetinde görev yapmış ancak idari kaidelere aykırı olan bu durum şikâyet konusu olmuştu. Öyle ki oldukça ilginç biçimde çeşitli yerlere şikâyet yaftaları yapıştırılmaktaydı. Yaftaların bir örneği Babıali'ye de ulaşmıştı. Önceki vali İzzet Paşa'nın aynı sebepten dolayı Trabzon'dan alınması bu meselede ne denli hassas olunduğunu anlamak bakımından önemlidir. Ne ki bu defa öylesi bir tedbire gerek duyulmadı; Halil Sami Bey'in derhal İstanbul'a gönderilmesi emrine muhatap olan Paşa,

[199] BOA, MVL, 606/43; BOA, HR.SYS, 1339/24.

[200] BOA, HR.MKT, 357/23.

[201] BOA, A.MKT.UM, 477/74; BOA, A.MKT.UM, 444/71.

[202] BOA, HR.MKT, 382/8.

[203] BOA, İ.DH, 487/32912; BOA, A.MKT.UM, 550/4. Cemaleddin Paşa bu nişanı kabul için İstanbul'dan izin istediği sırada, halihazırda sahip olduğu Mecidî Nişanının ikinci rütbeden birinci rütbeye yükseltilmesini talep ettiyse de bu talep karşılık bulmayarak sadece Şîr-i Hurşîd Nişanını kabul etmesine izin verildi.

yanı sıra kurallara riayet etmesi ve şikâyete neden olacak hal ve hareketlerden kaçınması yönünde uyarı aldı.[204]

Trabzon idaresiyle ilgili sorunlar bununla kalmadı. Babıali'ye Cemaleddin Paşa'nın keyfi, hakkaniyete yaraşmayan uygulamalarda bulunduğundan yakınan bir şikâyet dilekçesi ulaştı.[205] İmza kısmında isim yer almayan, onun yerine, ''Trabzon ulema, tüccar ve fukara kulları'' ibaresi geçen dilekçede, hakkında daha önce benzer şikâyetler yapılan Paşa'nın kendisini temize çıkarmak amacıyla, vakanın aksine, idare tarzına dair olumlu izlenimler içeren düzmece mahzarlar yazdırdığı öne sürülmekteydi. Hakkındaki iddialarla ilişkisi bilinmemekle ve nedeni belgelere sarih biçimde yansımamakla beraber Cemaleddin Paşa Şubat 1862'de Trabzon valiliğinden azledildi.[206] İstanbul'a dönmeden önce, yeni valinin eyalete ulaşıp görevi devralmasına kadar geçen üç aydan fazla bir süre kadar makama vekâlet etmiş olması, Paşa'nın oradan derhal uzaklaştırılmasını gerektirecek ciddi bir sorundan veya kabahatten dolayı azledilmediğine bizi ikna etmektedir.[207]

Azlinden itibaren Paşa'nın bir süre İstanbul'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bu süre dâhilinde kendisinin hayatına ve faaliyetlerine dair bilgiye ulaşılamadı. Daha sonra, Ocak 1864'te Cezayir-i Bahr-ı Sefid valiliğine tayin edildi.[208] Burası o dönemde Rodos, Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, İstanköy, Sisam ve Kıbrıs adalarını içeren bir vilayet olup idari merkezi Midilli'deydi.[209] Nüfusunun çoğunluğu Rumlardan müteşekkil bulunan adalarda her ne kadar 1821 Rum İsyanı sırasında Osmanlı yönetimine karşı ayrılıkçı bir ayaklanma vuku bulmasa da yeni kurulan Yunan devletinin buralara yönelik nüfuz politikaları takip etmesi, Osmanlı yönetimini adalar konusunda teyakkuz halinde olmaya sevk etmişti.[210] Adalardaki Osmanlı Rumlarına Yunanistan vatandaşlığı vermek söz konusu politikalardan biriydi. Yunanistan da dâhil olmak üzere diğer devletlerin vatandaşlığına geçme, Rum ahali arasında dikkate şayan derecede ilgi görmekteydi. Cemaleddin Paşa'nın döneminde ise gayrimüslim ahalinin İtalya vatandaşlığına meyli

[204] BOA, A.MKT.UM, 453/13; BOA, A.MKT.MHM, 211/75.

[205] BOA, MVL, 381/79.

[206] BOA, A.MKT.NZD, 398/18.

[207] BOA, A.MKT.UM, 566/87. Paşa'nın, azledilme hadisesini ''hasbelkader'' şeklinde tavsif etmesi bu bağlamda dikkate şayandır.

[208] BOA, A.MKT.MHM, 290/72.

[209] *1281 Yılı Devlet Salnamesi*, İstanbul 1281, s.68.

[210] Mahmut H. Şakiroğlu, ''Cezâyir-i Bahr-ı Sefid'', *DİA*, c.VII, s.501; BOA, HR.TO, 324/53.

gündemdeydi. Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bir yazıdan öğrendiğimiz kadarıyla bu meyil kendiliğinden oluşmamış, bölgedeki İtalya konsolosunun faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştı. Alınan haberlere göre konsolos, Midilli'deki ahalinin ileri gelenlerine ve civar köylerde yaşayan insanlara atalarının İtalyan olduğuna dair belgeler göstermekteydi. Cemaleddin Paşa'nın bu tür faaliyetlerin olumsuz sonuçlar doğuracağına ve bu hususta önlem alınması gerektiğine dikkat çekmesi üzerine Midilli'deki İtalya konsolosunun sürekli gözetlenmesi ve vazifesi dışına çıkarak söz konusu işlere kalkıştığında derhal engellenmesi yönünde Babıali'den Cezayir-i Bahr-ı Sefid Valiliğine emir gönderildi.[211]

Cemaleddin Paşa vilayette geçirdiği yıllar boyunca çoğunlukla Midilli adasının olmak üzere genel olarak vilayetin olağan idari, kimi zaman adli ve mali işleriyle ilgilenmenin[212] yanı sıra Midilli adasında geniş çaplı ıslahat uygulaması başlattı. Refah, terakki, mamuriyet, medeniyet, servet, can ve mal güvenliği gibi Tanzimat'ın anahtar kavramlarından ilham alan bir bakış açısıyla ticaretten ziraata, yol yapımından şehir planlamasına ve mektep inşasına kadar oldukça kapsayıcı bir faaliyet alanında çalışmalar yürüttü.[213]

Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği raporda, yapılan ıslahatı gerekçelendirmede başvurduğu ifadelerin Tanzimat dönemini karakterize eden idari maslahat ve âli menfaat anlayışıyla tastamam örtüşmesi dikkate şayandır. Zira eğitimini aldığı hayatının erken dönemlerinde söz konusu anlayış belirginleşip neşvünema bulmadığı gibi o böylesi bir ufku sağlaması beklenen ne yeni tarzda bir yüksek tahsil görmüş ne de hariciyede görev almıştı. Buna rağmen, o yıllarda Tanzimatçı bir üst düzey bürokratta rastlamaya alışık olduğumuz fikirleri faaliyetlerine mesnet kılması, Cemaleddin Paşa'nın siyasi, idari, iktisadi ve sosyal boyutlardaki gidişatı okuma konusundaki yeteneğine ve Tanzimatçı zihniyeti değerlendirmede gösterdiği dirayete işaret etmektedir.

Midilli'de bulunduğu sırada torunlarından biri de Paşa'nın yanında yaşıyordu. İsim verilmese de anladığımız kadarıyla bu kişi; o tarihlerde Birinci Ordu'da görev yapan Asaf

---

[211] BOA, HR.MKT, 566/19. İtalyan konsolosunun hedefleri arasında varlıklı, emlak sahibi kişilerin bulunması İtalyanların adalar üzerindeki politikasına dair önemli bir ipucu olsa gerektir. Bu ayrıntı, Paşa'nın, İtalyan konsolosun icraatını ''mülken ve milleten'' tehlikeli olarak nitelemesini daha anlaşılır kılmaktadır.

[212] BOA, MVL, 794/2; BOA, MVL, 794/37; BOA, MVL, 794/3; BOA, MVL, 793/19; BOA, MVL, 794/74; BOA, MVL, 795/5; MVL, 794/11.

[213] BOA, MVL, 796/35.

Bey'in henüz dokuz yaşındaki oğlu Salih Bey'di.[214] Annesiyle yaşadığı, ayrıntısına vakıf olmadığımız bir sorundan dolayı ona karşı nefret duygusu geliştiren Salih Bey, içinde bulunduğu olumsuz duruma binaen babası Asaf Bey tarafından geçici olarak dedesinin yanına gönderilmişti. Bir süre sonra, annesinin talebi üzerine, bir müddet onun yanında kalmak üzere Salih Bey'in geri gönderilmesi yönünde Babıali'den bir emir aldıysa da Cemaleddin Paşa yaşanan ailevi sorunları uygun bir dille aktardı. Ayrıca, annesine tekrar gönderilmesi için Salih Bey'in rızasını ve babasının onayını almak gerektiğini, bunların gerçekleşmesinin de hâlihazırda hiç de kolay olmadığını ifade ederek emri uygulamaktan affını rica etti.[215]

Üç yıla yakın bir süre boyunca hizmet ettikten sonra Aralık 1866'da Cezayir-i Bahr-ı Sefid valiliğinden azledilen Paşa, İstanbul'a alınarak kendisine mazuliyet maaşı bağlandı.[216] Gidişinin ardından Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayet Meclisince İstanbul'a gönderilen yazıda bölge halkının Cemaleddin Paşa'nın idaresinden memnun olduğu ve ayrılışından üzüntü duydukları ifade edilmekteydi.[217]

Son görevinden ayrıldığı tarihten itibaren dört yıl devlet görevinde bulunmayan Paşa'nın bu süre zarfındaki yaşantısına ve uğraşılarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Nihayet Aralık 1870'te kendisine dair bir belgeye ulaşılmakta, buna göre o, bu tarihte Medine Şeyhülharemliğine tayin edilmektedir.[218] Paşa'nın bu görevde ne kadar kaldığı konusunda belirsizlik söz konusudur. Ocak 1871 (Şevval 1287) tarihli bir belgeye bakılırsa kendisinin vazifeden ayrılmasıyla yerine Haremağası Besim Ağa tayin edilmiştir.[219] Ardından, Kasım 1871'de bu makam Medine Muhafızı Ferik Hacı Halid Paşa'ya diğer görevine ilaveten devredildi.[220] Nisan 1874'te Halid Paşa şeyhülharemlikten azledilerek yerine Ferik Hacı Mehmed Paşa tayin edildi.[221] Aralık

[214] Hadisenin yansıdığı belgede ismi verilmemekle birlikte söz konusu kişinin Asaf Bey'in dokuz yaşındaki oğlu olduğu ifade edilmektedir. Belge hicri 1283 tarihli olduğuna göre bu kişi de 1274 doğumlu Mehmed Salih Bey olmalıdır. (Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, haz. Serdar Sakin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, c.XVI, s.91).

[215] BOA, MVL, 798/11.

[216] BOA, A.MKT.MHM, 371/30.

[217] BOA, MVL, 799/7.

[218] BOA, C.EV, 50/2483.

[219] BOA, İ.DH, 626/43505. Ayrıca mevcut masraflarından dolayı Paşa'ya padişah tarafından 25.000 kuruş atiye verildi.

[220] BOA, İ.DH, 641/44632.

[221] BOA, İ.DH, 682/47566.

1875 tarihli bir belgede ise şeyhülharem olarak Ali Paşa'nın adı geçmektedir.[222] 1876 Kasımına gelindiğinde ise Cemaleddin Paşa'nın şeyhülharem olduğunu, görev yeri olan Medine'ye gitmek üzere harcırah talep ettiğini görmekteyiz.[223] Paşa'nın Medine Şeyhülharemliğine tayin edildiği 1871 senesinden harcırah talebinde bulunduğu 1876'ya kadar geçen sürede kendisinden başka dört kişinin daha bu göreve getirildiği anlaşılmaktadır. Ne var ki Sicill-i Ahval Defterinde yer alan kayda göre Paşa bu tarihe kadar görevini sürdürmüş, Hicri 1293'te maaşında indirime gidilmiş, on üç ay sonra istifa ederek İstanbul'a dönmüştür.[224] Kasım 1879 (Zilkade 1296) tarihinde kaleme aldığı, o zamana kadar eline geçmeyen mazuliyet maaşını talep ettiği bir yazıda ise o tarihten iki sene önce kendisine şeyhülharemlik tevcih edilmesiyle Hicaz'a gittiğini ve bir süre sonra döndüğünü ifade etmekte, şimdi ise içinde bulunduğu maddi sıkıntıdan dolayı mazuliyet maaşının ödenmesini talep etmektedir.[225] Şu halde, önceki belgeleri de göz önünde bulundurduğumuzda, biri 1870'te, diğeri ise 1876'da olmak üzere Paşa'nın şeyhülharemlik vazifesine iki defa tayin edilmiş olduğunu düşünmemiz gerekmektedir.

Şeyhülharemlikten istifa edişinin ardından herhangi bir resmi görevde bulunmayan Cemaleddin Paşa, devlet hizmetinde geçen bir ömrün nihayetinde, 1880 yılında hayata veda etti. Kabri Eyüp Mezarlığındadır. Paşa'nın Cemil, Muhyiddin, Saliha, Halil Sami ve Asaf isminde beş evladı vardı.[226]

1.4. Kardeşi Halil Sami Paşa (H.1240-M.1901)

Babası gibi yoğun bir bürokratik yaşam tecrübesine sahip olmasının yanı sıra kültürel yönüyle de dikkate şayan bulduğumuz; Asaf Paşa'nın, kendisiyle ilişkisi belgelere yansıyan yegâne kardeşi Halil Sami Paşa 1240 (1824/1825) yılında, o sırada Ankara'da bulunan dedesi Nurullah Paşa'nın hanesinde dünyaya geldi. Özel öğretmenlerden eğitim gördü. Arapça ve Farsça dillerinde belli seviyeye kadar dersler aldı. 1258'de (1842/1843),

[222] BOA, TS.MA,e, 16/119.

[223] BOA, İ.MMS, 55/2480.

[224] BOA, DH.SAİD.d, 3/30. Yılmaz Öztuna, Paşa'nın 1870'te göreve tayin edildiğinde Hicaz'a gitmek istemediğini kaydetmektedir. (Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, c.II, s.666).

[225] BOA, İ.DH, 794/64437.

[226] Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*,bc.II, s.666-667. Aile kayıtlarında da bu isimler geçmekte ancak Sicill-i Osmani Zeyli'nde dört evlat zikredilmekte olup Cemil'den bahsedilmemektedir. (Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, haz. Gülbadi Alan,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, cilt 3, s.122, 123).

on sekiz yaşında Sadaret Mektubî Kalemi'nde göreve başladı. Buradaki görevini sürdürürken Hâcelik rütbesini, Hâmise ve ardından Râbia nişanlarını elde etti. 1262'de (1845/1846) tayin edildiği Tekfurdağı Tahrirat Kalemi'nde, o sırada kazada muhassıl olarak bulunan babasının maiyetinde on sekiz ay görev yaptıktan sonra Cemaleddin Paşa'nın Sofya, Tırnova ve Siroz muhassıllıklarıyla Rumeli ve Tırhala mutasarrıflıklarında onun yanında kalem hizmetleri icra ederek Sâniye mütemayizi rütbesine yükseldi.

1265'te (1848/1849) Mustafa Reşid Paşa'nın emriyle Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa'nın mektupçuluğuna tayin edilerek Mısır'a gitti. Bir süre sonra geri dönerek 1273 (1856/1857) yılında birinci rütbeden Sânî sınıfı ile Meclis-i Muhasebe-i Maliye azalığına getirildi. 1277 sonlarında (1861) Kayseri'ye, 1280'de (1864) Burdur'a kaymakam olarak atandı. 1283'te (1866/1867) Kastamonu vali yardımcılığına, bundan bir sene sonra ise merkez mutasarrıflığına getirildi. Bir sene de bu makamda görev yapmasının ardından doksan gün vali kaymakamlığı hizmetinde bulundu. 1285 senesinde (1868/1869) Kangırı (Çankırı) mutasarrıflığına tayin edildi, buradaki hizmetlerinden dolayı kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesi verildi. 1288'de (1871/1872) Siroz, aynı yıl içerisinde Bolu ve 1290 sonlarında (1874) İslimye mutasarrıflığı uhdesine verildi. 1292'de (1875/1876) Maraş mutasarrıfı oldu. Maraş'ta birtakım garazkâr kimselerin girişimleriyle görevinden azledildiyse de İstanbul'a döndüğünde ilgili makamlara başvurarak itham edildiği hususlarda tahkikat yaptırmak suretiyle adını temize çıkardı. 1296 sonunda (1879) Tırhala sancağı mutasarrıflığına getirildi. Yaklaşık yedi ay sonra azledilmesinin ardından 1299'da (1882) Şehremaneti İdare Meclisi azalığına atandı. Birkaç ay süren bu görevinden aynı tarihte emekli oldu.[227]

Çeşitli bürokratik mevkilerde sürdürdüğü çalışma hayatının bazı aşamalarında karşılaştığı birtakım sorunlara ilişkin olarak veya tayin ve terfi hususlarında Halil Sami Paşa'ya babası Cemaleddin Paşa ve kardeşi Asaf Paşa'nın aracılık ettiği göze çarpmaktadır. Örneğin Cemaleddin Paşa'nın Trabzon valiliği sırasında onun maiyetinde vazife almasının şikayet konusu olması üzerine İstanbul'a gönderilen Halil Sami böylece açıkta kalmıştı. Cemaleddin Paşa ise bu durumu Babıali'ye arz ederek oğlunun uygun bir

[227] BOA, DH.SAİDd, nr.3, s.50.

memuriyette istihdam edilmesini talep etmişti.[228] Halil Sami Bey'in az bir süre sonra Kayseri'ye kaymakam olarak atanması bu taleple ilişkili olsa gerektir.

Kayseri kaymakamlığını sürdürürken gündeme gelen, emlak-ı hümayundan bir arazinin müzayedesi sırasında fesada başvurulduğu söylentisi üzerine Halil Sami Bey görevden alınmış, halefi döneminde yapılan tahkikat neticesinde kendisinin masum olduğu ortaya çıkmıştı. Açıkta olduğu müddet içerisinde ciddi maddi sıkıntılar çeken Halil Sami Bey, ailesiyle birlikte o tarihlerde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valiliğine yeni tayin edilmekle birlikte henüz görev yerine gitmemiş olan babasının yanında ikamet etmişti. Fesada bulaşmadığının resmen ortaya konması üzerine hem içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak hem de yeni görev yerine gidecek olan babasına daha fazla yük olmamak için 17 Şubat 1864'te Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği bir yazıyla tekrar vazifelendirilmeyi talep etti.[229] Onun bu talebine olumlu bir yanıt verilmemiş olacak ki 6 Mayıs 1864'te aynı makama bu defa babası tarafından bir yazı gönderildi.[230] Halil Sami Bey'in aynı yıl içerisinde Burdur kaymakamlığına tayin edilmesini Cemaleddin Paşa'ya verilen olumlu bir cevap olarak düşünmek mümkündür.

1891 yılının Ekim ayı sonunda Asaf Paşa, kardeşinin emekli maaşıyla ilgili olarak padişaha arzda bulundu. Buna göre Halil Sami Paşa emekliliğe ayrıldığında kendisine 3700 kuruş tekaüt maaşı bağlanmış ancak daha sonra bu miktar 2450 kuruşa indirilmişti. Geliri neredeyse üçte bir oranında düşürülen Halil Sami Paşa'nın hayatını idame ettirmede zorluk çeker hale geldiğini ifade eden Asaf Paşa, kardeşinin maaşına zam yapılmasını padişahtan niyaz etmekteydi.[231] Meseleyi yirmi gün arayla iki defa Yıldız Sarayı'na iletmesinin ardından 19 Kasım 1891'de kardeşinin emekli maaşına uygun miktarda zam yapılması yönünde irade çıktı.[232]

Halil Sami Paşa devlet adamlığının yanı sıra tasavvufi yönüyle de öne çıkan bir şahsiyettir. Kendisi Kâdirî tarikatının Resmiyye-i Âhiyye koluna ait dergâhlardan biri olan Mehmed Şemseddin Efendi Tekkesinin postnişinlerindendir. Kâdirîliğin bu kolu XVIII.yüzyılda Mustafa Resmî Efendi (ö.1793) tarafından kurulmuştur.[233] Mustafa

[228] BOA, A.MKT.UM, 478/4.

[229] BOA, MVL, 437/100.

[230] BOA, MVL, 792/79.

[231] BOA, Y.PRK.AZJ, 20/64.

[232] BOA, İ.DH, 1252/98248.

[233] Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.361.

Resmi Efendi'nin Kâdirî tarikatından başka Rifâiyye ve Şâzelliyye, ayrıca Edirne'de bir Kâdirî kolu olan Rûmiyye icazetlerini de haiz olduğu aktarılmaktadır.[234] Halil Sami Paşa'nın postnişinlik yaptığı, İstanbul'un Fatih ilçesindeki Hırka-i Şerif muhitinde, Akşemseddin Camii yakınlarındaki tekkeyi kuran ve tekkenin kendisinin adıyla anıldığı şahıs olan Mehmed Şemseddin Efendi (ö.1812), Mustafa Resmi Efendi'den Kâdiriyye ve Şâzeliyye icazeti alarak kurucusu bulunduğu tekkenin postnişini oldu.[235]

Halil Sami Paşa zamanın Mehmed Şemseddin Efendi Tekkesi postnişini Mehmed Muhyiddin Efendi'nin müntesibi olmuş, bir süre sonra da icazet almıştı. Emekliliğinden 1901 yılındaki vefatına kadar şeyhliğe devam etti. Kendisinden ''Paşa Baba'' olarak da bahsedildiği, bu yüzden adı geçen tekkenin aynı zamanda ''Paşa Baba Tekkesi'' adıyla anıldığı da kaydedilen bilgiler arasındadır.[236] Bir diğer adı Perşembe Tekkesi olan bu yapı, ileride ayrıntılı şekilde ele alacağımız üzere 1893 yılında Asaf Paşa aracılığıyla yeniden inşa edildi.[237] 1901 yılında vefat eden Halil Sami Paşa'nın kabri tekkenin bitişiğindeki türbede yer almaktadır.

1.5. Asaf Paşa'nın Çocukları

Kızı Behiye Hanım'ın aktardığına göre Asaf Paşa dört defa evlenmişti. Muhtemelen Müşir İsmail Paşa'nın kızı olan[238] ilk hanımından Salih, dördüncü eşi Hatice Hanım'dan Behiye dünyaya geldi.[239] Taha Toros'un Behiye Hanım'la yaptığı mülakatta ve aile hakkında yaptığı araştırmalar sırasında aldığı notlarda çelişik bilgiler yer almaktadır. Toros'un notlarından birinde, Behiye Hanım ile Cemaleddin Bey'in ana-baba bir kardeş olduğu kaydedilmekte,[240] bir başka notta ise Cemaleddin'in Asaf Paşa'nın üçüncü

[234] Seyyid Selman Aşkî el-Kâdîrî el-Âhî, *Sâkî-i Aşk*, haz. Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul 2016, s.XIII, XIV.

[235] Selman Aşkî, *Sâkî-i Aşk*, s.XXI.

[236] Selman Aşkî, *Sâkî-i Aşk*, s.XXXI, XXXIII.

[237] BOA, Y.MTV, 81/1.

[238] Daha sonra göreceğimiz üzere Asaf Paşa'nın askerlik mesleğindeki ilk yıllarını emrinde geçirdiği Müşir İsmail Paşa'nın, kendisinin kayınpederi olduğu aktarılmaktadır. (Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, cilt 3, s.122).

[239] TT, 635204.

[240] TT, barkod no:001551276007.

hanımından dünyaya geldiği aktarılmaktadır.[241] Diğer kızı Zehra hakkında ise on sekiz yaşında yaşamını yitirdiği dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[242]

Büyük oğul Salih Bey Hicri 1274 (1857/1858) senesinde Manastır'da dünyaya geldi. Eğitim hayatına sıbyan mektebinde başladı, ardından Fatih Rüşdiyesi'ne devam etti. Özel hocalardan sarf, nahiv, mantık, tarih, edebiyat ve felsefenin yanı sıra geometri ve astronomi dersleri aldı. Konuşacak kadar da Arapça bilgisi edindi. 1290 yılı başlarında (1873) mülâzemet denilen bir nevi stajyerlik vasfıyla Şûrâ-yı Devlet Fihrist Odası'na girmesinin ardından altı ay sonra aynı vasıfla Şûrâ-yı Devlet Mazbata Odası'na geçti. 1293 sonlarında (1876) ikinci rütbe Sânî sınıfına yükselerek Şeyhülharemlik Dîvân Kitâbeti bünyesinde fahri memur oldu. 1294'te (1877) beşinci rütbeden Mecidî Nişanına layık görüldü. Muharrem 1298 (Aralık 1880) tarihinde Adliye Nezareti Umûr-ı Cezâiyye Kalemi'ne mülâzım olarak girdikten bir ay sonra Roma sefareti ataşeliğine atanmışsa da henüz görev yerine gitmeden terfi olunarak Sâniye rütbesi mütemayizi ile Adliye Nezareti Umûr-ı Cezâiyye Defter-i Umûmî Kalemi mümeyyizliğine getirildi. 1299 Rebiyülevvelinde (Şubat 1882) Halep İstinaf Mahkemesi müdde'î-yi umûmîliğiyle yani savcılıkla vazifelendirildiyse de görev yerine gitmeden aynı yıl içerisinde istifa etti. 1300 yılında (1883) Beyoğlu Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi, 1304'te (1887) Bahriye Ticaret Mahkemesi, 1305'te (1888) İstanbul İstinaf Mahkemesi azalıklarına atandı. Bu arada Cemaziyülevvel 1303'te (Şubat 1886) birinci rütbe Sânî sınıfına yükseldi. 1307 (1890) yılında birkaç ay arayla üçüncü rütbeden Mecidî ve üçüncü rütbeden Osmânî Nişanlarıyla taltif edildi. Hizmetlerinden dolayı 1311 (1893) yılında birinci rütbe Ûlâ sınıfına, 1312'de (1895) ise Bâlâ sınıfına terfi ettirildi. 1314 (1897) senesinde askeri kuruluşlara yaptığı nakdi yardım vatanperverliğinin bir göstergesi sayılmakla Hamiyet-i Vataniye Madalyası; bir sene sonra, 1315'te (1898) ikinci rütbeden Osmânî Nişanı kendisine takdim edildi. 1316'da (1899) Temyiz Mahkemesi azası olurken 1318'de (1901) birinci rütbeden Mecidî Nişanına, 1320 (1903) yılındaysa birinci rütbeden Osmânî Nişanına nail oldu. 1904 senesinde Hamidiye Hicaz Demiryolu Madalyası aldı. 1325 (1907) senesinde alan tecrübesi ve mesleki yeterliliği Adliye Nezareti'nce doğrulandıktan sonra padişahın onayıyla Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi

[241] TT, 635204. Toros'un arşivinde yer alan latin harfleriyle ve daktiloyla alınan bir başka notta da aynı şekilde Cemaleddin Bey'in Asaf Paşa'nın üçüncü hanımından doğduğu bilgisi yer almaktadır. (TT, 551260).

[242] Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli,* cilt 3, s.123.

reisliğine tayin edildi. Tensik Kanunu gereğince Ramazan 1327 (Eylül 1909) tarihinde Abdülhamid Han devrinin pek çok ricali gibi Salih Bey de açığa alındı.[243]

Salih Bey'in şiddetli bir II.Abdülhamid taraftarı olduğu aktarılır.[244] Devr-i Hamidî'de, başta Hamiyet-i Vataniye Madalyası olmak üzere birçok taltife layık görülmesi, nihayet Tensikat Kanunu ile tasfiye edilenler arasında bulunması, onun, tıpkı babası gibi Sultan'a sadakatle bağlı olduğunun alametlerinden olsa gerek. Ayrıca dikkate şayan biçimde, II.Meşrutiyet'in ilanından sonra dahi adeta meydan okuyan bir tavırla, sabık sultana olan bağlılığıyla açıkça övünmeye devam ettiği söylenir.[245] Bu da tabiatıyla İttihatçıların gözüne batarak onları rahatsız etmiş ve onun yeni rejim için zararlı, hiç değilse ciddi biçimde uyumsuz bir tip olduğuna hükmedilmesine yol açmış olmalıdır.

Asaf Paşa'nın küçük oğlu Cemaleddin Bey, aile kayıtlarından öğrendiğimize göre 1881 yılında doğmuştu.[246] Lisan bildiğinden dolayı Hariciyede çalışması uygun görülerek 1325 yılının Zilhicce ayında (Ocak 1908) Hariciye Tahrirat Kalemi'ne tayin edildi.[247] Hakkında Osmanlı Arşivi'nde erişebildiğimiz az sayıda belgeden birisine göre kendisinin Ermeni mühtedisi bir kadınla evli bulunduğu, bunun yanında, belki daha dikkat çekici olanı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olduğu da anlaşılmaktadır.[248] Kardeşi Behiye Hanım'dan öğrendiğimiz kadarıyla Cemaleddin Bey İttihat ve Terakki muhalifliğinden dolayı Sinop'a sürgün edilmişti. Ayrıca ayrıntılarına yer verilmemekle birlikte 1919'da Anadolu'da başlayan, işgali sonlandırmaya yönelik faaliyete karşı tavır aldığı, İstiklal Harbi'nin sonunda gittiği Mısır'da yoksulluk içerisinde sürdürdüğü hayata 1928'de veda ettiği söylenmektedir.[249]

Asaf Paşa'nın en küçük çocuğu olan Behiye (Arel), 1890 yılında, Paşa'nın dördüncü eşi Hatice Hanım'dan dünyaya geldi. 1908'de Asaf Bey (Danişmend) ile evlenen Behiye Hanım'ın 1909'da Güzin adını verdikleri bir kızı doğdu. Ne var ki bu ilk evliği uzun sürmemiş, 1910'da eşinden ayrılmış, kızı Güzin'i babasının yanında bırakarak Paris'e gitmişti. Balkan Harbi'nde İstanbul'da fahri hemşirelik yapmış olmasından kendisinin bir

[243] BOA, DH.SAİDd, nr.4, s.800.

[244] Taha Toros, "Bir Türk Kadın Ressamının Dramı – Hale Asaf", TT, 583897.

[245] Toros, "Bir Türk Kadın Ressamının Dramı – Hale Asaf", TT, 583897.

[246] TT, 551260.

[247] BOA, HR.TH, 357/40.

[248] BOA, DH.KMS, 50-1/11.

[249] TT, 551260.

süre için Türkiye'ye geri döndüğünü anlıyoruz. Bununla birlikte uzun yıllar Paris'te yaşayan Behiye Hanım bu dönemde bir subay olan Selim Bey'le (Pandül/Pandol?) evlendi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Paris'te bulunan çift, mütarekeden sonra İstanbul'a döndü. Bir süre İstanbul'da yaşadıktan sonra Behiye Hanım tekrar Paris'e döndü. Bilmediğimiz bir tarihte ikinci evliliği de sonlandı. Kadınlarla çarpıcı bir ilişki tarzı olduğunu öğrendiğimiz Selim Bey, Behiye Hanım'ın aktardığına göre evlenmek için zengin kadınları tercih ediyor, bir süre birlikte olduğu bu kadınları boşayarak bir başka zengin kadına yöneliyordu. Babasından kendisine yüklü bir servet kalan Behiye Hanım da bu kadınlardan biriydi. 1932 ile 1936 yılları arasında Paris'te elçilikte çalışmasının ardından kızı Güzin'in Edebiyat Fakültesi son sınıf öğrencisiyken 1936 yılında intihar etmesi üzerine İstanbul'a döndü. Güzin'i bu tercihe sevk eden neden bilinmemektedir.[250]

Behiye Hanım hayatının ilerleyen yıllarında babasından kalan bütün serveti kaybetmiş, anlaşıldığı kadarıyla Selim Bey'le olan evliliğinin sona ermesinin ardından, İstanbul Maltepe'de bir apartmanın bodrum katında yaşamak zorunda kalacak denli yoksullaşmıştı. Bir süre Gümrük İdaresi'nde çalıştığı, ayrıca Fransızcasının çok iyi olduğu ve mütercimlik de yaptığı kaydedilmektedir.[251] Onun Maltepe-Adatepe'de oturduğu evin sahibi ailenin fertlerinden olan Semin Baskan'dan, Behiye Hanım'ın bu yazlık evin alt katında iki köpeği ve iki kedisi ile birlikte yaşadığını, hayatının bir döneminde mankenlik yaptığını öğreniyoruz.[252] 1 Ekim 1949 tarihi itibariyle 1683 sayılı Askeri ve Mülki Tekaüt Kanununa istinaden babası Asaf Paşa'dan dolayı kendisine maaş bağlandı.[253] Behiye Hanım'ın ''Arel'' soyadını ne şekilde aldığı, hayatının son dönemleri ve vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

1.6. Doğumu ve çocukluğu

Asaf Paşa'nın doğum yılı hakkında çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bazı ansiklopedilerde onun 1837 (1253) yılında doğduğu kaydedildiği gibi mezar taşında da bu tarih yazmakta ancak askeri salnamelerde farklı tarihler

[250] TT, barkod no:001551276007.

[251] TT, barkod no:001551276007.

[252] Semin Baskan'a sosyal medya vasıtasıyla ulaşıldı.

[253] TT, 636308. Söz konusu kanunun ayrıntıları için: *T.C. Resmî Gazete*, ''Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu'', sayı 1517 (11 Haziran 1930).

verilmektedir.[254] Dahası salnamelerdeki veriler arasında da uyuşmazlık bulunmaktadır. Örneğin 1282 Askeri Salnamesinde Paşa'nın yaşı 44 olarak verilmekte, bu da Miladi 1822-23 aralığına tesadüf etmekte;[255] Rumi 1283 ve 1286 yıllarında yayımlanan salnamelerde ise Paşa'nın doğum yılı Hicri 1243 (1827-1828) gösterilmektedir.[256] Şu halde, kesin bir yargıya varmak mümkün olmamakla birlikte Hicri 1243 senesi diğer verilere kıyasla bize daha uygun görünmektedir. Çünkü bu bilgi iki ayrı askeri salnamede zikredilmenin yanı sıra Paşa'nın askerlik mesleğindeki icraatına ilişkin arşive yansıyan ilk kayıtlarla birlikte düşünüldüğünde tutarlılık bakımından öne çıkmaktadır.

Asaf'ın 1820'li yılların sonunda doğmuş olması, onun Kırım Harbi sırasında binbaşılık gibi özellikle yükümlülükler bakımından hiç de hafifsenmeyecek bir rütbeye sahip bulunduğu ve 1855 yılında kaymakamlığa terfi ettiği göz önüne alındığı takdirde oldukça makul görünmektedir.[257] Buna karşın örneğin Sicill-i Osmanî Zeyli'nde verilen tarih referans alındığında, her ne kadar eserde verilen tarihi rasyonelleştirmeye yarayacak biçimde Asaf'ın ''henüz çocuk denilebilecek bir yaşta askerliğe intisap ettiği'' ifade edilse de, şaşırtıcı bir manzara karşımıza çıkmaktadır.[258] Buna göre 1837 senesinde dünyaya gelen Asaf 16-17 yaşlarında binbaşı rütbesiyle savaşa katılmış olmalıdır ki bu kulağa garip gelmektedir. Onun 1822-23 ya da 1827-28 tarih aralıklarında doğmuş olabileceği bizce daha mümkün görünmekle birlikte bu konudaki belirsizliğin açıklığa kavuşturulamaması nedeniyle çalışmamızın başlığında verildiği üzere resmi olarak mezar taşındaki tarihi esas aldık.

Asaf'ın nerede doğduğuna ilişkin resmi bir kayda rastlamadık. Bununla birlikte ansiklopedilerde onun İstanbul'da doğduğu bilgisi yer almaktadır.[259] Doğum tarihi olarak benimsediğimiz zaman diliminde babası Cemaleddin Bey'in İstanbul'da memurluğa devam ettiği düşünüldüğünde bu bilgiyi şüpheyle karşılamak için herhangi bir gerekçe

---

[254] Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, c.III, s.121; ''Asaf Paşa'', *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, c.III, s.433.

[255] 1282 Askeri Salnamesi, s.245. Metinde subay isimleri listeler halinde verilmekte, isimlerin karşısında subayların özellikleri yazmaktadır. Söz konusu sayının verildiği kategori, yaş anlamında ''sinni'' başlığını taşımaktadır.

[256] *1283 Askeri Salnamesi*, s.56; *1286 Askeri Salnamesi*, s.54.

[257] BOA, İ.DH, 335/21988.

[258] Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, c.III, s.121

[259] Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, c.III, s.121; ''Asaf Paşa'', *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, c.III, s.433.

bulunmamaktadır.[260] Doğrusu diğer tarih ihtimalleri de bu konudaki tutumumuzu değiştirmeye yetmeyecektir zira Cemaleddin Bey 1822-23 yıllarında İstanbul'da ikamet ettiği gibi 1837'de de Çal kazası voyvodalığından azledilmiş ve muhtemelen İstanbul'a dönmüş, belki de daha önce bu göreve giderken ailesini yanına dahi almamıştı.

Hayatının ilk yıllarına dair bir malumatımız olmasa da Asaf'ın çocukluğunun yüksek bir kültür ortamında geçtiğini düşünebiliriz. Zira büyük dedesi Halil Hamid Paşa'nın Osmanlı devlet teşkilatında yükselerek zirveye ulaştığı zamanlardan bu yana üç nesildir İstanbul hayatı sürmekte olup üyelerinin işgal ettikleri mevkilerin de bir gereği olarak bilgi, beceri ve zihniyet bakımından bu mecranın kavi temsilcilerinden sayacağımız bir aileye mensuptu.

1.7. Askerliğe İntisabı

Askerlik hayatı çocuk denebilecek bir yaşta değilse de ilk gençlik zamanlarına tesadüf eden 1845 yılında başladı.[261] Ne var ki tıpkı askerlik öncesi döneminde olduğu gibi onun bu meslekteki ilk yılları hakkında da malumat sahibi değiliz. Peki, neden askerlik? Babası ya da kardeşi Halil Sami gibi kalemiye mensubu olarak bürokrasi basamaklarında yükselmek yerine askerliğe yönelmesinin nedeni ne olabilirdi? Her şeyden önce, bu tür bir kırılmanın kuşkusuz Osmanlı'nın merkez ve taşra idaresinde son dönemde meydana gelen değişimlerle bir ilişkisi bulunmaktadır. Asaf'ın büyük dedesi Halil Hamid Paşa sadrazam sıfatıyla bir yönetici olduğu gibi sefer sırasında ve ona hazırlık aşamalarında bir ordu komutanıydı. Benzer şekilde dedesi Nurullah Paşa da taşrada merkezi temsil eden bir vali olduğu gibi idare ettiği bölgenin genel asayişinden sorumlu bölge komutanı vasfını da taşımakta, zaman zaman kumanda ettiği birliklerle geniş çaplı askeri harekâtları yönetmekte ya da destek kuvvet olarak katılmaktaydı. Babası ise, Tanzimat döneminde belirginleşen profesyonelleşme ve bürokratikleşme süreçlerinin Halil Hamid Paşazâdelerle ilişkisine ve onlara olan etkisine iyi bir örnek olarak henüz ilk idari görevlerinden birinde, Gelibolu'da zaptiye teşkilatının kurulmasıyla

[260] BOA, DH.SAİDd, nr.3, s.30. 1282

[261] Askeriyeye giriş tarihine yer veren askeri salnamelerden 1286 tarihli olanın dışındakiler Asaf'ın Hicri 1261'de (1845) mesleğe dahil olduğunu kaydederken 1286 Askeri Salnamesi bu tarihi Hicri 1259 olarak verir. (1282 Askeri Salnamesi, s.245; 1283 Askeri Salnamesi, s.56; *1286 Askeri Salnamesi*, s.54; *1291 Askeri Salnamesi*, s.33; *1292 Askeri Salnamesi*, s.34).

ilgilenmişti. Neticede bu gibi olaylarla temsil edilen idarede sivilleşme olgusu, bundan önce askeri ve idari yetkileri birlikte haiz olan Halil Hamid Paşa ve ahfadını artık yalnızca bir yönde uzmanlaşmaya sevk edecekti.

İnsanların kişisel özellikleri, eğilim ve yönelimleri onların meslek tercihinde kuşkusuz etkilidir. Bununla birlikte Asaf'ın askerliğe intisabının ne ölçüde bir tercih meselesi olduğunu kestirebilmek zordur. XIX.yüzyılın ilk yarısında Osmanlı içtimai mecrasında çocukların herhangi bir mesleğe girişinin onların tercihlerine bırakılan bir konu olmasını pek muhtemel görmesek de onlar adına tercihte bulunacak veliler tarafından, özellikle İstanbul'un yüksek kültür çevresine mensup kalburüstü bir ailede, çocukların yatkınlık ve ilgilerinin büsbütün göz ardı edilmeyeceğini tahmin etmek güç değil. Askerlik hayatı boyunca, büyük ölçüde mesleğinin bir gereği olarak nadiren tesadüf ettiğimiz, kararlarında ve icraatında kendini gösteren şahsi özellikleri bize bu konuda fikir verebilir. Filibe Olayı'nda yetkilerini aşan bir biçimde ortaya koyduğu tavır, gözü karalığının yanı sıra ''Celâleddin'' isminin karakteriyle bütünleşerek onda bir sıfat haline geldiğini, İslam'a ve İslam Milleti'ne beslediği hamiyet duygusunu göstermektedir. Katıldığı muharebeler ve aldığı madalyalarsa onun cesaretinin, yeteneğinin ve yeterliliğinin birer ispatı niteliğindedir. Bu noktada, icra edilen mesleğin kişi üzerindeki şekillendirici etkisini de göz ardı etmeyerek Asaf Paşa'nın belli ölçüde askerliğe uyum sağlayarak bu silkin gerektirdiği hasletleri edinme çabasını göstermiş olacağını da dikkate almalı.

1.8. İlk Görevi: Harp Yâverliği

Asaf'ın ilk görevlerine dair kesin ve ayrıntılı bilgilere ulaşmak, düşük askeri rütbelilerin resmi belgelerde çoğunlukla yer etmemesinin sonuçlarından olarak pek mümkün görünmüyor. Onun askerlik kariyerinin erken dönemlerine ancak dolaylı şekilde ve doğrusu her ne kadar tutarlı ve ikna edici olsa da kesin olmayan bilgilerle ulaşmaktayız. Bunlardan Sicill-i Osmanî Zeyli'nde yer alan bir bilgiye göre göre Asaf, Hicri 1272 (1855-1856) yılında kayınpederi Müşir İsmail Paşa'nın emrindeydi. Bu bilgiyi referans alarak geçmişe, Kırım Harbi'nden öncesine yöneldiğimizde kayda değer bir ize ulaşıyoruz. 27 Kasım 1852 tarihli bir belgede, o sırada Reis-i Erkan sıfatıyla Rumeli'de

bulunan İsmail Paşa'nın yâveri olarak Asaf Bey adı zikredilmektedir.[262] Benzer şekilde 14 Aralık 1852 tarihli bir belgede ''Reis Paşa hazretlerinin Yâver-i Harbi Asaf Bey'' ifadesi geçmektedir.[263]

Harp öncesinde İsmail Paşa'nın icraatı, Hersek'in Karadağ sınırına yakın mahallerindeki eşkıyayı ve isyancı grupları dize getirerek oralardaki asayiş problemlerini gidermeyi amaçlayan bir dizi faaliyeti kapsamaktaydı. Hersek'in belli başlı yerlerinde yaşanan çatışmalar esasen içerde henüz çözüme kavuşturulamamış birtakım problemlerle ilişkili olmakla birlikte dış unsurların politik birer enstrüman olarak kullanma çabaları söz konusu problemlere süreklilik kazandırmaktaydı.[264] Böylesi bir ortamda Osmanlı yönetimi bir yandan çatışmaların sosyal ve iktisadi nedenlerini ortadan kaldıracak çözümler üretme, diğer yandan titiz, yerinde ve bölgedeki hassas vaziyeti gözeten askeri müdahaleler yaparak bu müdahalelerin hem ahalide devlete karşı tepkisellik uyandırmamasına hem de devletlerarası alanda meşruiyetinin korunmasını sağlama sınavıyla karşı karşıyaydı.[265] Kuşkusuz bu şartlar İsmail Paşa'nın savaşın öncesinde olduğu gibi sonrasında da takip edeceği hareket hattını belirlemenin yanında Asaf'ın sahadaki ilk tecrübelerini de şekillendirecekti.

1852 sonlarında Hersek'ten alınan haberlere göre Karadağlılar Hersek'in bazı kasaba ve köylerinde ahaliyi tahrik etmekteydiler. Ardı sıra Karadağlı bir eşkıya grubunun Taşlıca kasabasına tasallut edeceği öğrenilmiş olup Bosna Eyalet Meclisinin o tarafa asker sevkine dair talebinin de İstanbul'a ulaşması üzerine bölgede Rumeli Ordusu Kumandanı Ömer Lütfi Paşa ve Reis-i Erkân İsmail Paşa'nın farklı kollardan yürütecekleri bir harekât başladı.[266] İsmail Paşa'nın yâveri olarak Asaf Bey'in sahadaki varlığının belgelere ilk yansıması, kumandanıyla Müşir Ömer Lütfi Paşa arasındaki haberleşmeyi sağlaması biçiminde olup Reis-i Erkân'ın harekâtla ilgili kaleme aldığı hususi ayrıntıları içeren mazbataları Müşir'e ulaştırdığı anlaşılmaktadır.[267] Yazışmalarda,

---

[262] ATASE, KH, 1/4/19.

[263] ATASE, KH, 2/5/24.

[264] Ulaşan bir istihbarata göre 1852'nin Ekim ayı içerisinde Avusturyalı, Karadağlı ve Rus şahısların aralarında bulunduğu bir grup, Hersek ahalisinden müteşekkil bir topluluğa, ''Siz bir milletsiniz. Şimdiye kadar beyninizde olmuş olan kıtâl ve bürûdât-ı sâireye dâir her ne olmuş ise andan geçüb bir vücûd olunuz.'' Sözleriyle nasyonalist propaganda yapmışlardı. (ATASE, KH, 2/5/3).

[265] Ayrıntılı bilgi için: Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878),* Alter Yayıncılık, Ankara 2009.

[266] ATASE, KH, 8/1/1.

[267] ATASE, KH, 1/4/19.

tıpkı Asaf Bey örneğinde olduğu olduğu gibi kumandanlar arasındaki irtibatı sağlayan yâverlerin isimlerine yer verilmesi dikkate şayandır.[268] Bu tür bir teamülün örneğin bir askeri operasyon sürecinde sahadaki kumandanların birbirleriyle ve yerel idarecilerle kurduğu çoklu haberleşme ağında olası bir karışıklığı önlemek gibi işlevsel bir yönünün bulunması muhtemeldir.

Karadağlı eşkıyaya ve yerli halktan onlara katılan isyancılara karşı başlatılan harekâtta İşkodra ile Hersek kolundan ve Bar sahili tarafından üzerlerine asker sevk edilen söz konusu unsurlar bastırılmış, Ocak 1853'e gelindiğinde harekât neredeyse tamamlanmış ve artık Hersek civarında bulunan İsmail Paşa Fırkası ile Ömer Lütfi Paşa ordugahı birbirlerine iyice yaklaşmıştı.[269] Sahada gösterdiği etkinliğin yanı sıra gayrinizami harbin karakteristiği olarak çevre mıntıkalara yayılmış biçimde süren çatışmalara da vaziyet edebilmesi gibi nedenlerden dolayı İsmail Paşa'nın bölgede asayişin temini adına sarf edilen çabalarda büyük bir paya sahip oluşunu teslim etmelidir.[270] Bu manzara Asaf Bey açısından ele alındığında onun ilk muharebe tecrübesinin gayrinizami harp formatında olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan, hiç şüphe yok, savaş sanatına dair ilk bilgi ve becerilerini askerlik mesleğindeki ve bu mesleğin icaplarından sayılan sevk ve idare konularındaki maharetiyle övgü toplayan bir kumandanın üstatlığında edinmiş olmak onun için büyük bahtiyarlıktı.

1.9. Kırım Harbi'ne Katılışı

Rusya ile başlayan diplomatik gerilimin muhtemel bir savaşa doğru seyrettiğinin anlaşılması üzerine Rumeli'de yapılacak hazırlıklara nezaret etmek üzere Mayıs 1853'te Şumnu'ya gönderilen Ömer Lütfi Paşa, beraberinde İsmail Paşa'yı da götürmüştü.[271] Ülkenin çeşitli yerlerinden sevk edilen askerlerin burada toplanması ve birliklerin mıntıkalara sistemli biçimde dağıtılması, on binleri aşan bu mahşeri kalabalığın temel ihtiyaçlarının karşılanması, savunma ağını teşkil eden müstahkem yapıların gözden geçirilmesi ve ihtiyaç duyulanlarda tamirat yapılması, gerekli görülen yerlere toplar

[268] ATASE, KH, 2/5/24.

[269] ATASE, KH, 2/5/33.

[270] ATASE, KH, 8/1/1.

[271] ATASE, KH, 44/4/1.

yerleştirilmesi ve savaş hazırlıkları kapsamındaki diğer faaliyetlerin Rumeli'deki genel sorumlusu Ömer Lütfi Paşa'ydı.[272]

Savaş başladığında İsmail Paşa, Ömer Paşa'nın emrinde, Rumeli Cephesi'nde bulunuyordu. Ruslarla yapılan önceki harpte yaşananları göz önünde bulundurarak Tuna savunma hattının en batısını emniyete almak isteyen Ömer Paşa'nın emri doğrultusunda savaşın başladığı Ekim ayının sonlarında Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmed Paşa ve Ferik İsmail Paşa Vidin üzerinden Tuna'yı geçerek karşı kıyıdaki Kalafat'a ulaştılar.[273] 1854 başlarında Vidin yakınlarındaki Rus birlikleriyle çatışmalar başlamıştı. Nihayet Ahmed Paşa'nın tasarladığı plana uygun olarak İsmail Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı kuvveti, Çetate köyünde bulunan Rus birlikleri üzerine yürüdü. Osmanlı galibiyetiyle sonuçlanan muharebede birkaç subayla birlikte İsmail Paşa da yaralananlar arasındaydı.[274] Mart 1854'te müşirlik rütbesine terfi ettirilen İsmail Paşa,[275] Ağustos 1854'te Anadolu Ordusu kumandanlığına getirildiyse[276] de kısa bir süre sonra, müttefiklerin talebi üzerine Kırım'a intikal eden Ömer Paşa'ya vekâleten Aralık 1854'te Rumeli Ordusu kumandanlığına atandı.[277] Asaf Bey'in de bütün bu süreçlerde harp yâveri olarak İsmail Paşa'nın yanında bulunduğunu, dolayısıyla Çetate Muharebesi'ne katıldığını düşünüyoruz.

[272] ATASE, KH, 2/7/31.

[273] Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.101.

[274] Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, s.166. Sol bileğinin üst tarafından hafif bir kurşun yarası almıştı. (ATASE, KH, 5/14/13).

[275] BOA, A.MKT.NZD, 112/42.

[276] BOA, İ.MMS, 2/65. İsmail Paşa'nın tayininden bir süre önce Ömer Paşa'nın kendisini Anadolu Ordusu kumandanlığına önerdiği kaydedilmektedir. (Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, s.160).

[277] BOA, İ.DH, 312/19997.

İKİNCİ BÖLÜM: İKİ SAVAŞ ARASINDA (1856-1876)

2.1. Rumeli Ordusu Süvari Dördüncü Alayı Kaymakamlığı: Bir Nizamiye Süvarisi

Savaşın sonunda, Aralık 1855 tarihinde Asaf Bey hakkında terfi ve tayin kararı çıktı. Söz konusu kararın alınmasında o dönemde hala Rumeli Ordusu kumandan kaymakamlığı makamında bulunan İsmail Paşa etkili olmuştu. Rumeli Ordusu Muvazzaf Süvari Dördüncü Alayı Kaymakamı Sadık Bey'in işlemiş olduğu suçlardan dolayı görevden alınması üzerine İsmail Paşa tarafından onun yerine aynı alayda bulunan Yâver-i Harb Süvari Binbaşısı Asaf Bey'in getirilmesi tavsiye edildi. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî tarafından yapılan inceleme sonucunda bu makam için ehil olduğu anlaşılan Asaf Bey'in kaymakamlığa terfiine ve Rumeli Ordusu Dördüncü Süvari Alayı kaymakamlığına atanmasına karar verildi.[278]

XIX.yüzyıl; Osmanlı coğrafyasında siyasi, hukuki ve sosyal alanlarda olduğu gibi Osmanlı askeriyesi açısından da köklü değişimlerin yüzyılı olmuştu. Özellikle Sultan II.Mahmud döneminde askeri modernleşme doğrultusunda atılan adımlar, yüzyılın ikinci yarısında süvari subayı olarak orduda yükselmeye başlayan Asaf'ın mesleki kariyerinde belirleyici bir etkiye sahip olması bakımından ilgi alanımıza girmektedir. Zira o, askeri modernleşme olgusunun bir asker olarak yaşamına ve deneyimlerine çeşitli etkileri bir yana, yeni süvari teşekküllerinden belki en özgünü ve dikkat çekicisi olan Dragonlardan esinlenilerek kurulan Ejder Alaylarının ilk kumandanlarından olacaktı.

Asaf'ın bir nefer olarak yetiştiği yıllar; Vaka-yı Hayriye'yle ocak sisteminin lağvından sonra, Avrupa'da cari olan askeri sisteme uygun şekilde teşkil edilen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin[279] henüz gelişme gösterdiği sürece denk düşmekteydi. 1826 yılında alay benzeri sekiz tertibe ayrılan 12.000 mevcutlu bir ordu kurulmuş, 1827'de tertipler yerini alaylara bırakmıştı. Askeri mevcudiyetin artması komuta kadrosunda genişlemeyi ve hiyerarşik yapıda gelişmeyi beraberinde getirdi. Zaman içerisinde alayların sayısı arttıkça idarede kolaylık sağlamak adına iki alaydan müteşekkil

[278] BOA, İ.DH, 335/21988.

[279] Bu adlandırma daha sonra yerini ''Asâkir-i Nizâmiyye'' tabirine bırakacaktır. (Abdülkadir Özcan, ''Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'', *DİA*, c.3, s.457-458.)

tugaylar(liva) kuruldu.[280] 1831 yılında yeni ordu, İstanbul merkezli Hassa Ordusu ve Üsküdar merkezli Mansure Ordusu şeklinde iki ana kısma ayrılarak bunların başına, 1832'de ihdas edilen müşirlik rütbesine terfi edecek olan iki ferik (tümgeneral) getirildi.[281]

Tanzimat döneminin ilk yıllarında, daha ziyade niceliksel bağlamda müşahede ettiğimiz gelişme seyrine paralel olarak 1843 yılında Osmanlı kara ordusu; İstanbul merkezli Hassa Ordusu, Üsküdar merkezli Dersaadet Ordusu, Manastır merkezli Rumeli Ordusu, Harput merkezli Anadolu Ordusu ve Şam merkezli Arabistan Ordusu olarak beş kısma ayrıldı. 1848'de tekrar bir düzenlemeye gidilerek İstanbul merkezli Birinci Hassa Ordusu, Şumnu merkezli İkinci Ordu, Manastır merkezli Üçüncü Ordu, Erzincan merkezli Dördüncü Ordu, Şam merkezli Beşinci Ordu, Bağdat merkezli Altıncı Ordu şeklinde öncekine benzer yaklaşımla yeni bir yapılanmaya gidildi.[282] Asaf'ın mensup olduğu süvari sınıfı da bu değişim sürecinden nasibini alacaktı.

Klasik dönemde, Osmanlı merkez teşkilatındaki askeri sistemin karakteristiği olan ocak usulü, süvari sınıfını da bünyesinde barındıran bir oluşumdu. Yeniçeriler gibi devşirme kökenli olan Kapıkulu süvarileri evvela I.Murad devrinde Sipah ve Silahtar adları altında iki bölük olarak kuruldu. Daha sonra, Bölükât-ı Erbaa denilen; Sağ Ulufeciler, Sol Ulufeciler, Sağ Garibler ve Sol Garibler isimlerini alan dört bölüğün de teşkiliyle Kapıkulu süvarileri altı bölüğe yükseldi. Aldığı son şekle nispetle merkezdeki süvari teşekkülüne ''Altı Bölük Yoldaşları'' da denilir olmuştu.[283]

Dönemin üretim ilişkilerinin temelini teşkil eden tarımsal faaliyet etrafında şekillenen idari ve askeri örgütlenmenin bir ifadesi olarak karşımıza çıkan tımar sistemi de Osmanlı ordusuna süvari temin eden önemli bir kurumdu. Özlü bir anlatımla tımar, belli bir toprak parçasını işletme yetkisi çerçevesinde seferde muayyen miktar mücehhez süvariyle orduya katılma, hazarda ise bulunduğu bölgede asayişi temin etme yükümlülüğü vazeden bir sistemdir. Ateşli silahların batı hudutlarındaki savaşların

[280] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1978, c.III kısım 5 (1793-1908), s.190-194.

[281] Abdülkadir Özcan, ''Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'', *DİA*, c.3, s.457-458.

[282] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c.III kısım 5 (1793-1908), s.201-202.

[283] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, c.2, s.137-138.

sonuçlarını belirleyen bir etki göstermeye başladığı XVII.yüzyıla kadar, bu sistemin sağladığı süvari gücü Osmanlı ordusunun vazgeçilmez bir unsuruydu.[284]

Balkanların fethi süresince sınır boylarında etkin olan, sonu gelmek bilmeyen baskınlarla düşmanın demoralize edilmesinden tutunuz, sefer sırasında öncü birlik ya da yardımcı kuvvet vazifesi görmeye kadar Osmanlı askeri kampanyasına çok yönlü katkılar sağlamış olan akıncılar ve onların da dahil olduğu ‘’serhat kulu’’ tabir edilen sınıf bünyesindeki martolos, farisan ve deli birlikleri bu bağlamda zikredebileceğimiz klasik dönem süvarilerindendir.[285]

Mevzubahis zamanlarda Osmanlı süvari birlikleri; sefer sırasında savaş meydanlarında gösterdikleri bariz etkinlik ile lojistik ve istihbarî katkının, hazarda ise asayişi temin etmelerinin yanı sıra idari ve mali işleyişle sürdürdükleri uyum itibariyle de temayüz edegelen teşekküllerdi. Ne var ki tarihi seyirde, dış etken olarak nitelendirebileceğimiz çok yönlü değişimlerle de ilişkili olarak içte yaşanan bozulmaların neticesinde diğer Kapıkulu ocaklarında ve taşradaki askeri örgütlenmelerde olduğu gibi süvari birliklerinde de köklü değişime gitme ihtiyacı kendini göstermişti. 1826’da ocak sisteminin lağvıyla süvari sınıfında da eski usuller büyük ölçüde terk edilerek yeni bir yapılanmaya gidildi.[286]

Sultan III.Selim döneminde başarısızlığa uğrayan askeri modernleşme projesi, önündeki en büyük engeli teşkil eden yeniçeriliğin Sultan II.Mahmud tarafından 1826’da kaldırılması ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’nin kurulmasıyla esaslı biçimde tatbike konulmuştu. Bu minvalde kurulan yeni süvari taburlarının eğitimiyle kısa bir süre ilgilenen Vay Belim Ahmed Ağa’dan sonra süvari muallimliğine getirilen İtalyan subay Giovanni Timoteo Calosso tarafından Avrupa tarzında eğitim verilmeye başlandı. Yeni orduda görev yapan ilk Avrupalı subay olan Calosso’nun talim ettirdiği, biniş şekli ve harekât düzeni eski usulden farklı olan bu tarzın benimsenerek başarılı bir şekilde tatbikinin zaman aldığı anlaşılmaktadır.[287]

---

[284] Halil İnalcık, *‘’Timar’’*, DİA, c.41, s.168-173.

[285] Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.103-108.

[286] Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi,* Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1325, c.2, s.9-10.

[287] Gültekin Yıldız, ‘’Üniformalı Padişah II.Mahmud’’, *II.Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s.108-109, 116.

Piyadelerde olduğu gibi yeni kara ordusunun diğer unsurları olan topçu ve süvari birlikleri de alay sistemine göre teşkilatlanmıştı. Bu yapı içerisinde süvari alaylarının sayısı giderek artmış, 1834 yılında iki adet aylıklı süvari alayı mevcutken Tanzimat'ın ilanından sonraki yıllarda Birinci ve Üçüncü Ordularda beşer; İkinci, Dördüncü ve Beşinci Ordularda dörder alay; Altıncı Orduda ise iki alay süvari bulunuyordu. Ayrıca Üçüncü Ordu bünyesinde bir Kazak ve bir Dragon Alayı kurulmuştu.[288]

1863 yılında yapılan bir düzenlemeyle her ordunun dört süvari alayından birinin, gerektiğinde attan inerek piyade gibi savaşabilen dragonlardan müteşekkil Ejder Alayı olarak kurulmasına karar verildi. Üçüncü Ordu bünyesindeki Dragon bölükleri de bu doğrultuda tamamlanarak Ejder Alayına dönüştürülecekti. Hassa Ordusunda bulunacak bir Sipahi Alayı dışında Üçüncü Ordu bünyesindeki Kazak Alayı da bu cümleden sayılmak üzere geriye kalan bütün atlı birlikler ''saff süvarisi'' denilen sıradan süvarilerden oluşacaktı. Sipahilerin siyah nimten ve kırmızı şalvar giyip beyaz sarık sarması, saff süvarilerinin de aynı şekilde siyah nimtenle kırmızı şalvar giyip Sipahilerden farklı olarak başlarına fes takmaları, kurulan Ejder Alayları içinse özel üniforma ve silahlar belirlenmesi nizamnamede netleştirilen diğer ayrıntılardı.[289]

2.2. Anadolu Ordusu Süvari Üçüncü Alayı Kaymakamlığı

Az bir zaman sonra Asaf Bey'in izine Anadolu Ordusunda, Süvari Üçüncü Nizamiye Alayında rastlıyoruz. Burada alay kaymakamlığı yürüttüğü sırada, 1857 yılı sonlarında, Kırım Harbi'ndeki hizmetlerinden ve savaş sırasında gösterdiği cesaretten

[288] Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi,* c.2, s.15.

[289] BOA, A.DVN.NMH, 14/12. Mahmud Şevket Paşa, 1279 (1863) senesinde ordu teşkilatında birtakım düzenlemeler içeren bir kararname ilan edildiğini ifade etmektedir. Buna göre ordulardaki birinci süvari alayları Sipahi, ikinciler Ejder, üçüncüler Husar, dördüncülerse Mızraklı olarak belirlenmiştir. (Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi,* c.2, s.15.) Ancak bu yılda yayınlanmış olan, yukarda aktardığımız nizamnamede böyle bir tasnif yer almamaktadır. 1283 (1867-1868) tarihli askeri salnamede de atıf yaptığımız nizamnameye uygun şekilde, Dördüncü Ordu hariç, orduların birinci süvari alayları Ejder, diğerleri saff olarak geçmektedir. Bununla birlikte, Birinci Ordu bünyesinde, söz konusu nizamnamede bahsi geçmeyen bir Kazak ve bir Dragon Alayı zikredilmekte; Dördüncü Ordudaysa Birinci Ejder Alayı yer almayıp listelemeye İkinci Saff Alayından başlanmaktadır. (*1283 Askeri Salnamesi*, s.56-68, 117-124, 184-190, 234-239, 288-296, 330-334).

dolayı dördüncü derece Mecidî Nişanına layık görüldü.[290] Anadolu Ordusunda görev yaptığı dönemine dair herhangi bir ayrıntıya rastlamadık.

2.3. Yeniden Rumeli Ordusu

Çok geçmeden, Eylül 1858'de Rumeli Ordusuna tayin edildi.[291] Yıllarca farklı görevlerle hizmet vereceği Rumeli coğrafyasının, Asaf Bey'in hayatında belirleyici bir yeri haiz olduğunu söylersek hiç de abartmış sayılmayız. İlk asırlarından beri İmparatorluğun gözdesi olan bu topraklar, son yüzyılında onun kaderini belirleyen savaşlara, siyasi ve sosyal gelişmelere ev sahipliği yapmış, beka uğrunda verilen çetin mücadelelere olduğu gibi hezimetlere ve büyük acılara da sahne olmuştu. Rumeli'de olup bitenlere bizatihi şahit olan Asaf Bey gençlik yıllarında katıldığı Kırım Harbi'nde Balkan cephesinde savaşmıştı. İlerleyen yıllarda, yine bu bölgede bir subay olarak görev yaptığı sırada, Tanzimat Fermanı'yla başlayıp Islahat Fermanı'nın ilanıyla ivme kazanan sosyal değişim sürecinin doğurduğu krizlerin şahidi olmakla kalmayıp inisiyatif almak suretiyle bir öznelik yükü edinecekti. İmparatorluk için dönüm noktalarından biri sayılan Doksanüç Harbi'ne de katılacak olan Asaf, bu savaşta yine Balkan cephesinde vazife alacaktı. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı şekilde ele alacağımız bu merhaleler, anlaşılacağı üzere bir insanın hayat tasavvurunu şekillendireceği gibi kuşkusuz onun ruhunda derin izler de bırakacak türden tecrübelerdir.

Asaf Bey'in Rumeli Ordusu'ndaki bu görevinin ayrıntıları ve bu zaman diliminde yaşadığı deneyimler konusunda bizi aydınlatacak herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Bir müddet zarfında Müşir İsmail Paşa'nın maiyetinde kaldığı düşünülebilirse de bunun ne kadar sürdüğünü kestirmek mümkün görünmemektedir. Sözgelişi Mayıs 1856'da Anadolu Ordusu kumandanı olarak karşımıza çıkan,[292] Nisan 1857'de ise Arabistan Ordusu kumandanlığına tayin edilen İsmail Paşa bu görevleri icra ettiği sırada onun yanında bulunup bulunmadığını bilmiyoruz.[293]

[290] BOA, A.DVN.MHM, 24/56.

[291] BOA, İ.DH, 414/27403.

[292] BOA, İ.DH, 345/22744.

[293] BOA, A.DVN, 122/95.

2.4. Hassa Ordusu Süvari Birinci (Ejder) Alayı Kumandanlığı

Rumeli'de birkaç sene görev yaptığını tahmin ettiğimiz Asaf Bey'in 1860'lı yıllardaki hareket hattını takip edebildiğimiz en erken tarihli kaynak olan 1282 Askeri Salnamesine göre kendisi 1864 yılında miralaylığa terfi ederek Birinci Hassa Ordusu, Süvari Birinci (Ejder) Alayı kumandanlığına atanmıştır.[294] Osmanlı Ordusu'na yeni uyarlanmış olan, melez (hybrid) yapısıyla birlikte tarihsel gelişim ve değişim aşamaları, bunların yanı sıra farklı ordularda gördükleri işlevler düşünüldüğünde oldukça dikkate şayan bulunan bu askeri birliğin kumandası için Asaf Bey'in Seraskerlik'ce uygun bir tercih olarak düşünülmesi, onun gayrinizami harp tecrübesiyle ilişkili görünmektedir. Söz konusu ilişkiyi belirginleştirmek adına Dragonlara kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Osmanlı askeriyesine XIX.yüzyılın ikinci yarısında dahil olan Dragonlar, birkaç asır önce yaya olarak savaşmak üzere eğitilmiş atlı piyadeler olarak Avrupa'da varlık kazanmışlardı. XVI.yüzyılın sonunda ortaya çıkan bu askeri birliğin ismi, kullandıkları bir çeşit karabina yahut kısa tüfek olan ''Dragon'' silahından gelmektedir. Gerçek süvarilerle karşı karşıya kaldıklarında daima dezavantajlı durumda olan Dragonlar, süvari standartlarına erişme yolunda biniciliklerini ve kullandıkları teçhizatı sürekli geliştirme yöneliminde oldular.[295] Bir yoruma göre, bindikleri atları sadece nakil amaçlı kullanan tüfekli askerden (musketeer) başka bir şey değillerdi. Bununla birlikte nadirattan olsa da süvari olarak işlev gördükleri, hatta taarruza katıldıkları vaki olup bu seyrek örnekler Dragonların statüsünü değiştirici bir rol oynadı. XVII.yüzyılın sonlarına doğru; İngiltere'de Dragonların, garnizonlarda piyade oldukları halde savaş meydanında süvari bulunmaları uygun görülmüş, Fransa'da ise -piyade olarak katıldıkları kuşatmaların haricinde- süvari olarak sınıflandırılmaya başlamışlardı. XVIII.yüzyılın ortalarına

[294] *1282 Askeri Salnamesi*, s.245. Sicill-i Osmani Zeyli'nde Asaf Bey'in 1278 (1861) yılında miralaylığa terfi ettiği, hangi ordu olduğunu belirtmemekle birlikte Ejder Alayı kumandanlığına atandığı kaydedilmektedir. (Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, c.III, s.122). Ancak eserdeki atama tarihiyle askeri salnamelerde verilen tarih uyuşmamaktadır. Şu hâlde; 1282, 1283 ve 1286 yıllarına ait üç ayrı salnamede belirtilen 1864 yılının tercih edilmesi makul olandır. (*1282 Askeri Salnamesi*, s.245; *1283 Askeri Salnamesi*, s.56; *1286 Askeri Salnamesi*, s.54). Bu salnamelerde subayların adı, mensup oldukları sınıf, bazılarının hangi ordu bünyesinde oldukları; doğum, askeriyeye giriş ve halihazırdaki görevlerine tayin tarihleri; kaçıncı dereceden hangi nişanlara sahip oldukları ve kaç yaşında oldukları gibi bilgiler verilmektedir. 1282 ve 1286 Salnamelerinde mektepli olanlar özellikle belirtilmektedir. Diğer yandan 1282 Salnamesinde süvari alaylarının niteliklerine değinilmemekte, Ejder mi yoksa saff süvarisi mi oldukları hakkında bir ayrıntı verilmemektedir. Süvari Birinci Alaylarının Ejder olduğunu listeleme tarzları diğer yıllarınkinden farklı olan 1283 ve 1286 Askeri Salnamelerinden öğrenmekteyiz.

[295] ''Dragoon'', *The Encyclopaedia Britannica(11th ed.),* New York 1910, Vol.VIII, s.471.

gelindiğine, her ne kadar bazı ordularda yaya olarak savaşma özelliklerini sürdürseler de artık Dragon birlikleri tüfek ve kılıçla donatılmış süvariler olarak genel itibariyle kabul görmüşlerdi.[296]

Dragonlar; düşük masraflarına[297] rağmen çoklu işlev görebilen, hareket kabiliyetleri yüksek birliklerdi. Kuşatma operasyonları sırasında yaya olarak taburlar halinde organize olabiliyor, hücum sırasında humbaracılar gibi kolon biçiminde dizilebiliyorlardı. Düşman tarafından yerleştirilen engelleri temizlemek için öncü olarak hareket edebildikleri gibi kendi barikatlarını da kurabiliyorlardı. Ayrıca savaş alanında, başarılı süvari taarruzlarının ardından düşmanı takip ve imha etmek yahut düzenli bir geri çekilmeyi sağlamak için ağır süvari birliklerinin kanatlarında konuşlandırılıyorlar, böylece taktiksel bir boşluğu doldurmuş oluyorlardı.[298]

2.5. Filibe Olayı

1868 yılında, Asaf Bey'in Birinci Hassa Ordusu bünyesindeki görevine devam ettiği Filibe'de bir ihtida hadisesi gündeme gelir. Elenko adındaki bir Hristiyan kız Müslüman olmuş, dönemin nezaketi icabı bu tür din değiştirme vakalarında uygulanan ''isticvab'' usulüne başvurulduğunda Elenko'nun eski dinine döndüğünü beyan etmesi üzerine bu karar değişikliğinin baskı altında gerçekleştiği yönünde halk arasında bir şayia yayılmıştı. Bunun üzerine Asaf Bey derhal hükümet binasına gelerek Filibe Mutasarrıfı Mehmed Ata Bey'e ''vâkı'a Nizâm askerinin muktezâ-yı terbiyeleri üzere eğerçi bir gûne muğâyir hareket etmeyeceklerine ta'ahhüt olunur ise de ehl-i İslâm bu bâbda dilgîr olduklarından bu kız tekrar getirilip aynen isticvâb olunmaz ise bir fitne tahaddüsünden korkulur. Zîrâ Şam hâdisesi ma'lûmdur.'' beyanında bulunmak suretiyle olayın gidişatına müdahale eder.[299] Çalışmamız açısından dikkate şayan bir manzara sağlayacağına inandığımız bu hadisenin, yaşandığı tarihsel kesite nispetle mahiyetini ve önemini

[296] Philip Haythornthwaite, *Napoleonic Heavy Cavalry and Dragoon Tactics*, Osprey Publishing, Oxford 2013, s.5.

[297] İngiltere'de XVIII.yüzyılın ortasından itibaren geleneksel süvari alayları, iktisadi bir önlem kapsamında dragonlara dönüştürülmeye başladı. Böylece atların masrafı ve ödenen ücretler konusunda tasarruf edilmiş olacaktı. Dönüştürülen bu birliklere, gururlarının kırılmasına karşı bir önlem olarak ''Dragon Muhafızları'' (Dragoon Guards) denilmişti. (Peter Macfarlane, *The Royal Dragoon Guards*, Osprey Publishing, Oxford 2019, s.6).

[298] Rene Chartrand and Eugene Leliepvre, *Louis XV's Army Cavalry and Dragoons*, Osprey Publishing, London 1996, s.33.

[299] BOA, HR.MKT, 616/93.

kavrayabilmek, bununla birlikte Asaf Bey'in müdahale tarzını sağlıklı şekilde değerlendirebilmek için dönemin sosyal koşullarına etki eden süreçleri ele almak yerinde olacaktır.

Herhangi bir düşünsel, sosyal ya da politik mevcudiyete tesadüf eden meydan okumaları ve sorunları aşma cehdiyle giriştikleri değişim serüveninde yolcuları yeni çıkmazlar, gerilimler ve krizler bekler. Asaf Bey'in; bir devlet görevlisi olmanın ötesinde, aidiyet duyduğu anlam-değer dünyasının gereklerini yerine getirme bilinciyle hareket eden bir fert olarak müdahil olduğu bu olay, bünyesinde bulunduğu ve bağlılığını arz ettiği siyasi yapının bekası uğrunda karar mercileri tarafından lazım görülüp tatbikine uğraşılan çok yönlü değişimin ürettiği gerilimlerden biri olarak alınmalıdır.

XIX.yüzyılda din merkezli sosyal yapının aleyhinde bir toplumlaşma süreci başlamış, daha doğru bir ifadeyle devletin devamlılığını temin edeceği düşünülen bir toplum projesi uygulamaya konulmuştu. Türlü sancıları ve sakıncaları beraberinde getiren bu projenin ilk işaretlerini Tanzimat Fermanı'nda bulmak mümkündür. Hukuki, iktisadi ve askeri konularda vazedilen hükümlerle dolaylı biçimde sosyal alanı çok yönlü etkileyecek değişimler öngören Gülhane Hatt-ı Hümayununda Müslüman ve Hristiyan cemaatlerinin statüsüne ilişkin herhangi açık bir ifade yer almasa da fermanda bahsi geçen haklardan faydalanabilmek için din ve mezhep fark etmeksizin Osmanlı hanedanının tebaası olmak şartının aranması, bunun yanında zimmet ehlinin konumunu vurgulayan vergi sisteminde yapılması düşünülen düzenlemeler Müslümanların hâkim millet anlayışını yadsıyan imalar içermekteydi.

Fermana dini meşruiyet doğrultusunda tepki gösteren Müslümanlar, gayrimüslim tebaayla aralarındaki statü farkının belirsizleştiği kanaatinde birleşiyor; yüzyıllardır süren üstünlük psikolojisinin devlet teyidinden yoksun kalmaya başlaması, mevcut yönetimin şeriattan uzaklaştığı şeklinde yorumlanıyordu.[300] Hikmet-i hükümet anlayışına sahip kimi devlet ricalinin aksine, hâkim millet duyuşuna sahip Müslüman ahali nezdinde ''zamanın icapları'' deyiminin kendisi henüz geçerlilik kazanmamış iken, bu ifadeyi takip eden önermelere meşruiyet temin edici bir niteliği haiz olması beklenemezdi. Nitekim kısa süre içerisinde söz konusu tepkileri dindirme gayesine matuf, dini hassasiyetleri vurgulayan bir ferman yayınlanmak suretiyle Müslüman ahalinin meşruiyet ölçüleri tasdik edildi.[301]

[300] İnalcık, ''Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri'', *Belleten,* c.XXVIII, sayı 112, (1964) s.624.

[301] İnalcık, ''Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri'', s.638.

Elbette bu, sosyal değişim hedeflerini de içeren kapsamlı reform programından cayıldığı anlamına gelmiyordu. Tanzimat Fermanı'nın, sosyal rejimin temellerini ciddi boyutlarda sarsıcı bir etki gösterdiğini söylemek zordur. Esasen bir süreci ifade eden sosyal rejimin değişimi olgusu, Osmanlı özelinde Islahat Fermanı'nın ilanı ve bu odakta yaşanan gelişmelerle, belli ilkeler etrafında toplumlaştırma eğilimi olarak niteleyebileceğimiz bir karaktere büründü.

Müslümanların Islahat Fermanı'na Müslümanlar tarafından birer tepki olarak İzmir, Denizli, Bosna, Diyarbakır, Halep,[302] Maraş[303] gibi imparatorluğun farklı bölgelerinde kargaşalar ve asayiş sorunları meydana gelecek; bazı bölgelerdeki olaylar maddi hasar ve can kayıplarıyla sonuçlanacaktı.

Bütün bunlar yaşanmazdan evvel, Mustafa Reşid Paşa'nın Islahat Fermanı'nın doğurabileceği sosyal tepkiler konusunda uyarıcı bir layiha kaleme almış olması manidardır. Layihada fermanın, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde olumsuz tezahürleri olabileceğine dikkat çekilmekteydi. Anadolu'nun çeşitli yerleriyle Şam ve Halep vilayetlerinin de bu cümleden zikredilmesi konumuz bağlamında dikkate değerdir.[304] Yukarıda değindiğimiz üzere ferman yayınlandıktan kısa süre sonra Paşa'yı haklı çıkaran hadiseler cereyan etmişti. 1860 yılında Şam vilayetinde meydana gelen olaylar bu haklılığı vurgulayacak türden olmanın yanında; ulaştığı boyut ve sonuçları açısından çarpıcı olduğu kadar, Asaf Bey'in Filibe Mutasarrıfına yaptığı uyarıda referans olarak yer bulacak denli psikososyal etkiler uyandırması bakımından da önemlidir.[305]

Osmanlı coğrafyasında bu koşullar hüküm sürerken Filibe Mutasarrıflığına bir ihtida meselesi arz edildi. İlk planda Rum milletinden Elenko adındaki bir kızın din değiştirerek İslamiyet'i tercih etmek istediği şeklinde yansıyan olay, Elenko'nun yakınlarının hükümet binasına gelerek itirazda bulunmasıyla açıklığa kavuşmaya başlamış, daha sonra yapılan tahkikatla da meselenin farklı boyutlarına ulaşılmıştı. Yakınları ve bölgenin Rum milleti ruhani temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir mülakatta Elenko'nun aslında Yakup adında Müslümanla evlenmek amacıyla Müslüman olmak istediği ortaya çıktı. Yakup'la anlaşan Elenko bir gece annesinin birkaç eşyasını

[302] Ufuk Gülsoy, ''1856 Halep ve Nablus Olayları'', *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.IX, Sayı 1, (1994)
[303] Ufuk Gülsoy, ''1856 Islahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları'', *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991
[304] Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s.79.

[305] Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, haz. M.Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.17-21.

da çalarak evden kaçmıştı. Ancak kısa bir süre sonra pişman olmuş, arada bir yanına gelen Rum kadınlarına da pişmanlığını açık ederek evine geri dönmesi için yardım etmelerini istemişti. Yakup'un maddi durumu iyi olmayıp ev geçindirmeye müsait değildi. Aslında Elenko da bunu biliyordu. Annesine ait bazı eşyaları yanında götürmesi de bu yüzdendi. Ne var ki bu eşyaların geçim için yeterli gelmeyeceğini anlamıştı. Hadisenin bu ciheti gün yüzüne çıkınca, kızın da rızasıyla anne evine dönmesi uygun görüldü.[306]

Varılan neticenin ardından akşamüzeri Elenko ailesiyle birlikte arabaya binerek evine döndü. Çok geçmeden, içinde bulunduğu araba çarşıdan geçerken kızın aslında Müslüman olmak istediği, rızası dışında götürüldüğü yönünde sözler sarf ettiğine dair söylentiler dolaşmaya başladı. Yakup'un da aralarında bulunduğu birtakım kimseler tarafından yayıldığı anlaşılan bu rivayetlere Müslüman ahaliden bazıları itibar ederek yardım etme düşüncesiyle ilgili makamlara başvurup eve götürülme konusunda rızası olup olmadığının kızdan tekrar sorulmasını talep etmeyi aralarında kararlaştırdılar. Bu doğrultuda hocalar, mahalle imamları ve tüccardan oluşan bir heyetle mahkemeye başvurarak kaygılarını aktarırlar. Meselenin kadı naibi tarafından mutasarrıflığa iletilmesi üzerine talep sahiplerinden bazıları makama çağrılarak olayın iç yüzü anlatıldı. Bu sırada mecliste bulunan Mevlevi şeyhi Ali Efendi'nin de Elenko'nun aslında koca bulmak amacıyla böyle bir işe giriştiğini, ''bu vukû'âtın üzerine milleti tarafından kendisine koca tedarik olunduğundan matlûbu hâsıl olmağla artık kendisinin İslâmiyeti kabul etmeyeceğini civâriyet münâsebetiyle alenen ve yakînen tahkîk'' ettiğini söylemesi üzerine muhataplar ikna oldular.[307]

Elenko'nun, doğup büyüdüğü sosyal kompartımanda bir eş bulamamasının nedeni ayrıca ilginçtir. Annesi uzun yıllardır ''tefahhuş ve teşehhür'' etmekte, yani mevcut ahlaki duyuşa uymayan ilişkiler kurduğu gibi onun bu eylemleri mensup olduğu cemaat tarafından bilinmekteydi. Annesi hakkında hasıl olan kanaatin kızına yansımasınınsa kendi cemaatinden biriyle evlenme imkanından yoksun kalma şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.[308] Söz konusu hadisenin meydana gelmesiyle Rum cemaatinin Elenko'ya derhal bir eş bulması ise bize, dini mensubiyetlerin ve belki hükümet politikalarına tepki olarak belirginleşen dışarıya yönelik cemaat asabiyetinin, içteki

[306] BOA, HR.MKT, 616/93.

[307] BOA, HR.MKT, 616/93.

[308] BOA, HR.MKT, 616/93.

birtakım ahlaki sorunların ayrıştırıcı sonuçlarını bastıran bir etki gösterdiğini ima etmektedir.

Bu arada Müslüman ahaliyle birlikte hadiseyi işiten Miralay Asaf Bey de hükümet binasına gelerek Mutasarrıf Mehmed Ata Bey'le konuştu. Kızın zorla eski dinine döndürülmüş olduğuna dair söylentilerden dolayı Müslümanların üzüntü duyduğu, bu gibi hassas meselelerde dikkatlice davranmak gerektiği, aksi takdirde Şam'dakine benzer olayların cereyan edebileceği yönünde beyanlarda bulundu. Konuşması sırasında kullandığı, ''vâkıa nizam askerinin muktezâ-yı terbiyeleri üzere eğerçi bir gûne muğâyir hareket etmeyeceklerine taahhüt olunur ise de…'' şeklindeki ifadenin; bir Miralay olarak sahip olduğu askeri gücü mü vurgulamak istediğini yoksa tam aksine, her ne kadar askeri yetkileri haiz olsa da meseleye bu konumdan yaklaşmadığının ve komuta ettiği askerlerin de bu yönde bir dahlinin olmayacağının teminatını mı verdiğini anlamak kolay değildir. 1860'taki Şam Olaylarında bölgedeki askeri kuvvetlerin gerekli müdahaleyi yapmamak suretiyle çatışmaya taraf olduğu göz önüne alındığında Miralay'ın kastını tespit etmek zorlaşmaktadır.

Sosyal gerilimlerin ve milletler arasında meydana gelebilecek bir çatışmanın doğuracağı ciddi sonuçların farkında olan, çatışmaya evirilebilecek tezahürlerin büyümeden halledilmesinde son derece hassas davranan hükümet ve yerel uzantılarının buradaki tutumu dikkate şayandır. İhtida olayına dahil olan sosyal unsurların ikna yoluyla tatmin ve teskin edilmesine özen gösterilirken askeriyeye mensup olan Asaf Bey'in inisiyatif alması karşısında benimsenen tavır daha başka olmuştu.[309] Miralay'ın ziyaretini derhal Edirne'ye bildirerek onun Filibe'den alınmasını talep eden Mehmed Ata Bey, valilikle ve Hariciye Nezaretiyle yaptığı yazışmalarda Asaf Bey'in kişiliği hakkında yorumlar yapmaktan imtina etmeyecekti. Ata Bey'e göre habbeyi kubbe etmek Miralay'ın mizacından olup bu olayı da büyütmek istemiş ancak kendisi buna müsaade etmemişti.[310] Asaf Bey'in ''böyle şeylerin arkasında dolaşmak fikir ve hasletinde''

[309] O dönemde Avrupalı devletlerin, Osmanlı topraklarındaki Hristiyanların haklarını korumak bahanesiyle sürekli devletin iç işlerine karıştıkları göz önünde bulundurulduğunda bu hassasiyet gayet anlaşılır durmaktadır. Nitekim Müslümanlardan bir heyetin itiraz mahiyetindeki başvurusunu haber alan Rum cemaati temsilcilerinden ve bölgedeki yabancı uyruklu memurlardan bazıları olayı büyüterek derhal konsolosluklara yazılar yazmışlardı. (BOA, HR.MKT, 615/19; BOA, HR.MKT, 616/93). Ayrıca Courrier d'Orient Gazetesinde olayla ilgili yayınlanan haberde Mutasarrıf Mehmed Ata Bey hakkında aslı olmayan ithamlarda bulunulmuştu. Daha sonra Matbuat Nizamnamesi gereğince haberle ilgili inceleme başlatılarak gazete muharriri ifadeye çağrıldı. (BOA, HR.MKT, 616/93).

[310] BOA, HR.MKT, 616/93.

olduğuna bazı emarelere binaen kanaat getirdiği[311] ve önceki görev yerlerinde dahi vazifesi olmayan işlere karıştığı yönünde güvenilir kaynaklardan duyumlar aldığı da Mutasarrıf'ın beyanatı cümlesindendir.[312]

Ata Bey'in Edirne'den Babıali'ye ulaşan talebi dikkate alınarak Seraskerlik makamına iletildi. Mevzubahis olay, halihazırda düşünülmekte olan, Filibe'deki süvari alayının başka mevkilere nakli meselesinin üstüne gelmişti. Şu hâlde nakil planı sürecekti. Bundan başka Asaf Bey'e vazifesi haricindeki işlere karışmaması yolunda gerekli uyarılar yapılacaktı.[313]

Asaf Bey ile komuta ettiği Birinci Ejder Alayının Filibe'den derhal alınması mevzubahis olduğu kertede, her sene bölgede kurulan Uzuncaabad Panayırının güvenliği gündeme geldi.[314] Mutat olduğu üzere panayırın açılışında bir süvari alayı hazır bulunuyor ve muhtemelen bölgede kaldığı süre zarfında bu görevi Asaf Bey ve askerleri ifa ediyordu. Sonuç olarak alayın Sofya'ya gönderilmesine, panayır güvenliğinin temini içinse Edirne'de bulunan Dragon ve Kazak alaylarının ya da Sofya'da ikamet eden süvari birliklerinin istihdamına karar verildi.[315]

2.6. Kars Mevki Kumandanlığı

Görünen o ki Asaf Bey gönderildiği Sofya'da da uzun süre kalmadı. 1291 (1875/1876) Askeri Salnamesine göre artık Dördüncü Ordu'da görev yapmaktadır.[316] Söz konusu tayinin, Asaf'ın Sofya'ya gönderildiği 1286 yılı başlarıyla (1869) adı geçen salnamenin yayınlandığı yıllar arasında yapıldığı anlaşılmaktaysa da ne tayin tarihi ne de müdahil olduğu bir resmi vaka dışında bu yıllar arasındaki yaşantısı hakkında bilgi veren herhangi bir vesikaya ulaşılamadı. Bu arada muhtemelen tayin esnasında almış olduğu terfiiyle mirlivalık rütbesine yükselmekle artık paşalık unvanını da haiz bulunmaktaydı.

[311] BOA, HR.MKT, 616/93.

[312] BOA, HR.MKT, 616/93.

[313] BOA, HR.MKT, 615/19.

[314] BOA, HR.MKT, 616/64.

[315] BOA, HR.MKT, 616/64.

[316] *1291 Askeri Salnamesi*, s.33.

Yine burada, Nisan 1871'de, sahip olduğu Mecidî Nişanının derecesi dörtten üçe yükseltildi.[317]

Asaf Paşa Dördüncü Orduda Kars Mevki Kumandanlığı icra ettiği dönemde bazı kanun kaçakları Rus hududundan beri tarafa geçerek Kars'a varmıştı. Bunun üzerine Paşa, Osmanlı sınır güvenlik görevlileri ve Kars Mutasarrıflığıyla iş birliği içerisinde firarileri yakalayarak bunların Rusya'ya iadesini sağlamıştı.[318] Asaf Paşa'nın teslim ettiği kişilere dair herhangi bir ayrıntıya rastlanamadı. Bununla birlikte dönemin sınır olaylarıyla ilgili örneklerin değerlendirilmesi üzerinden bazı sonuçlara varmak mümkündür. Paşa'nın Kars'ta görev yapığı süre içerisinde Osmanlı ile Rusya arasında suçlu iadesine ve sınırla ilgili sorunlara örnek teşkil edebilecek birkaç mesele gündemdeydi. Bunlar arasında hırsızlık ve cinayet gibi kişilere ve malvarlığına yönelik olanların yanında zorunlu askerlikten kurtulma girişimleri de göze çarpmaktadır.[319] Söz konusu hadiselerden biri, Şubat 1873'te yaşanan bir olay, her ne kadar eldeki belgelerde açık bir ifadeye rastlanmasa da zamansal yakınlık ve mekân ilişkisi itibariyle Asaf Paşa'nın dahil olduğu hadiseyi çağrıştırmaktadır: Tiflis ahalisinden olan bazı katil ve hırsızların kanundan kaçarken sınırı geçerek Kars'a geldikleri haber alınmış, bu şahıslar Osmanlı kuvvetleri tarafından yakalanarak Rus hudut memurlarına teslim edilmişti.[320]

Firarilerin iadesi üzerine, neticenin elde edilmesine katkıda bulunan Asaf Paşa'ya Rusya tarafından ikinci dereceden Saint Stanislas Nişanı, Kars Mutasarrıfı Süleyman Bey'e Saint Anna Nişanı, kordon memuru Kolağası Reşid Ağa'ya ise üçüncü dereceden Saint Stanislas Nişanı verilmek istendi. Nişanlar sahiplerine ulaştırılmak üzere Rusya'nın Erzurum Konsolosluğuna ulaştırılmakla birlikte teslim için İstanbul'un onayı gerekmekteydi.[321] Erzurum Valiliği tarafından yapılan başvuruya padişah tarafından onay verilmesi üzerine Temmuz 1874'te nişanlar sahiplerine teslim edildi.[322]

---

[317] BOA, İ.DH, 630/43822.

[318] BOA, İ.HR, 264.

[319] BOA, HR.MKT, 853/90; HR.MKT, 858/25; HR.MKT, 861/78; HR.MKT, 858/30;

[320] BOA, HR.MKT, 778/93, nr.3.

[321] BOA, İ.HR, 264.

[322] BOA, HR.MKT, 842/34. Arşiv vesikalarını incelediğimizde Asaf Paşa ve beraberinde adı geçen diğer isimlere Rus nişanları verilişinin istisnai olmadığını anlıyoruz. Bu dönemde Rusya tarafından türlü makam ve mevkilerde görev yapan Osmanlı tebaasına nişan taltifleri ve hediyeler verilmekteydi. Örneğin 1874 yılında Bahriye Feriki Ahmed Paşa'ya birinci dereceden Saint Stanislas Nişanı verilmişti.(BOA, HR.MKT, 828/7). Aynı sene Erkân-ı Harbiye Miralayı Edhem Bey'e ikinci dereceden, Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hüsnü Bey'e üçüncü dereceden, Miralay İzzet

Bey'e ikinci dereceden, Binbaşı Hayri Bey'e üçüncü dereceden Zeki Efendi'ye ise ikinci dereceden birer Saint Stanislas Nişanı takdim edilirken; Taif Vapuru Süvarisi Hasan Bey'e ve diğer Binbaşı Hayri Bey'e de üçüncü dereceden Saint Anna Nişanı verilmişti. (BOA, HR.MKT, 830/33). Yine bu yıl içerisinde Tulca Mutasarrıfı Fahri Bey ikinci dereceden Saint Anna Nişanına layık görüldü. (BOA, İ.HR, 262). Değindiklerimiz, 1874 senesinde gerçekleşen nişan takdimlerinden sadece birkaçıdır. Bunlardan başka, Zaruşad Kaymakamı Yusuf Bey'e yüzük gönderilmesi örneğinde olduğu gibi hediye verildiği de vakidir. Yusuf Bey'e bu hediyenin, Rus sınırından Kars'a geçen birtakım firarilerin yakalanıp iade edilmesinde gösterdiği gayret sebebiyle verilmiş olması konumuz açısından dikkate şayandır. Tarih, konum ve mahiyet veçhelerindeki aynılığı göz önünde bulundurduğumuzda, vesikalarda açıkça ifade edilmese dahi Yusuf Bey'in de Asaf Paşa ile teşrikimesaide bulunmuş olması muhtemeldir. (BOA, İ.HR, 263). Rusya'nın bu taltif hamleleri tek taraflı olmayıp Osmanlı Devleti de Rus vatandaşlarına nişan vermekteydi. 1874 yılına ait örnekler vermeye devam edecek olursak; Rus çarının saray teşrifatçılarından Kont Handrikov'a ikinci dereceden Mecidî, Mösyö Davidov'a üçüncü dereceden Osmanî Nişanı takdim edilmiş; General Durnovo üçüncü dereceden, Teşrifat Dairesi Evrak Kalemi memurlarından Mösyö le Kont Kasini ve Mösyö Şablikiyev ise dördüncü dereceden birer Mecidî Nişanı ile taltif edilmiştir. (BOA, HR.MKT, 844/94). Bunlardan başka, diğer devletlerin konsoloslarına verildiği gibi, Beyrut'taki Rus Genel Konsolosu Mösyö Potkoviç yerel hükümetle iyi geçinmekte olduğundan kendisine de üçüncü dereceden bir Mecidî Nişanı verilmişti. (BOA, HR.MKT, 841/88). Çoğaltabileceğimiz bu örnekler, ayrıntılı bir araştırmaya konu edildiği takdirde devletlerarası diplomasi veya hükümetlerin kendi ajandalarını tatbik bağlamında başka devletlerin vatandaşlarına nişan ve hediye vermesinin mahiyetine ve işlevselliğine dair önemli ipuçları verebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 93 HARBİ

3.1. Savaş Öncesi Manzara ve Osmanlı-Rus İlişkileri

XIX.yüzyılın üçüncü çeyreği sona ererken Osmanlı Devleti'ndeki gidişatı mali ve siyasi olmak üzere iki buhranla izah etmek mümkündür. Bir dizi nedenden dolayı Osmanlı maliyesi her geçen gün kötüye gitmekteydi. Devletin vergi gelirleri, giderlerini aşmakta; bütçe sürekli açık vermekteydi. Açığı kapatmak için başvurulan çare ise yüklü miktardaki dış borcun üstüne yeni meblağlar eklemekti. Bu kısır döngü, artan şekilde aleyhte seyretmekteydi. Siyasi alanda, Avrupa'da yayılan nasyonalist ve liberal cereyanların Balkan topluluklarına yayılmasıyla ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmış ve gelişmekteydi. İçine doğdukları toplulukların ürettikleri dinamizmin yanı sıra büyük devletlerin, özellikle Rusya'nın kendi menfaatleri doğrultusunda yaptığı teşvik ve tahrikler de bu hareketlerin adeta katalizörü olmaktaydı.[323]

Rusya'nın uzun süredir takip ettiği genişleme politikasının Osmanlı Devleti aleyhindeki serüveni ve bu çerçevede Balkanlarda yürüttüğü faaliyetler, bizi 1877'de başlayan harbin esas nedenlerine götürecek bir anahtar mesabesindedir. Söz konusu genişleme politikası bağlamında bir dönüm noktası teşkil eden Küçük Kaynarca Antlaşması'nı, Osmanlı-Rus ilişkilerini ele almada kilometre taşı olarak düşünmek yerindedir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartların su götürmez etkisiyle 1768-1774 Savaşı'nda alınan yenilgiler sonrasında Rusya'yla imzalanan bu anlaşmanın maddeleri, Büyük Petro'nun izinden giden II.Katerina'nın genişleme tasavvurunu ele vermekteydi. Buna göre Karadeniz'in doğusunda Kabartaylar; kuzeybatısında, Dinyeper Nehri'nin doğusunda kalan bölgeler Rus nüfuzu altına giriyordu. Kırım Hanlığı, dini bağlılığın devamı kaydıyla Osmanlı hakimiyetinden çıkarak müstakil hale geliyordu. Eflak ve Boğdan'da yaşayan Ortodoksların Ruslar tarafından himayesi, İstanbul'da Rusya'ya bağlı bir Ortodoks kilisesi inşası gibi maddeler Rus yayılmacılığının yönelimi hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.[324] 93 Harbi'ne gelinen süreçte Rusların yayılmacı

[323] BOA, HR.TO, 582/29.

[324] Kemal Beydilli, ''Küçük Kaynarca Antlaşması'', *DİA*, c.XXVI, s.524, 526.

politikalarında artık yeni bir olguyu; Balkanlarda ortaya çıkan ayrılıkçı eğilimleri, din bağını vasıta kılmak suretiyle araç edinme niyetini açığa vurmaya devam edecekti.[325]

Yüzyılın ortalarına doğru Rusya'da kök salıp Kırım Harbi sonrası dönemde gittikçe yayılan, Rus hükümetinin de zaman içerisinde tasvip edip benimseyeceği ''Panslavizm'', Doksanüç Harbi'ne gidilen tarihsel süreçte Osmanlı-Rus ilişkilerindeki belirleyiciliği ve Balkanlardaki siyasi gidişata etkisi bakımından ayrıca önemlidir.[326]

Doksanüç Harbi'ne gidilen süreçte Panslavist politikaların Osmanlı aleyhinde tatbiki, 1864'te Kont İgnatiyev'in Rus büyükelçisi olarak İstanbul'a gönderilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştı. Paris Antlaşması'yla Ortodoksları himaye meşruiyetinin resmen son bulmasına rağmen İgnatiyev yeniden bu yönde teşebbüslerde bulunmaya başlamış, Osmanlı Devleti aleyhindeki yıkıcı düşünce ve faaliyetler bu son derece kurnaz ve entrikacı kişi tarafından her türlü teşvik ve görür olmuş, İstanbul'daki Rus konsolosluğu böylesi faaliyetlerin adeta merkezi haline gelmişti. 1870'te Rum Patrikliğinden bağımsız bir Bulgar Kilisesinin teşkili için aracılık eden İgnatiyev, Bulgarlar da dahil olmak üzere Balkanlı halklar arasında Panslavizm propagandası yapmayı elden bırakmıyordu. Büyükelçinin faaliyetleri zaman içerisinde netice verecek, Bulgaristan'da ve Hersek'te isyanlar çıkacaktı.[327]

3.2. Savaşın Ayak Sesleri: Bölgesel Çatışmalar

1877'de Osmanlı ile Rusya arasında başlayan savaşın ilk kıvılcımları, 1875'te Hersek'te görülmeye başlamıştı. Burada isyanın başlamasında ve devam ettiği süreçte, o dönemde Balkanlarda oldukça etkili olan Panslavist inisiyatifin önemli etkilerde bulunduğuna şüphe yoktur.[328] Çok geçmeden, Panslavist ve nasyonalist propagandanın etkisiyle bir süredir ayaklanmaların görüldüğü Bulgaristan'da da büyük bir isyan patlak verdi. Ayrıntılı şekilde tertiplenen bu isyanın hazırlık aşamasında komita faaliyetlerinin kuşku götürmez bir belirleyiciliği söz konusudur. Moskova ve Cenevre'de iki büyük merkezi olan Panslavist komita, Slavların yaşadığı bölgelerde bir süredir

[325] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.50-51, 54-58.
[326] *Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat Makaleler*, ''Panslavizm'', haz. Nihat Yazılıtaş ve Ahmet Vurgun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, c.I, s.594-596, 598-602, 604-607.
[327] *Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat Makaleler*, ''Panslavizm'', s.617-620, 622-624.

[328] Mithat Aydın, ''Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü'', *Belleten*, c.LXIX, sayı 256, (2005), s.924.

teşkilatlanmaktaydı. Mıntıkalarının şartlarına göre çeşitli yöntemlerle ahaliyi ikna etmeye ve yönlendirmeye çalışan komitacılar; birbirleriyle ve merkezlerle haberleşme, görev dağılımı, denetleme ve hareket bakımından çarpıcı bir koordinasyona sahipti. Bulgarları manipüle etmek için kullandıkları dikkat çekici yöntemlerden birisi, söz konusu yapılanmanın hareket tarzı ve ciddi etkilerinin nedenleri hakkında fikir vermektedir. Bosna ve Hersek'te olduğu gibi burada da çatışmaların bir Müslüman-Hristiyan mücadelesine dönüşmesini sağlamak adına bir taraftan Müslümanların Hristiyanları topluca katledeceği yönünde söylentiler yaymak suretiyle telaş ve paranoyaya yol açıyorlar, diğer taraftan Müslüman kılığına girip Bulgar ahaliye zulmederek propagandaya gerçek süsü vermeye çalışıyorlardı.[329]

Başlangıçta Bulgaristan'daki isyana Babıali tarafından yeterince ehemmiyet verilmemesi, bölgedeki sivil Müslümanların canlarını ve mallarını korumak için harekete geçmek zorunda kalmasına, bu da hadisenin devletle eşkıya takımı arasındaki bir sorun olmaktan çıkarak Bosna ve Hersek'te olduğu gibi Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki bir çatışmaya dönüşmesine yol açmıştı. Bastırma harekâtı Bulgaristan'daki isyan ateşini büyük ölçüde söndürmüştü ancak bununla birlikte uluslararası bir siyasi krize de kapı aralamıştı. Bununla kalmamış, bir süredir tam bağımsızlık peşinde koşan Sırbistan ve Karadağ'ın bu yolda başlatacağı savaşı meşrulaştırmaya hizmet etmişti.[330]

3.3. Osmanlı-Sırp Savaşı

Asaf Paşa Kars'ta bulunduğu sırada buranın iklim koşullarının sağlığına iyi gelmediğine, havasıyla ve suyuyla imtizaç edemediğine dair doktor raporu almıştı. Diğer yandan II.Ordu'da süvari mirlivası istihdamına müsait bir yer bulunması ve bu görev için uygun olduğu yönünde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'den görüş bildirilmesi üzerine Paşa 3 Eylül 1875 tarihinde II.Ordu'ya resmen tayin edildi.[331] Asaf Paşa'nın 1876 yazında Sırp isyancı ordusuyla yapılan savaşa Vidin Kumandanı Ferik Osman Nuri Paşa kuvvetleri dahilinde katıldığını, savaş başlamadan bir süre önce de Vidin'e bağlı olduğunu biliyoruz. Osman Paşa'nın 23 Haziran 1876'da Seraskerlik makamına gönderdiği bir telgraftan anlaşıldığı

[329] Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946, c.I, s.195-197.

[330] Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, s.132-135, 138.

[331] BOA, İ.DH, 708/49588.

üzere bir süredir Vidin Kumandanlığına bağlı olarak görev yapan Asaf Paşa'nın emrinde iki süvari alayı bulunmaktaydı.[332]

Paşa'nın tayin edildiği dönemde Bosna, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da yaşanan asayiş sorunlarından dolayı II.Ordu teyakkuz halindeydi.[333] Onun yeni görevinin ilk aylarındaki icraatına ilişkin bir malumata sahip değiliz ancak bölgenin şartları hesaba katıldığında vazifeye başladığı günden itibaren yoğun bir faaliyet halinde olduğu varsayılabilir. Nitekim arşiv vesikalarından edindiğimiz bilgilere göre savaştan birkaç ay önce Asaf Paşa ''imtiyaz hattı'' denilen, özerk Sırp Prensliği ile merkeze doğrudan bağlı İmparatorluk topraklarını ayıran sınır boyundaki Adliye kazasında görev yapmakta, burada Sırp eşkıyaları tarafından sıklıkla yapılan sınır ihlalleri ve diğer gayrimeşru girişimlerle mücadele etmekteydi.

23 Mayıs 1876'da Vidin Kumandanlığına ulaşan bir habere göre Halve'den Adliye'ye gelmekte olan bir Osmanlı gümrük memuru, yol üzerinde kendisine saldıran bir Hristiyan'ın açtığı ateşle yaralanmıştı.[334] Bunun üzerine Vidin'den Asaf Paşa'ya, devamlı olarak Belgradcık (Belogradçik) ile Halve kulesine birer tabur devriye çıkarılması ve bu tür hadiselere meydan vermemek için gereken önlemlerin alınması emri geldi.[335] 5 Haziran'da ise Sırp eşkıyasının sınırdan geçerek bazı yerleri bastığını öğrenen Miralay Sadık Bey yanına aldığı bir taburla olayın yaşandığı tarafa intikal etti.[336] Gelişmeden haberdar olan Asaf Paşa da Vidin Kumandanlığına bir yazı yazarak eşkıyanın ani baskınlarla hududu geçmesinin zor olmadığını, zira sınır kulelerinin her birinde yalnızca üç nefer bulunduğunu ifade edip buraların korunabilmesi için her kule için nefer sayının en az beşe çıkarılması gerektiğini kaydetti.[337] 7 Haziran'da, Çitboyu denilen yerdeki birkaç noktada toplanan eşkıyanın o tarafa gönderilen iki bölük Osmanlı askerini gördükleri anda kaçtıkları, tekrar sınırdan geçecek olduklarında bunların derhal imha edilecekleri, endişeye mahal olmadığı Paşa tarafından Vidin'e bildirildi.[338]

---

[332] ATASE, OSKH, 11/0/95.

[333] ATASE, OSKH, 10/0/81; ATASE, OSKH, 10/0/97; ATASE, OSKH, 10/0/97; ATASE, OSKH, 10/0/83.

[334] ATASE, OSKH, 16/0/89. Telgrafın sahibi Miralay Atıf Bey, aynı gün Asaf Paşa'nın bir yanına bir tabur alarak Manastır tarafına keşfe çıktığını kaydeder.

[335] ATASE, OSKH, 16/0/90.

[336] ATASE, OSKH, 16/0/133.

[337] ATASE, OSKH, 16/0/136.

[338] ATASE, OSKH, 16/0/141.

Asaf Paşa sınır güvenliğini sağlamanın yanı sıra bölgesindeki askeri mevcudiyeti ilgilendiren diğer bazı teknik işlerle de ilgileniyordu. Sözgelişi görev yapmakta olduğu Adliye mevkiinde bulunup içine cephane konulmakta olan bir büyük camiye yıldırım tehlikesine karşı paratoner takılmasının Paşa'ca Vidin'den talep edilmesi üzerine gerekli alet edevat ve ustalar bölgeye gönderilerek cami minaresine bir paratoner takıldı.[339]

Bir süredir sınırda yaşanan hareketlilik yaklaşan savaşın işaretlerini vermekteydi. Esasen Osmanlı kurmayları da gidişatın ne yönde seyrettiğinin farkındaydı. 8 Mayıs 1876'da Vidin Kumandanlığına çektiği bir telgrafta Asaf Paşa, Sırpların bütün askerini toplamış ve saldırıya geçmek üzere olduğu yönünde kendisine ulaşan haberleri aktarıyordu: Zayçar mevkii civarında toplanan dokuz bin askerin yakın zamanda Osmanlı topraklarına yürümesi planlanmaktaydı. Sırbistan'dan gelen casusların Adliye kaymakamına verdiği istihbarat da bu yöndeydi. Paşa gelen bilgileri tahkik etmek üzere birkaç askerle birlikte bir subayı Halve'ye gönderdi.[340]

30 Haziran'da Sırp saldırılarıyla başlayıp Rusya ile Osmanlı arasında bir topyekûn savaşa yol açacak olan çatışmaların Sırp davası özelinde nedenleri üzerinde kısaca durmak, bütünlüklü bir manzara sağlaması bakımından faydalı olabilir. 1817'de Miloş Obrenoviç tarafından ilan edilen Sırp Prensliği 1826 Akkerman Sözleşmesi ile bazı imtiyazlar kazanmış, 1856 Paris Antlaşmasıyla statüsü Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmıştı. Bu aşamadan sonra; özellikle 1862 yılında bir Osmanlı askerinin bir Sırp genci öldürmesiyle Müslümanlar ile Sırplar arasında başlayan çatışmalar ve sonrasında Avrupalı devletlerle imzalanan protokolle birlikte Sırbistan'da ayrılıkçı zihniyet güç kazanmaya devam etti. 1867'de Osmanlı birlikleri Sırbistan'dan bütünüyle çekildi. Az sonra, 1869'da ilan edilen bir anayasaya göre Obrenoviç hanedanı Sırbistan'ın meşru hükümranı kabul edilmiş, bu oldubittiye Osmanlı hükümetinden herhangi bir tepki gelmemişti.[341] Sırplar elde ettikleri bu imtiyazların ardından istiklal beklentisiyle fırsat kollamaya başlamışlar, Rumi 1291-92 yıllarında ihtilaller baş gösterdiğinde aradıkları fırsatı bulduklarına inanarak ortada kayda değer bir neden söz konusu olmaksızın Osmanlı yönetiminden kabulü mümkün olmayan taleplerde bulunmuşlardı. Rusya'nın tahrik ve teşvikleriyle öne sürdükleri bu gayrimakul talepler üzerine yapılan görüşmeler

[339] ATASE, OSKH, 14/0/153.

[340] ATASE, OSKH, 17/0/159. Belgenin imza kısmında ''Mirliva Mehmed Asaf'' yazmaktadır. Telgraf Adliye'den gönderilmiş.

[341] Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.272-275.

bir neticeye varmamış, bu sıralarda Karadağ'ın da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşı göze alacak bir noktaya gelmesiyle bu iki unsur arasında savunma ve saldırıya dayalı bir ittifak teşekkül etmişti. 23 Haziran 1876'da Osmanlı-Sırp hududunda yer alan İrşova (Orşova) mevkiindeki ihtiyat kuvvetlerine sınırın diğer tarafında bulunan bir karakoldan görünürde bir sebep yokken ateş açılması yaklaşan savaşın bariz bir işareti olmuş, nitekim 30 Haziran'da Sırplar taarruza geçmişti.

Dört kola ayrılan Sırp ordusunun birinci kolu olan Rus General Çernayev komutasındaki 40.000 mevcutlu Morava Ordusu 2 Temmuz'da harekete geçerek Niş üzerine yürüdü. Sırp kuvvetleri kendilerinden çok daha az sayıdaki Osmanlı birliklerini püskürterek ilerleseler de Ak Palanga denilen yerde durdurularak geri çekilmeye mecbur bırakıldılar. Sırp ordusunun diğer kolu, General Lişanin (Milojko Lešjanin) komutasındaki 14.000 kişilik Timok Ordusu'ydu. Bu ordu kısa bir süre Timok Nehri'nin sol kıyısında, Zayçar (Zaječar) mevkiinde savunmada bekledikten sonra aldığı emirle 3 Temmuz'da Osman Paşa'nın kumanda ettiği Vidin fırkasına saldırsa da pek çok zayiat vermesinin ardından başarısız olarak geri çekildi. Sırplar 12 Temmuz'da Osman Paşa'nın ricat yolunu kesmek için Zayçar tarafından bulundukları teşebbüste başarısız olmalarının ardından 18 Temmuz'da tekrar Paşa'nın üzerine yürüdülerse de bir netice alamadılar.[342] Asaf Paşa'nın da yer aldığı bu muharebeye dair raporunda Osman Paşa'nın verdiği ayrıntılı malumat şu minvaldeydi: Sırplar 18.000 kişilik kuvvetle Zayçar'dan hareketle Timok Nehri'ni geçerek 17 Temmuz'u 18'ine bağlayan akşamdan sabaha değin Osmanlı birliklerinin yakınlarında hazırlık yaptılar. Sabah saatlerinde avcı birliklerin temasıyla başlayan çatışmalar, Osman Paşa'nın aldığı önlemler sayesine Sırpların Osmanlı askerlerini ormanın içinde hazırladıkları pusuya çekmeyi başaramamalarının ardından top ve tüfek muharebesine dönüşerek şiddetlendi. İlerleyen saatlerde ortadan ve kanatlardan yapılan üç kollu hücum sırasında, cesaretiyle ün salmış olan 1.Talia Taburunun bazı bölükleri düşmanın sağ kanadındaki top bataryasını zapt etti. Kısa süre içerisinde geri çekilmek zorunda kalan Sırplar, muharebenin şiddetlendiği esnada destek için Adliye'den çağrılıp muharebe sonuna yetişen Fazlı Paşa ve askerleri tarafından Zayçar'a kadar takip edildi. Kaçan düşman unsurları arkalarında top ve tüfeklerle birlikte çok sayıda askeri malzeme bıraktılar. Raporun sonunda Osman Paşa, muharebedeki etkinliğiyle öne çıkan diğer birkaç subayla birlikte Asaf Paşa'nın üstün gayret ve cesaret gösterdiğini

[342] ATASE, OSKH, 8/0/2.

vurgulayarak haiz olduğu üçüncü derece Mecidî Nişanının dördüncü derece Osmanî Nişanıyla değiştirilmesini önerdi.[343] Nişanın verildiğini açıkça ifade eden bir belgeye ulaşamasak da savaş sonunda Asaf Paşa'nın üçüncü derece Osmanî nişanına layık görülmesinden Osman Paşa'nın önerisine teveccüh edildiğini anlıyoruz.

Üçüncü olarak General Zah'ın (František Zach) başında bulunduğu 20.000 mevcutlu İbar Ordusu, 6 Temmuz'da güneybatı yönünden sınırı aşarak Osmanlı topraklarına girdi. Hedefi Yenipazar'ı ele geçirerek Karadağlılarla birleşmek ve Osmanlı askerinin Bosna ile bağlantısını kesmekti General Zah ordusunu üç kola ayırarak bunları Yenipazar, Seniçe ve Yenivaroş'a yönlendirdiyse de bu kollardan hiçbiri amacına ulaşamadı. Bir çatışma sırasında Zah'ın yaralanması üzerine yerine geçen komutan tarafından girişilen muharebelerde de başarısız olan Sırplar geri çekildi ancak Osmanlı kuvvetlerince takip edilmediler. Bunun üzerine bu ordunun bir kısmı General Çernayev tarafından Morava Ordusu'na dahil edildi. Sonuncusu Albay Ranko Alimpiç'in komuta ettiği 23.000 mevcutlu Drina Ordusu'ydu. Bosna içlerine girerek ihtilali yaymayı amaçlayan bu ordu 3 Temmuz'da Belene'deki (Belina) Osmanlı siperlerine saldırıp istihkamları ele geçirmişse de daha sonra geri püskürtülerek Drina Nehri'nin sol kıyısına çekildi.[344]

Sırpların taarruz girişimleri akamete uğratan Osmanlı birlikleri bu aşamada ileri harekâta başladı. Harekât süresince Aleksinaç mevkiine ağırlık verilmiş olmakla birlikte diğer birkaç yerde olduğu gibi Asaf Paşa'nın bulunduğu Zayçar dolaylarında da önemli muharebeler meydana gelmişti.[345] 18 Ağustos'ta Sırpların Nikotin Tümenine bağlı bir kolu Zayçar yakınlarındaki Kopzoviçe (Koprivnica) köyü civarına gelmiş, Osman Paşa da bunları keşif amacıyla üç bölük süvari, 300 kadar Çerkes atlısıyla diğer başıbozuk grupları ve dört dağ topundan oluşan bir keşif kolunu o tarafa göndermişti. İki kolun karşılaşmasıyla başlayan çatışmanın iki saat öylece devam etmesi üzerine Mirliva Asaf Paşa kumandasında Beşinci Talia Taburuyla üç piyade taburu ordugâhtan çatışma mahalline sevk edildi. Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayan Sırplar bozularak kaçmaya başladılar. Asaf Paşa tarafından ordu merkezlerine kadar takip edilen düşman

[343] ATASE, OSKH, 6/0/42.

[344] ATASE, OSKH, 8/0/2.

[345] Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, drl. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.309.

unsurları geride, aralarında subayların da bulunduğu birçok ölü, yaralı, silah ve askeri levazımat bırakmış, ayrıca iki asker esir alınmıştı.[346]

Zayçar civarındaki Bilerka[347] köyünde Sırp askerlerinin bulunduğuna dair keşif kollarından ulaşan bilgiler üzerine Osman Paşa'nın emriyle 28 Ağustos sabahında Asaf ve Halil Paşaların kumandasında beş piyade tugayı, 300 kadar Çerkes atlısı, muavine askeri, üç süvari bölüğü, dört dağ topu bu mahalle sevk edildi. Akşamüzeri başlayıp gece saatlerine kadar birkaç saat süren şiddetli muharebe Sırpların yenilerek savaş alanından kaçmasıyla sonuçlandı.[348] 7 Eylül'de Sırplar birkaç taburla Zayçar çevresindeki köylerde bulunan Osmanlı ileri karakollarına saldırdı. Bu yerlerden şehrin kuzeybatısındaki Zeyozvan[349] (Zvezdan?) üzerine dört tabur piyade ve sekiz topla bir miktar süvariden oluşan bir düşman kuvveti hücum etmişti. Ardı sıra emrine üç buçuk tabur piyade ile ikişer dağ ve seyyar topu, ayrıca bir miktar muavine askeri verilen Asaf Paşa bu mevkie sevk edildi. Birkaç saat süren muharebenin sonunda Sırplar bozularak geri çekildiyse de karanlık çökmüş olduğundan Osmanlı birliklerince hemen peşlerine düşülmedi. Ertesi sabah harekete geçen birlikler Bilerka köyüne kadar yürüyerek Sırplara zayiat verdirmeye devam etti.[350]

Sırpların Osmanlı ileri harekâtı karşısında tutunamayıp küçüklü büyüklü bütün muharebelerde mağlup olup geri çekilmeye başlamaları morallerini büsbütün bozarak genel bir bozgun manzarası ortaya çıkardı. Eşkıyadan bazısı Avusturya ve Macaristan'a firar etmeye başladı. Hatta savaşa katılmak istemeyenler arasında parmaklarını ve kollarını kesenlerin sayısının arttığı ifade edilmektedir.[351] Nihayet, 7 Ekim'de Dunis'te başlayan şiddetli muharebeler, Sırbistan'ın kalbine giden yoldaki en büyük direnç noktası olan Aleksinaç'ın düşmesiyle sonuçlanınca Sırpların Osmanlı karşısındaki mağlubiyeti kesinleşmiş oldu.[352]

---

[346] ATASE, OSKH, 6/0/65; ATASE, OSKH, 8/0/2.

[347] Diğer bir transkripsiyon önerisi: Yeblarka. (Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, s.314). Osman Paşa'nın muharebe hakkında Seraskerlik makamına gönderdiği raporda bu yer ''Beliraka'' olarak geçmektedir. (ATASE, OSKH, 6/0/70).

[348] ATASE, OSKH, 17/0/241; ATASE, OSKH, 8/0/2.

[349] Bir başka transkripsiyon önerisi: Ziverman. (Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s.187).

[350]ATASE, OSKH, 17/0/244; ATASE, OSKH, 8/0/2

[351] ATASE, OSKH, 8/0/2; Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılap*, drl. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.307.

[352] Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s.180, 185-186.

Ekim ayı sonunda Rusya, savaş öncesinde ve sırasında tahrikten geri kalmayıp desteğini esirgemediği Sırbistan ve Karadağ'ın bu defa da yardımına yetişerek savaş öncesi durumun yeniden tesisi için nota vermek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu baskı altına almaya çalıştı.[353] Bu teşebbüsler Kasım ayında bir ateşkes imzalanması neticesini verdiyse de sonrasında Balkanlarda yapılması istenen reformlar doğrultusunda devam ederek 1877 Nisanında Osmanlı'yla aralarında başlayacak olan büyük savaşa değin sürdü.[354]

3.4. 93 Harbi ve Asaf Paşa

24 Nisan'da Rus ordusunun Romanya topraklarını istila etmeye başlamasından iki gün sonra, 26'sında Asaf Paşa, daha önce katıldığı muharebelerde gösterdiği cesaret ve maharet göz önünde bulundurularak mirlivalıktan ferikliğe terfi ettirildi.[355] Savaş fiilen başladığında Paşa Rumeli cephesinde, Serdar-ı Ekrem Müşir Abdülkerim Nadir Paşa'nın Şumnu'daki karargâhtan kumanda ettiği Tuna orduları ve kale komutanlıkları bünyesinde yer alan Silistre Kolordusunda, Silistre Kalesi'ni savunmak üzere hazır bulunan 1.Tümen'in komutanı olarak görev yapmaktaydı. Diğer tümeninin kale dışında, Dobruca bölgesini savunmakla vazifeli olduğu Silistre Kolordusu ise Ferik Selami Paşa'nın emrindeydi.[356]

Tuna'yı geçen Rus ordusu; Plevne'ye odaklanacak olan Batı Grubu, Şıpka istikametinde yapacağı ileri harekâtla Balkan Dağları'nı aşacak olan Güney Grubu ve Tuna'dan Balkan Dağları yakınına uzanan bir alanda doğu yönlü hareket hattına sahip Rusçuk Grubu olarak üçe ayrılmıştı. [357] Asaf Paşa'nın bağlı bulunduğu Silistre, Rusçuk Grubunun hedefleri kapsamına girmekle birlikte Rusçuk'un 120 km kadar doğusunda

[353] Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetü'l-Hakâyık*, haz.Ömer Faruk Can, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.52.

[354] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu vd. , Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.385-386.

[355] BOA, C.AS, 537/22500.

[356] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.74-75.

[357] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.207.

olması nedeniyle geri planda kalmaktaydı. Paşa ise o sırada emrindeki tümenle Silistre ile Rusçuk arasında yer alan Totrakan'da Rusçuk Grubu'na karşı konumlanmıştı.[358]

Rusçuk Grubu'nun Tuna Şark Ordusu'yla ilk kayda değer teması, gruba bağlı 12.Kolordunun 21 Temmuz'da yaptığı taarruzî keşif harekâtıyla Kadıköy'ü (Tırnova) ele geçirmesidir. Bu tarihten itibaren Rusların doğu yönlü taarruzî keşifleri yoğunluk kazandı. Bunların öncelikli amacı bölgedeki köprüleri, demiryollarını ve telgraf hatlarını tahrip etmekti. Bir yandan Rusçuk'un alınması için yapılacak kuşatmanın hazırlıklarına başlayan Ruslar, diğer yandan kuşatma sırasında güneyden yönelebilecek tehditlere karşı kendilerini güvene almak istiyorlardı. Ancak I.Plevne Muharebesi'nde aldıkları yenilgi Rusların doğu tarafındaki birliklerinin bir kısmını Plevne'ye sevk etmeye zorladığı gibi Rusçuk kuşatmasını kaldırmalarıyla ve bunlara bağlı olarak Tuna Şark Ordusu'nun rahatlamasıyla sonuçlandı.[359]

Rusların Plevne'ye odaklanmaya başladığı sırada, düşmanın ileri harekâtı karşısında pasif tutumuyla göze batan Abdülkerim Nadir Paşa serdarlıktan alınmış, onun yerine geçen Müşir Mehmed Ali Paşa Rusçuk Grubu'na mukabele etmek ve bir taarruz harekâtı başlatmak üzere derhal Razgrad ve Osmanpazarı'nda seyyar kuvvetler oluşturmaya başlamıştı. Bu faaliyet dahilinde, daha önce kalelerde istihdam edilmiş olan askerlerden bir kısmı alınarak Müşir Ahmed Eyyüb Paşa komutasında oluşturulan birliklere sevk edilmekteydi. Seyyar kolordunun merkezi Razgrad'a gelen Ferik Asaf Paşa da artık Eyyüb Paşa'nın idaresindeki üç yeni tümenden birini kumanda edecekti.[360]

3.4.1. Karahasanlar Muharebesi

Harpte Asaf Paşa'nın katıldığı ilk muharebe olan Karahasanlar Muharebesi, Şıpka'da bulunan Süleyman Hüsnü Paşa'ya yardım amacıyla düzenlenen bir harekâttı. Necip Paşa tümeninin yanı sıra muharebeye katılan üç tugaydan biri de Asaf Paşa'ya bağlı Reşid Paşa tugayıydı. Bu tugay Razgrad'dan hareketle önce Sadina'ya yürüyerek burayı zapt ettikten sonra kuzeydoğu yönünden Karahasanlar'a taarruz edecekti.[361] 30

[358] Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1937, c.IV, s.8.

[359] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s.208-209.

[360] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.210-211.

[361] Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c.IX, s.122-123.

Temmuz sabahı Osmanlı kuvvetleri harekete geçerek her bir taktik unsur kendisine verilen görev doğrultusunda Karahasanlar'a yaklaştı. Sabah saatlerinde başlayan çatışmalarda Rus birlikleri ileri mevzilerden Karahasanlar'a doğru çekilmeye zorlanırken Reşid Paşa tugayı Murat Bey üzerinden Yardım köyüne, öğleden sonra saat 1'de ise Keçiler köyüne ulaştı. Akşamüstüne kadar süren yoğun çatışmalarda Kerim ve İbrahim Paşalarla birlikte Reşid Paşa tugayı düşman mevzilerine düzenlediği taarruzlarla ilerleme kaydederek Karahasanlar içlerine kadar girdi. Rusların düzenlediği karşı taarruzlarla birkaç defa el değiştirdikten sonra köy nihayet Osmanlı birlikleri tarafından tastamam zapt edilerek düşman arkasında birçok teçhizat ve levazımat bırakarak geri çekilmek zorunda bırakıldı. Muharebeden sonra Müşir Mehmed Ali Paşa Seraskerlik makamına gönderdiği raporda İngiliz Baker Paşa ve Mirliva Sabit Paşa'yla birlikte Ferik Asaf Paşa'nın muharebede öne çıktığını ifade etti.[362]

Karahasanlar Muharebesi'nin kaybedilmesi Rus genelkurmayını haklı bir endişeye sevk etmişti. Zira Şıpka ve Plevne'deki kayıplar birlikte düşüldüğünde Rus ordusunun Tuna ötesi harekâtının başarısızlığa uğrama ihtimali hiç de azımsanacak bir boyutta değildi. Karahasanlar'dan çıkartılan Rus 13.Kolordusu aşamalı olarak güneybatı istikametinde Kovacevet'e kadar çekildi. Kolordu komutanı, Rus karargâhından aldığı kesin emirle ne pahasına olursa olsun Kovacevet'i savunmak üzere burada bir müdafaa hattı oluşturdu.[363]

3.4.2. Kadıköy ve Katselovo Muharebeleri

Mehmed Ali Paşa'nın zaferden sonra kurmaylarıyla yaptığı toplantıda, Karahasanlar'da elde edilen başarıdan faydalanabilmek için taarruza devam etme kararı alındı. Bu defa yapılan plana göre birkaç kola ayrılan ordunun ana kuvvetini asıl hedefe, Katselovo'ya taarruz edecek olan Ahmed Eyyüb Paşa'nın Razgrad Ordusu teşkil etmekteydi. İki kolordudan oluşan bu kuvvetin 2.Kolordusunun komutanı, yine bu kolordunun iki tümeninden birincisini kumanda eden Ferik Asaf Paşa'ydı.[364] Kolordunun mevcudu 25 tabur piyade, 10 süvari bölüğü, 4 batarya top ve 4 de dağ topundan

[362] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s.315, 316-317. Muharebeden birkaç gün sonra Sabit Paşa ferikliğe terfi ettirilerek Karahasanlar kolorduları kumandanlığına tayin edildi. (BOA, C.AS, 1003/43897).

[363] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.319. Süer, Kovacevet'i ''Kovaçoveç'' olarak almaktadır.

[364] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s.320-321.

müteşekkil olup Asaf Paşa'nın bizzat komuta ettiği tümende 12 tabur piyade, 6 süvari bölüğü ve 2 batarya top bulunmaktaydı.[365]

Katselovo'ya yürüyecek olan Razgrad Ordusu'nun kuzeyini güvene almak için Rusçuk'tan çıkan bir Osmanlı kolu 4 Eylül'de Kadıköy'deki düşman mevzilerine saldırdı. Sabahın erken saatlerinde başlayıp akşama doğru sona eren çarpışmalar günün sonunda Osmanlı askerlerinin Rusçuk'a çekilmesiyle neticelense de Rusların Kadıköy'e odaklanarak önemli bir kuvveti buraya sevk etmelerine yol açması, bunun da bir gün sonra Katselovo'ya düzenlenecek Osmanlı taarruzunu kolaylaştırması bakımından amacına ulaşmış oldu.[366] 5 Eylül'de yapılan Katselovo Muharebesi'nde birkaç koldan taarruza uğrayan Ruslar direnmeye devam ettikleri sırada çekilme emareleri göstermeleri üzerine Osmanlı birliklerinin ileri atılmasıyla Katselovo mevzilerini terk ettiler. Ricata başlayan Rus askerlerinin Osmanlılarca takip edilmemesini sağlamak için güneyden topçu ateşiyle destek veren Ablanovo'yu ele geçirme girişimleri ise Osmanlı zayiatını önemli ölçüde artırmıştı. Gece olduğunda muharebeye ara verilerek ateşkes ilan edilince Ablonovo'daki Rus birlikleri fırsattan yararlanıp Örencik'e (Golyamo Gradişte) çekildiler. O sırada Cuma Kolordusu'na bağlı olan Asaf Paşa ve tümeni muharebeye fiilen katılmamış olup Karahasanlar'da bulunmaktaydı.[367] Birkaç gün sonra Cuma Kolordusu daha batıdaki Kovacevet'e nakledildi.[368]

Müşir Mehmed Ali Paşa 15 Eylül'de İstanbul'a gönderdiği telgrafta, kendisine yöneltilen ısrarlara rağmen düşmana taarruz etmeyişini gerekçelendirmeye çalıştığı sırada Asaf Paşa Tümeni'nin başarısından dem vurmaktaydı.[369] Bununla Mehmed Ali Paşa, Katselovo'daki Ahmed Eyyüb Paşa'nın 13 Eylül'de Osikova'ya yürüyüşü sırasında Rusların dikkatini kendi üzerine çekmek için Asaf Paşa'nın Ostriça'dan (Ostritsa) Sinanköy'e hareket edişi esnasında cereyan eden ufak çaplı çatışmaları ve 14 Eylül'de gerçekleşen Sinanköy Muharebesi'ni kastediyor olmalıdır. Çatışmaların neticesinde Asaf Paşa buradaki Rus birliklerini yerlerinden çıkartarak Baniski Lom Nehri'nin batı kıyısına

[365] Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı,* c.IX, s.140-141.

[366] Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c.IX, s.151, 153-154.

[367] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s.327-332.

[368] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.335.

[369] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.336.

attı. Aynı gün Ahmed Eyyüb Paşa birliklerinin de önemli bir kısmı Örencik'e kadar ilerlemişti; böylece Baniski Lom'un doğusu Osmanlılarca alınmış oldu.[370]

3.4.3. Sinanköy Muharebesi

Bir gün sonra, 14 Eylül'de Rusların 35. Piyade Tümeni Sinanköy'e, Asaf Paşa'nın üzerine yürüdü. Rus General Baranov, bir tugayı Osmanlı mevzilerine cepheden ilerletirken diğer bir tugayı çevirme hareketi için Asaf Paşa'nın sol tarafına yönlendirdi. Ancak Baranov bu plandan bir netice almadan Katselovo'daki Sabit Paşa emrindeki tümeniyle alana intikal ederek çevirme teşebbüsündeki tugaya saldırdı. Altı saat süren muharebenin sonunda sarılmaya başlayan birliklerinin içine düştüğü tehlikeyi gören Baranov gerisingeri Baniski Lom'un batısına çekildi. Muharebede binden fazla zayiat veren Ruslar ricat sırasında Asaf Paşa tarafından takibe uğramadılar.[371]

Bu tür kazanımlar Mehmed Ali Paşa'dan beklenen ilerlemeye kıyasla oldukça azımsanacak boyuttaydı. İstanbul'dan gelen baskılara türlü gerekçelerle ayak direten Paşa, aldığı son kesin uyarı üzerine harekete geçmek zorunda hissetti. 21 Eylül'de, düşman hattının en güneyindeki Çayırköy'de başlattığı taarruz başarısızlıkla sonuçlandı.[372] Bunun üzerine Paşa daha müteredditbir tutum sergilemeye, ikna edici bir neden bulunmaksızın geri çekilmeye başladı. Bu gelişmeler, İstanbul'da Mehmed Ali Paşa'nın komutanlıktan alınması fikrinin gündeme gelerek iyiden iyiye yerleşmesine yol açtı. Kendisi de hareket tarzı tasvip edilmiyorsa makamından affını istedi. Bununla birlikte son bir çaba göstermek niyetiyle, Ahmed Eyyüb Paşa'nın evvelden beri tavsiye ettiği şekilde düşman hattına kuzeyden saldırmaya karar verdi. Başarı sağlandığı takdirde düşmanın Tuna'yla irtibatı kesilmiş olacaktı. Ahmed Eyyüb Paşa kolordusundaki üç tümenden birini komuta eden Asaf Paşa da kolordunun diğer tümenleriyle birlikte harekâta katılacaktı. Ne var ki beklenmedik şekilde söz konusu olan iki günlük gecikmenin, Mehmed Ali Paşa'nın serdarlıktan azline ilişkin zaten gündemde olan düşüncelerin tatbikine nihai gerekçeyi temin etmesiyle onun yerine Müşir Süleyman Paşa'nın serdarlığa tayini harekâtın iptaline yol açtı. Bu gelişmeyle aynı zamanda Tuna

[370] Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c.IX, s.181.

[371] Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c.IX, s.182.

[372] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.338-340.

Şark Ordusu'nun taarruz harekâtları son bulacak olduğu gibi savaşın genel seyri de değişecekti.[373]

Süleyman Paşa'nın göreve geldikten sonra Tuna Şark Ordusu'nda yaptığı düzenlemelerle Razgrad Seyyar Ordusu'nun kumandanlığına Müşir Ahmed Eyyüb Paşa yerine Ferik Fazıl Paşa getirildi. Ferik Asaf Paşa ise bu ordunun 2.Tümen komutanlığına devam ediyordu. Asaf Paşa tümeni, Emin Paşa'nın süvari tümeni ve 6 bölük jandarma süvarisiyle birlikte Ekim sonlarında Kadıköy'e alındı.[374]

3.4.4. Maçka-Trastenik Muharebesi

Balkanlardaki Osmanlı ordusunun günden güne hareketsizleştiği bir seyirde Süleyman Paşa kuşatılan Plevne'ye yardım götürmenin bir çaresini aramaktaydı. Bu yönde hazırladığı ilk plana göre yanına alacağı 15 taburla Orhaniye'ye geçecek, buradan da aldığı kuvvetlerle Plevne'ye yürüyecekti. Bu planın İstanbul'da kabul görmemesi üzerine tatbike başladığı diğer plana göre kuzeyde Maçka-Trastenik kanalındaki düşman unsurları geriye itilecek, güneyde Elena yönüne hareket edilerek Tırnova'ya kadar ilerlenecek, ara mevkilerde yapılacak yanıltıcı taarruzlarla da hem düşman unsurları tespit edilecek hem de Elena'ya yapılacak harekât sırasında yukarı taraf güvene alınmış olacaktı. Aşağısı ise İstraka'daki birliklerce tutulacaktı. 21 Kasım'da komutanlarla yapılan toplantıda alınan karara göre Maçka-Trastenik hattında yapılacak taarruzu emrine verilecek 30 taburla Ferik Asaf Paşa idare edecekti. 26 Kasım'da Asaf Paşa tümenine bağlı Salim Paşa tugayı öncü kuvvet olarak Pirgos köyüne doğru hareket etti. Salim Paşa'nın top gücü olmadığından harekete geçmeden önce Asaf Paşa'nın bu tugaya top takviyesi yapması planlanmıştı ancak takviyenin geç kalmasıyla Salim Paşa topçuları olmadan hareket etti. Buna rağmen Pirgos'taki düşmanı geri atıp onun batısına, Maçka'ya yürüyerek buradaki düşman kuvvetini epey sarsabilmişse de Rusların yardım almasıyla karşı karşıya kaldığı kuşatılma tehlikesini bertaraf etmek için sol kanadını geri çekmek zorunda kaldı. Bu arada Tuna'nın karşı kıyısındaki Rus topçusu da ateşiyle Salim Paşa'yı zorluyordu. Asaf Paşa kuvvetlerinden haber almaksızın başladığı muharebede ciddi başarılar gösterdiyse de Rusların takviye alması, birliklerinin sağ ve sol yandan topçu

[373] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.342-344.

[374] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.416, 421.

ateşi altında kalması ve top desteğinden yoksun bulunması nedeniyle bir müddet sonra büsbütün Pirgos'a çekildi. [375]

Aynı gün Asaf Paşa'ya bağlı diğer iki tugay Trastenik'e doğru iki koldan hareket etti. Bir tugay da ihtiyat olarak Kadıköy'de bırakıldı. Asaf Paşa'nın yönlendirdiği birlikler taarruza geçtikten bir süre sonra düşmanı iyice zorlamaya başladılar. Dve Mogili'deki ve Salim Paşa'ya karşı Maçka'ya gönderilmiş olup onun çekilmesiyle boşta kalan alayları takviyeye çağırsalar da bunlar alana erişemeden Ruslar Trastenik mevzilerini boşaltmaya mecbur kaldılar. Öğle vakti Asaf Paşa ihtiyattaki kuvvetleri de alana intikal ettirdi. Durum düşman için daha kötüye gittiği sırada Rus komutan vaziyeti değiştirmek için Osmanlı kanatlarına elindeki süvari ve ihtiyat birliklerini sevk etti. Artık alanda, karşı taarruz halinde 7 piyade alayının yanı sıra 1 süvari tümeninden oluşan bir Rus kuvveti bulunmaktaydı. Buna karşın kanatlardan ve cepheden saldırı altındaki Asaf Paşa'nın muharebeye dahil edecek başka kuvveti kalmamış, alandaki kuvvetlerin ilerlemesi de durmuştu. Cephanenin de iyice azalması üzerine Paşa çekilme kararı alması ve Osmanlı kuvvetlerinin Lom Nehri'nin doğusuna çekilmesiyle sekiz saatlik muharebe son buldu. Günün sonunda Maçka ve Trastenik'teki her iki Osmanlı taarruzu da başarısızlıkla neticelenmiş oldu. Hikmet Süer, Salim Paşa'nın Maçka'daki yenilgisini topçu gücünden yoksun bir şekilde muharebeye girişmekteki ısrarının bir sonucu olarak değerlendirmekte, ayrıca kendisine topçu takviyesinde yaşanan gecikme için de Asaf Paşa'nın da sorumlu olduğunu ifade etmektedir. 26 Kasım akşamı Asaf Paşa tümeninin karşı karşıya kaldığı genel neticeyi ise Asaf Paşa özelinde dönemin Osmanlı komutanlarının muharebe konusundaki yetersizliklerini ele veren bir durum olduğu biçiminde yorumlamaktadır. Zira aynı gün ve aynı bölgede cereyan eden iki muharebeyi idare eden komutanların birbirleriyle irtibatı bulunmamaktaydı. Rus tarafında ise tam tersine haberleşme ve bir cepheden diğerine takviye söz konusuydu. Maçka-Trastenik'te başarısız olması üzerine Asaf Paşa tümen komutanlığından alınarak yerine başkası getirildi.[376]

[375] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.435-439.

[376] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, 439-441.

3.4.5. Niş Kumandanlığı

Bu yenilgisinden sonra Asaf Paşa başka bir muharebeye katılmadı. Zaten Maçka-Trastenik Muharebesi'nden birkaç gün sonra Plevne'nin düşmesiyle savaşın seyri belirginleşmeye başlamıştı.[377] Bu aşamadan itibaren belirlenecek bir savunma hattında düşmanın tutulması, bu arada diplomatik çözümler aranması yoluna gidilecekti. Rus ordusuna karşı savunma yapmaya en uygun yer olan Koca Balkan Dağları'nın tutulmasına karar verildi. Bu sırada Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durumu fırsat bilen Sırplar 16 Aralık'ta Osmanlı'ya savaş ilan etti. Rumeli Orduları Genel Komutanı Müşir Süleyman Paşa da buna mukabil bazı tedbirler aldı. Diğer birkaç yere yapılan sevkiyat ve atamayla birlikte o günlerde Niş'in askeri bakımdan takviyesi ve buranın komutanlığına Asaf Paşa'nın tayin edilmesi de bu tedbirler çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca Niş'le birlikte Hersek-Sofya hattında yer alan Yenipazar ve Şehirköy gibi diğer birkaç komutanlığa, geri çekilme emri aldıkları takdirde bulundukları yerde düşmanın kullanabileceği yapıları tahrip ederek çekilmeleri emredilmişti.[378] Aralık sonunda bir yandan Sırplar Ak Palanka'yı ele geçirmiş, Şehirköy'ü baskı altına almışlar, diğer yandan Ruslar Sofya düzlüğüne doğru ilerlemekteydiler. Bu şartlarda Süleyman Paşa Şehirköy'den Kazan'a kadar olan bölgedeki askerlerin Edirne'ye çekilerek burada savunma yapmayı önermişse de İstanbul'dan olumsuz cevap almıştı. Nihayet 3 Ocak 1878'de çekilme emrinin verilmesiyle Sofya tahliye edilmiş, 9 Ocak'ta ise Şıpka'daki Osmanlı birlikleri Ruslara teslim olmuştu.[379] Osmanlı ordusunun karmaşa halinde çekilmesi ve Rus ilerleyişi Ayestefanos önlerine kadar devam etti.

Asaf Paşa'nın Niş'te ne kadar kaldığı, buradaki icraatı ve ne zaman çekildiği hakkında bir malumata rastlamadık. Bununla birlikte onun Sofya'nın tahliyesinden önce Niş'ten alındığını tahmin ediyoruz. Nitekim Sırpların Niş'i ele geçirdiği 10 Ocak 1878'de buradan çekilen Osmanlı kuvvetlerinin başında Hafız Paşa bulunmaktaydı.[380]

---

[377] Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat,* İstanbul 1983, s.491-494.

[378] Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s.487, 489-490.

[379] Süleyman Hüsnü Paşa, *1293 Türk-Rus Muhârebesi Hakâyıkından Hulâsa-i Vukû'ât-ı Harbiye,* 1324, s.38-39, 41, 43.

[380] *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s.85.

Bu aralıkta Paşa hakkında ulaşabildiğimiz tek bilgi, Osmanlı ordusunun Balkanlardan çekilişi sürdüğü sırada, muharebelerde göstermiş olduğu cesaretten dolayı 28 Aralık'ta üçüncü rütbe Osmanî Nişanının ikinci rütbeye yükseltilmesidir.[381]

[381] BOA, İ.DH 761/62104.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DEVR-İ HAMİDÎ'DE BİR PAŞA

4.1. Selanik Kumandanlığı

Asaf Paşa'nın savaş sonrası vaziyetine dair edindiğimiz ilk malumatı içeren 10 Temmuz 1878 tarihli vesikaya göre kendisi bir müddetten beri Selanik kumandanlığında bulunuyordu. Buradaki vazifesinin kendisinin harbin ertesindeki ilk görevi olması muhtemeldir. O dönemde Selanik ve civarında bazı asayiş sorunları ve bunlara bağlı sosyal ve diplomatik meseleler gündemdeydi. Çerkez ve Kigalardan oluşan bir güruhun Selanik'e bağlı kaza ve köylerdeki Hristiyan ahaliye karşı işlemekte olduğu cinayet, yaralama, yağma ve gasp suçlarından dolayı ahali arasındaki huzursuzluk giderek artmaktaydı. 16 Mart'ta vilayetteki İngiliz konsolosluğuna yazılan bir yazıda Hristiyan ahalinin çetelere karşı himayesiz kaldığından, Osmanlı hükümeti suçluları cezasız bırakacak olursa ayaklanma çıkacağından bahsedilmekteydi. Olayların vukuunu tekit içinse ''Asaf Paşa gibi istikbale giden bir Osmanlı zabiti''nin dahi Çerkezlerin neden olduğu hasarı yerinde görerek doğruladığı, ayrıca Paşa'nın gasp edilen hayvanların iadesini vaat ettiği ve başlarında gelenlerden dolayı eşkıyaya katılmayan ahalinin sadakatini takdirle karşıladığı ifade edilmekteydi.[382]

O sıralarda Selanik civarında Yunan eşkıyası boy göstermekte, bölgedeki yerli Rumlarından katılanlarla sayıları gittikçe artmaktaydı. Bu durum karşısında Asaf Paşa Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye gönderdiği telgrafta, vilayetteki askeri mevcudatın yetersiz, korunmak üzere asker bulundurulması gereken mevkilerin ise fazla olduğunu vurgulayarak asker takviyesi talep etmekteydi. Vaziyet ciddi bir hal almadan gidişatı önlemek için alınacak tedbirler hakkında değerlendirmeler yapan Selanik Valisi Rıfat Paşa ise vilayetteki asker sayısının artırılmasının yanı sıra buraya muktedir bir kumandan tayin edilmesini önermekteydi. Zira askeri sevk ve idarede mahir bir kumandan bulunmadıktan sonra asker sayısının misliyle artırılması fayda vermeyecekti. Nitekim Asaf Paşa'nın sergilemekte olduğu, valinin ifadesiyle ''lâkaydâne ve batîâne'' tutum yüzünden çetelerin sindirilip asayişin tesis edilmesi pek mümkün görünmüyordu. Bu nedenle isyan yayılıp iş işten geçmeden Asaf Paşa'nın buradan alınıp yerine seri hareket kabiliyetine sahip ve bilgili bir kumandanın tayini elzemdi. Valinin görüşlerinin

[382] BOA, HR.TO, 253/33.

İstanbul'da kabul görmesiyle Asaf Paşa'nın İstanbul'a alınarak yerine Üçüncü Ordu Reis-i Erkânı Ferik Mehmed Paşa'nın Selanik kumandanlığına getirilmesi kararlaştırıldı.[383]

Asaf Paşa gibi gayrinizami harp tecrübesine sahip kıdemli bir subay hakkında eşkıyayla mücadele konusunda yetersiz kaldığı minvalinde bir görüşün sadır olması ve bunun Seraskerlik tarafından dikkate alınması ilginçtir. Bu arada Asaf Paşa'nın gidişata kayıtsız kaldığı ve gereken tedbirlerin tatbikini ağırdan aldığı yönünde görüş bildiren Vali Halil Rıfat Paşa da bundan iki sene sonra, 1880'de vilayet idaresinin eşkıya hareketleri yüzünden güçleştiği gerekçesiyle valilikten istifa etti.[384] Aynı senenin Şubat ayında Asaf Paşa Yenişehir, Tırhala ve Selanik umum kumandanlığına getirilen Hidayet Paşa'nın maiyetinde Selanik kumandanlığına tekrar tayin edildi.[385] Bu defa eşkıyaya karşı etkili bir mücadele verildiği anlaşılmaktadır. Zira Asaf Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen telgraflarda Demirhisar, Cuma, Margılıç (Margariti), Siroz (Serez) gibi yerlerde seyyar kolları ve muavine birliklerince düzenlenen harekâtlarda eşkıyaya zayiat verdirildiği bilgisi yer almaktadır.[386] Bertaraf edilen eşkıyadan bazılarının üzerinde muhtemelen propaganda içeren zararlı evrakların yanında Rus madalyaları da çıkması ayrıca dikkate şayandır.[387] Bölgede kaydedilen başarılardan dolayı Sultan II.Abdülhamid, harekâtlardan sorumlu Hidayet, Asaf ve Selami Paşalara memnuniyetini iletti.[388] Muhtemelen Selanik ve civarında komuta ettiği harekâtlarda elde ettiği başarıların da etkisiyle Ferik Asaf Paşa 15 Temmuz 1880'de birinci dereceden Mecidî Nişanına layık görüldü.[389]

4.2. Askeri Teftiş Komisyonu Azalığı

Asaf Paşa Temmuz ayı başlarında padişahın emriyle İstanbul'a çağırılarak yerine Ferik Abdülkerim Paşa atandı.[390] 16 Ağustos 1880 tarihinde Askeri Teftiş Komisyonu azalığına tayin edildi.[391] Aralık 1879'da kurulan bu komisyon, dönemin siyasi atmosferini

[383] BOA, İ.MTZ, 16/535.

[384] Atilla Çetin, ''Halil Rıfat Paşa'', *DİA*, c.XV, s.327.

[385] BOA, MB.İ, 60/19.

[386] BOA, Y.MTV, 3/118; BOA, Y.MTV, 3/61.

[387] BOA, MB.İ, 62/24.

[388] BOA, MB.İ, 61/55.

[389] BOA, İ.DH, 810/65492.

[390] BOA, Y.MTV, 4/26.

[391] BOA, MB.İ, 63/191.

ve Sultan II.Abdülhamid'in yönetim anlayışını yansıttığı kadar padişah tarafından azalığa seçilen Asaf Paşa'nın askeri komuta kademesinde yüksek rütbeye sahip bir general olarak bu bağlamda konumlandığı mevziiyi de ortaya koymaktadır. Askeri Teftiş Komisyonu, Babıali'nin saray karşısında gittikçe güçlendiği ve devlet idaresinde bürokratik unsurların etkinliğini artırdığı bir seyirde tahta çıkan Sultan II.Abdülhamid'in devletteki birimler üstünde denetim sağlamak adına kurduğu komisyonlardan biriydi.[392] Ayrıca, amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi başta olmak üzere siyaset tarzında belirleyici etkiye sahip olacak birtakım hadiselere şahit olan padişahın, askerlerin politik alanda inisiyatif alma potansiyelini önemsediği ve bunun doğurabileceği tehlikeleri göz ardı etmek istemeyeceği düşünüldüğünde komisyonun işlevi ve bizzat padişah tarafından seçilen üyelerinin hususi konumları kuşkusuz daha iyi anlaşılacaktır.

Aralık 1879'da başkan, başkan vekili ve diğer üç üyeyle birlikte toplamda beş kişiyle kurulan komisyonun aza sayısı zamanla artacak, ilk planda on kişiden ibaret olması öngörüldüğü halde sözgelimi Haziran 1885'te başkan Ahmet Muhtar Paşa ile birlikte on beş kişilik bir teşekkül halini almış olacaktı.[393] Komisyonun görev ve yetki alanı oldukça genişti; Osmanlı ordularında yapılan bütün düzenlemeleri denetleyecek ve bu hususta icraat hakkında yapılan değerlendirmeleri padişaha doğrudan sunacaktı. Başkanının vasıtasız şekilde, doğrudan padişahın emrinde bulunmasıyla da bu yapı adeta padişahın ordu üzerindeki gözü ve eli olacaktı.[394]

Askeri Teftiş Komisyonu, faaliyet süresi boyunca çok çeşitli konularda inceleme ve denetlemelerde bulunmuş, üyeler tarafından yapılan değerlendirmeler ve faaliyete dönük tavsiyeler raporlar halinde padişaha sunulmuştu. Askerlerin kıyafet ihtiyaçlarının karşılanmasından maaşlarının ödenmesine, terfi ve tayin işlerinin ilgili makamlara yönlendirilmesinden askeri nizamnamelerde ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yapılmasına kadar maliye ve planlama başlığı altında ele alınabilecek geniş bir alanda Sultan'ın danışma heyeti olarak işlev gördü. Ayrıca, 1880'de Manastır ve Selanik civarında görülen eşkıyanın ortadan kaldırılması için gereken önlemlerin tespiti, 1896'da yaşanan Ermeni hadiseleri hakkında tahkikat yürütülmesi gibi görece büyük çaplı ve etki bakımından devletlerarası boyuta ulaşabilen asayiş sorunlarıyla da yakından ilgilendi. Zamanla

[392] Adem Ölmez, ''Askeri Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri'', *Tarih Dergisi*, sayı 43, 2006, s.115-117.

[393] Ölmez, ''Askeri Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri'', s.117-118, 124; BOA, Y.PRK.BŞK, 2/46; BOA, Y.PRK.KOM, 2/15.

[394] BOA, Y.PRK.KOM, 2/15.

komisyonun görev dairesi askeriye dışındaki alanları da kapsamaya başladı. Haydarpaşa Hastanesi'nin denetlenmesi, inşası düşünülen Anadolu demiryolu hakkında değerlendirmeler yapılarak padişaha rapor sunulması gibi iştigaller bu bağlamda zikredilebilir. [395]

Komisyondan çıkan raporların birçoğunda diğer üyelerin yanı sıra Asaf Paşa'nın da mührü bulunmaktadır. Örneğin; 10 Ağustos 1881 tarihinde Yenişehir Kumandanı Hidayet Paşa, görevlerini tamamlayan redif askerlerinin yerlerini yenilerine bırakmak üzere bölgeden çekildiği birkaç gün içerisinde altı zaptiye askerinin feci şekilde katledildiğini, birkaçının da esir alındığını, bu tür olayların bu süreçte artabileceğini Harbiye Nezareti'ne haber vermiş; tedbir olarak da birkaç mukaddem redif taburunun bölgeden sevkinin bir süre ertelenmesini talep etmişti. Talebi içeren yazı Askeri Teftiş Komisyonu'na ulaştırılmak suretiyle yapılması gerekenlere dair görüşlerine başvuruldu. Meseleye dair yapılan müzakerelerden sonra üyelerin vardığı neticeye göre söz konusu bölgede bu tür hadiseler olağanüstü sayılmazdı. Gerektiğinde müdahale etmek üzere orada bulunan Nizamiye askerleri yeterli olacağı için redif taburlarından bir kuvvetin ayrıca alıkonulmasına lüzum yoktu.[396]

29 Haziran 1882 tarihinde çıkan bir raporda ise komisyonun, Hicaz'daki yolların bedevi eşkıyadan korunması babında güvenlik unsurları tarafından kullanılacak binekler hakkındaki değerlendirmesi yer almaktaydı. Hicaz kumandanlığı tarafından bu iş için katır cinsinden 800 başın uygun olacağı düşünülerek ihtiyaç duyulan adedin Suriye'den yahut diğer yerlerden tedarik edilmesi gerektiği yönünde İstanbul'a gönderilen beyanat, incelenmek üzere Askeri Teftiş Komisyonu'na iletilmişti. Komisyonun mütalaasına göre katırlar daha çok iklim bakımından mutedil yerlerde kullanılmakta, Hicaz gibi sıcak iklimlerde susuzluğa ve ot kıtlığına dayanıklı hecin develerinden faydalanılmaktaydı. Hal böyleyken Hicaz kumandanlığı tarafından talep edilen miktarda katırı temin etmek pek masraflı olacağı gibi Hicaz'da bu hayvanların su ve yem ihtiyacını karşılamak ayrıca bir müşkül halini alacaktı. Bundan başka bölgedeki eşkıya hareketlerinin önünü alarak emniyeti sağlamak için öncelikle Mekke, Medine ve Cidde'deki mevcut başıbozukların düzene sokularak aktifleştirilmesine çalışılmalı, bunlar yetmediği takdirde gereken sayıda

[395] Ölmez, ''Askeri Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri'', s.120-121, 123-125, 127, 129.

[396] BOA, Y.PRK.KOM, 3/16.

hecin satın alınarak takviye yoluna gidilmeliydi. Böylece hem tasarruf edilmiş hem de beklenen fayda sağlanmış olacaktı.[397]

11 Aralık 1884 tarihli bir başka raporda Sırbistan, Bulgaristan ve Şarki Rumeli'nin askeri unsurlarına dair komisyondan istenen istihbarat yer almaktaydı. Mevcut askeri kuvvetlerinin miktarı, gerektiğinde ne kadar asker çıkartabilecekleri, envanterlerinde bulunan toplarının ve diğer silahlarının cinsi ve sayısı, askeri kurumlarda ne gibi düzenlemeler yaptıkları ve askeri nizamnamelerinin içeriği hakkında bilgi toplanması padişah tarafından istenmişti. Bunun üzerine gerekli çalışmalar komisyonca yürütülerek istenen bilgiler derlenip Mabeyn'e sunuldu. Söz konusu yönetimlerin askeri düzenlemelerde hangi devleti örnek aldıkları da tespiti istenen ayrıntılar arasındaydı. Ulaşılan neticeye göre ise hiçbiri tek bir devleti büsbütün taklit etmiyor, şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun şekilde özgün düzenlemelere gidiyorlardı.[398]

Ağustos 1891'de saraya ulaşan, Babıali'deki karakolda bir zehirlenme vakasının yaşandığı haberinin araştırılması Askeri Teftiş Komisyonu'na havale edildi. Habere göre yedikleri yemekten zehirlenen beş asker hastaneye kaldırılmış, bunlardan üçü hastanede yaşamını yitirmişti. Araştırmayı üstlenen komisyon tarafından görevlendirilen Hasan Rıza Paşa'yla Binbaşı Halid Bey karakolda, hastanede ve karakolda görevli olan bölüğün bağlı bulunduğu taburda incelemeler yaptı. Varılan neticeye göre son zamanlarda taburdan hastaneye hasta sevki yapıldıysa da bu hastalardan sadece bir kişi vefat etmişti. Ayrıca, gerek hastanelerdeki bakım ve tedavi işlemleri gerekse karakoldaki askerlerin elbise ve diğer levazımatı eksiksizdi. Karakol mutfağındaki kazan ve karavanalar dahi incelenerek bunların cilalarının ne durumda olduğuna bakılmış, ancak herhangi bir soruna rastlanmamıştı. Son olarak karakol bölüğünün bağlı bulunduğu tabur merkezi teftiş edildi; zehirlenme vakasıyla doğrudan alakalı olmasa da buradaki bazı subaylarda tespit edilen disiplinsizlikler kayda geçirilerek nihai raporda bunlara yer verildi.[399]

Askeri Teftiş Komisyonu üyelerine hususi maaş tahsis edilmekteydi.[400] Bunu yanı sıra komisyon heyetine her sene Ramazan ayında ''iftâriye'' adı altında 'atıyye-i seniyye,

[397] BOA, Y.PRK.KOM, 3/61.

[398] BOA, Y.PRK.ASK, 24/62.

[399] BOA, Y.MTV, 53/11.

[400] BOA, Y.MTV, 5/18.

yani padişah tarafından nakdi hediye veriliyor,[401] buna karşılık komisyon heyeti padişaha yazılı olarak teşekkürlerini iletiyordu.[402] Padişahın bizzat kendi hazinesinden verdiği hediyelerin miktarı üyeler arasında farklılık gösterebilmekteydi. Örneğin Mayıs 1888'de, Komisyon İkinci Reisi İsmail Hakkı Paşa'yla birlikte diğer üç müşire 150 lira verilirken heyetteki on ferikten yedisine 75 lira; diğer üçüne 200, 110 ve 100 lira verilmişti. Asaf Paşa ise 75 lira alanlar arasındaydı. İstisnalar bulunmakla birlikte verilecek miktarın genel olarak rütbeye göre belirlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim o tarihte heyette yer alan tek mirlivaya 55, miralaylara 35, yine tek kaymakama 20 lira verilmişti.[403]

Asaf Paşa'nın komisyon raporlarına mührüyle resmen dahli, üyeliğinin ilk yıllarına kıyasla azalsa da uzun süre devam etti. Paşa'nın mührüne rastladığımız son komisyon yazısı, 7 Aralık 1899'da kaleme alınmış olup iki askerin terfiine ilişkindi. Vefat eden iki Musika-i Hümayun miralayı Baha ve Mehmed Ali Beylerin yerine aynı sınıfa mensup iki kaymakamın, Kadri ve İsmail Beylerin terfi ettirilerek ikamesi komisyonca uygun görülmekteydi.[404] Belgenin tarihi göz önünde bulundurulduğunda Asaf Paşa'nın hayatının sonuna kadar komisyon üyeliğini sürdürdüğü, anlaşılmaktadır. Yirmi yıla yakın bir süre boyunca devletin üst düzey teftiş ve danışma kurullarından birinde yer alan Paşa'nın ekseriyetle askeri olmak üzere devleti ve ülkeyi ilgilendiren birçok meselede görüşlerine başvurulmuştu. Şu halde kendisinin, her ne kadar Sultan II.Abdülhamid'in otokrasisi altında da olsa devletin iç işleyişine etki etme bakımından döneminin önde gelen isimlerinden olduğu rahatlıkla söylenebilir.

4.3. Van'a Gönderilmesi

İran'ın Osmanlı hududuna yakın yerlerindeki aşiretlerin, kalkıştıkları isyan hareketlerine sınırın beri tarafındaki aşiretleri de dâhil etmeye çalıştıklarının haber alınması üzerine sınır vilayetlerine ve Dördüncü Ordu'ya teyakkuzda olmaları yönünde talimat verilmiş, ayrıca bölgeye İstanbul'dan liva ya da ferik rütbesinde bir subay gönderilmesi düşünülmüştü. Harbiye Nezareti tarafından bu iş için Ferik Asaf Paşa'nın

[401] BOA, Y.PRK.ASK, 89/39.

[402] BOA, Y.PRK.KOM, 4/67; BOA, Y.PRK.KOM, 7/30.

[403] BOA, ML.EEM, 100/7; BOA, ML.EEM, 138/52.

[404] BOA, Y.MTV, 197/21.

uygun olduğu bildirildi.[405] Paşa'nın 18 Ekim 1880'de Miralay Ahmed Bey ve Kolağası Osman Yeke Bey de yanında bulunmak üzere Van'a gitmesi kararlaştırıldı. Paşa'nın riyaset ettiği bu heyetin görevi, Dördüncü Ordu Müşirliğine bazı özel talimatları iletmek ve bölgedeki aşiret reisleriyle bir araya gelerek onlara tembihlerde bulunmaktı. Söz konusu görev için Asaf Paşa'ya Maliye hazinesinden 15.000 kuruş harcırah verildi.[406] Asaf Paşa'nın bu göreviyle ilgili arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklarda daha fazla ayrıntıya ulaşılamadı.

4.4. Boğazlar Müfettişliği

Asaf Paşa Hicri 1297 yılı sonlarında bugün Çanakkale Boğazı olarak bilinen Akdeniz (Bahr-i Sefid) Boğazı'na tahkimat inşası başta olmak özere buranın her türlü düşmanca teşebbüse mukavemet gösterecek biçimde teçhiz ve modernize edilmesini kapsayan faaliyetlerin idaresine görevlendirildi. Bu görevi sürdürdüğü sırada Cezayir-i Bahr-i Sefid, Bahr-i Siyah yani Karadeniz Boğazı ve Çatalca istihkâmları müfettişliği de kendisine verildi.[407] Bununla birlikte Akdeniz Boğazı'ndaki yoğun mesaisiyle kıyaslandığında Karadeniz Boğazı'ndaki faaliyetleri pek seyrek olmuştu. Çatalca istihkâmlarında yürütülen çalışmalar ise Paşa'nın faaliyetleri kapsamında neredeyse yer almamıştı. Öyle ki onun bu görevini kâğıt üstünde kalan üst düzey bir denetim yetkisi olduğu düşünülebilir. Paşa'nın uzun yıllar devam eden bu görevlerinin, özellikle Akdeniz Boğazı'ndaki faaliyetlerin, devlet açısından önemini kavramak ve bu dolayımla kendisinin hizmetlerini layıkıyla değerlendirebilmek adına Boğazların jeopolitik ve jeostratejik mahiyetini, Çatalca'nın da savunma noktasındaki değerini kavramak önemlidir. Bunu sağlayabilmek için ana hatlarıyla tarihsel bağlama değinmemiz gerekmektedir.

4.4.1. Boğazların Tarihî ve Stratejik Önemi

Konumu itibarıyla kadim zamanlardan beri ticari ve askeri öneme sahip bir geçiş bölgesi olan Akdeniz Boğazı, hem kuruluş döneminde hem de klasik çağında Osmanlı Devleti için söz konusu önemini sürdürmüş, bu nedenle elde tutulması da aynı ölçüde

[405] BOA, Y.A.RES, 8/9.

[406] BOA, MB.İ, 65/199.

[407] Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli, s.122.

önemsenerek muhafazasıyla birlikte deniz yolunu denetleme amacına matuf faaliyetler yürütülmüştür.[408] XVIII.yüzyıla gelindiğinde Akdeniz Boğazı Osmanlı Devleti'nin savunma stratejisinde özel bir konuma ulaştı. İşbu değişimin nedeni Osmanlı'nın hasımlarıyla olan mücadelesinin yanı sıra küresel gidişatla da ilişkilidir.[409]

Devletlerarası ilişkiler bağlamında, küresel ticaret ve bununla da ilişkili olan emperyalist rekabet neşvünema bularak hız kazanmış, eş zamanlı olarak gündeme gelen nüfuz ve paylaşım sorunları Akdeniz'de giderek yoğunlaşmıştı. Bu da doğal olarak Osmanlı topraklarının; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birbirlerine karşı çeşitli şekillerde konumlandığı, Boğazlar konusunda ise ilerleyen süreçte özellikle Büyük Britanya ile Rusya arasındaki emperyalist rekabetin gerilim ve denge alanı haline gelmesiyle sonuçlandı.[410]

Sultan II.Abdülhamid ve devlet ricali, savaş sonrası dönemde Boğazların jeopolitik ve stratejik açıdan durumunun gayetle farkındaydılar. Buraların Rusya ile İngiltere arasındaki uzlaşmazlık alanlarından biri olduğu bilinmekte, taraflar arasındaki muhtemel bir sıcak temasta askeri hedef haline geleceği öngörülmekteydi. Bundan dolayı, yapılan anlaşmaların ihlali veya başka şekillerde devletin egemenlik haklarını çiğneme teşebbüsü söz konusu olduğunda Boğazların ve İstanbul'un muhafaza ve müdafaası için derhal gereken adımlar atılmaya başlandı.[411] İşte Asaf Paşa'nın öncelikle Akdeniz Boğazı'nda başlayan düzenlemelere nezareti de ana hatlarıyla ifade ettiğimiz bu siyasi konjonktüre bir tepki olarak, deyim yerindeyse devletin kalbini ve ana damarlarını

---

[408] Metin Tuncel, ''Çanakkale Boğazı'', *DİA*, c.VIII, s.200-202.

[409] Boğazların stratejik önemini vurgulayan XVIII.yüzyılın ikinci yarısındaki ve XIX.yüzyıldaki gelişmeler için: M. Münir Aktepe, ''Çeşme Vak'ası'', *DİA*, c.VIII, s.288-189; Emir Yener, ''Deniz Muharebeleri ve Müşterek Harekât (1792-1912)'', *Osmanlı Askeri Tarihi*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.316-319; Fatih Yeşil, ''İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi'', *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III.Selim ve Dönemi,* İSAM Yayınları, İstanbul 2010; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, c.IV, s.99; Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, haz, Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s.46; Gültekin Yıldız, ''How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long 'Eastern Question' in British defence planning 1815-1914'', *The Mariner's Mirror*, 105:1 (Şubat 2019), s.46, 49.

[410] Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, s.206-207.

[411] BOA, Y.EE, 43/72. ''Payitaht-ı saltanat kapısı ve miftahı'' konumundaki Akdeniz Boğazı'nı tahkim planı, dönemin devletlerarası ilişkilerinin seyri bağlamında İstanbul hükümetince ''bîtaraflık mesleği'' olarak zikredilen hareket hattı doğrultusunda devreye sokulmuştu. (BOA, Y.EE, 4/62).

korumaya alıp güçlendirme operasyonunda baştabip olarak bulunmak türünden bir görevdi.[412]

4.4.2. Asaf Paşa ve Akdeniz (Çanakkale) Boğazı Tahkimatı

Sultan II.Abdülhamid, Doksanüç Harbi sonrası dönemdeki uluslararası manzarayı da dikkate alarak İstanbul'un herhangi bir düşmanca girişimden korunması adına bir dizi geniş çaplı önleyici faaliyet başlattı. İstanbul Boğazı'ndaki ve Çatalca'daki tahkimatın güçlendirilmesi gibi daha sonra ele alacağımız diğerlerini de içeren söz konusu faaliyetler bağlamında Asaf Paşa kilit isim olarak tarihe geçti. Sultan'ın bu görev kapsamında tayin edilecek subaylarda aradığı özellikler arasında yetenek ve ehliyet gibi icraata dönük olanların yanı sıra sadakat ve hiçbir konsoloslukla ilişkisi olmamak gibi hususiyetler de bulunmaktaydı. Zira o, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz Boğazı'ndaki askeri faaliyetlerin ayrıntılarından İngiltere ve Rusya'nın haberdar olmak isteyeceğinden kuşku duymuyor, bundan dolayı söz konusu faaliyetlerin mümkün mertebe gizlilik içerisinde yürütülmesini istiyordu.[413] Asaf Paşa'nın bu faaliyetlere nezaret etmek üzere tayin edilmiş ve yıllarca bu görevi sürdürmüş olması, Askeri Teftiş Komisyonu üyeliğine tercih edilmesinde de etkili olan, sarayın güvenilir subay kıstaslarına uygunluğunu tekit etmektedir.

Vazifelendirilmesinin ardından bölgeye giderek boğazın iki yakasında detaylı incelemelerde bulunan Ferik Asaf Paşa, hazırladığı raporda düşmanın Çanakkale'den

---

[412] Boğazların savunulmasına yönelik daha önceki uygulamalar için: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazı'nın Tahkimi", *Belleten*, c.XLIV, sayı 175, (1980); Salih Murad Hatip, *Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013; François Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, çev. Mehmet Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1973, s.259, 272; Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.87; Fatih Yeşil, ''İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi'', *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III.Selim ve Dönemi,* İSAM Yayınları, İstanbul 2010; Ali Karaca, ''Savunma Sisteminin Ana Unsuru İstihkâmlar Bakımından Çanakkale Boğazı Tahkimi (1655-1915)'', *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I,* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000; Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, çev. Hayrullah Örs, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1960, s.43-44; BOA, C.AS, 292/12124; BOA, C.AS, 192/8266; BOA, C.AS, 803/34065; BOA, C.AS, 446/18580; C.AS, 393/16213; C.AS, 796/33735; BOA, HAT, 597/29327; BOA, C.AS, 964/41960; BOA, C.AS, 15/631; BOA, C.AS, 881/37857; BOA, C.AS, 38/1717; BOA, C.AS, 102/4625; BOA, İ.DH, 134/6887; BOA, A.MKT, 119/6; BOA, İ.HR, 119/5872; BOA, A.MKT.MHM, 427/71.

[413] BOA, Y.EE, 4/62; Cezmi Eraslan, *II.Abdülhamid'in Çanakkale Savunması*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014, s.19.

geçmesini önleyebilecek bir askeri teşekkülün meydana gelmesi için yapılması gerekenleri İstanbul'a bildirmekteydi. Buna göre; Seddülbahir-Kabatepe-Bolayır hattındaki sahilin ve Saroz Körfezi'ne nazır bölgenin gereken yerlerine istihkâm inşa edilmesi ve buraların seyyar kuvvetlerce korunması elzemdi. Ayrıca körfezin bazı kısımlarına pamuk ya da dinamit barutuyla üretilmiş sabit torpiller yerleştirilmesi ve bunların muhafazasına özen gösterilmesi son derece önemliydi. Yeni istihkâm projelerinin yanı sıra Kale-i Sultaniye ve havalisindeki boğaza nazır mevcut istihkâmlardan ihtiyaç duyulanların tadil ve modernizasyonuna da gidilecekti. İstihkâmlar bölgeye toplanacak redif taburlarına inşa ettirileceği için taburlardan dördü Kabatepe-Bolayır hattındaki istihkâmların inşası için doğrudan Gelibolu tarafına gönderilmeliydi.[414]

Paşa'nın raporunda toplarla topçu birliklerinin durumuna ve bu hususstaki ihtiyaçlara da dikkat çekilmektedir. Kendisinin bizzat müşahede ettiği üzere Kale-i Sultaniye'deki 25 top kullanılamaz haldeydi ve buradaki topçu birlikleri düzenden yoksundu. Bu yüzden Topçu Muallimi Nadir Paşa'nın derhal bölgeye gelerek birlikleri talimden geçirmesi gerekmekteydi. Söz konusu birlikleri komuta eden subaylar yerli sayılacak kadar uzun zamandan beri orada bulunmakta olup yaşça da ihtiyarladıklarından bunların oradan alınarak yerlerine daha uygun, daha zinde subayların tayin edilmesi lazımdı. Gelibolu ve Biga'daki Rum köylerinin korunması için de miralay yahut mirliva rütbesinde becerikli ve vazifenin altından kalkabilecek bir kumandanın tayini gerekmekteydi. Ayrıca boğazın her iki tarafında seyyar topçu bölüklerinden birer bataryanın bulundurulması ve buralardaki Nizamiye kuvvetlerinin takviye edilmesi önemliydi.

Raporda Bolayır istihkâmlarının vaziyetine özellikle değinme ihtiyacı hisseden Asaf Paşa, bu yapıların yirmi yıldan fazla bir zaman önce 2000-2500 metrelik top atışı mesafesi dikkate alınarak inşa edilmiş olduğunu, yeni geliştirilen topların ise 6000 metreden fazla menzile sahip olduğunu belirtmektedir. Bu durumda muharebe esnasında söz konusu istihkâmlara 2500 metre kadar yakın tepeler düşman tarafından ele geçirilip buralara menzili uzatılmış yeni nesil toplar yerleştirilecek olursa istihkâmlarda tutunmak imkânsızlaşacaktı. O nedenle teknolojik gelişmelere uygun birtakım düzenlemeler yapılmasını bir zorunluluk olarak gören Paşa, bu maksatla bölgede incelemelerde

[414] BOA, Y.PRK.ASK, 4/81.

bulunmak üzere İstihkâm Müfettişliği'nce özel görevliler gönderilmesini, ayrıca bahsi geçen tepelerin korunması adına gereken tedbirlerin alınmasını talep etti.

Asaf Paşa'dan kısa bir süre önce İstihkâm Mirlivası Blum Paşa da Çanakkale Boğazı'nda ve çevresinde incelemeler yaparak bir layiha hazırlamıştı. Bu layiha Asaf Paşa'nın boğaz müfettişliği süresince yürüttüğü faaliyetleri anlamak bakımından önemlidir. Nitekim onun yukarıda değindiğimiz Seddülbahir-Kabatepe-Bolayır hattında ve körfez tarafındaki önemli noktalara istihkam inşasını vurgulayan görüşleri Blum Paşa'nın bu bahiste yaptığı saptamaları anımsatmaktadır. Blum Paşa'ya göre boğazın her iki kıyısının tahkimi burayı düşman saldırısına karşı bütünüyle mahfuz kılmayacaktı. Kıyılara yapılan istihkâmlar boğazı düşman gemilerine karşı koruyabilirdi ancak en az bunun kadar önemli bir diğer mesele de o istihkâmların emniyet altına alınmasıydı. Örneğin güneyde, Anadolu tarafında Beşige Limanı tehlikeye açıktı. Orada bulunan istihkâmların güvenliğini artırmak için söz konusu istihkâmların etrafındaki hâkim tepelere yeni istihkâmlar inşa edilmeliydi. Kuzeybatıda ise her ne kadar kara yoluyla Trakya tarafından gelecek bir tehlikeye Bolayır'daki istihkâmlar mukavemet gösterebilirse de düşman unsurları Saroz Körfezi'ne bir şekilde çıkartma yaparak Bolayır istihkâmlarına arkadan erişecek olursa buraları istila edebilirdi. Bu nedenle Bolayır'daki müdafaa hattını korumak üzere bu hattın arkasına bir başka müdafaa hattı kurulmalıydı. Ayrıca İmroz, Limni, Midilli adaları ve Bozcaada olası bir savaş durumunda mühimmat deposu ya da toplanma alanı olarak kullanılabileceğinden düşmanın bu yerleri ele geçirmeye teşebbüs etmesi muhtemeldi. Dolayısıyla stratejik açıdan önemi büyük olan bu adaların korunmasına özen gösterilmeli, başta limanları olmak üzere önemli noktalarına istihkâm inşa edilmeliydi.[415]

Blum Paşa'nın Çanakkale Boğazı'nın güvenliği noktasında adaların önemine dikkat çekmesi İstanbul'da etki uyandırmış olsa gerektir. Zira hâlihazırdaki görevine ilaveten 30 Mart 1881'de Asaf Paşa Bozcaada, Limni ve Midilli adalarındaki birliklerin kumandanlığına getirilmiş,[416] onun nezaretinde Bozcaada ve Limni kalelerine silah ve mühimmat nakli gerçekleştirilmekteydi.[417] Asaf Paşa'nın Beşige Limanı'ndaki istihkamların güçlendirilmesi yönündeki görüşü ve ilaveten buraya 19 toplu bir istihkam

[415] BOA, Y.PRK.BŞK, 4/3.

[416] BOA, MB.İ, 74/35.

[417] BOA, Y.MTV, 6/1.

inşası hususunda inisiyatif alması, kendisinin koruyucu unsurların muhafazası bağlamında Blum Paşa'yla hemfikir olduğunu düşündüren bir ayrıntıdır. Bununla birlikte Topçu ve İstihkam Umum Komisyonu her ne kadar Beşige Limanı'nın güçlendirilmesinin önemini takdir edip boğazın tahkimi projesine dâhil etse de Asaf Paşa'nın bu konuya öncelik vermesini uygun bulmamaktaydı.

Komisyonun 29 Mayıs 1881 tarihli raporuna göre her şeyden önce boğazın iç kısmındaki istihkamların tamamlanmasına odaklanılmalıydı. Sözgelimi boğazın girişindeki Seddülbahir istihkamına yerleştirilmesi kararlaştırılan 6 top henüz oraya konulmamış, Kumkale istihkamının inşasına daha yeni başlanmıştı. Bu iki istihkamla Kale-i Sultaniye arasındaki arazi halihazırda istihkamdan yoksun olup Kale-i Sultaniye'deki ateş gücü de yetersizdi. Boğazdaki giderilmeyi bekleyen diğer bazı eksiklerin yanı sıra boğaza nazır istihkamların arkasını güvene almak için tasarlanan yapıların inşası da sürmekteydi. Böyleyken boğazın girişine birkaç saat mesafede olup önem bakımından ikinci derecede bulunan bir limana öncelik verilmesi komisyonca hata olarak görülmekteydi. Ayrıca Paşa'nın bu yöndeki fikir ve teşebbüsü, yapılması gereken işler arasındaki önem ve öncelik sırasını gözetmemenin yanında bilimsel ve teknik olguları hesaba katmayışına yorulmuştu. Halihazırdaki teçhizat eksikliği giderilmeden, ihtiyaç duyulan toplar satın alınmadan istihkam inşasına odaklanmasının da söz konusu yorumu teyit ettiği düşünülmekteydi.[418]

Raporda, Beşige Limanı'na inşası gündemde olan istihkamın kaç top kapasitesinde olacağına dair yazışmalarda Asaf Paşa'nın beyanlarındaki farklılığa işaret edilmek suretiyle Paşa'ya yönelik ithamlara bir yenisi eklenmekteydi. İfade edildiğine göre Asaf Paşa bir beyanında limana inşa edilmekte olan istihkamın 19 toplu olduğunu belirtirken daha sonra Mabeyn'e gönderdiği yazıda bu sayıyı 14 olarak zikretmekteydi. Komisyon üyelerine göre buradan çıkarılacak sonuç, Paşa'nın tespitlerinin uzun uzadıya yapılan tetkiklere değil de aklına esen anlık düşüncelere dayandığıydı. Öte yandan bu kadar çok topun bir yerde toplanması düşman ateşinin aynı noktaya yoğunlaşmasıyla sonuçlanacaktı. Bunun yerine top gücünü farklı noktalarda inşa edilecek istihkamlara bölerek düşman ateşini dağıtmak taktiksel açıdan daha uygundu. Komisyonla Paşa arasında bu bahiste daha önce yazışmalar gerçekleşmiş, komisyon üyeleri tarafından benzer itirazlar yapılmış ancak Paşa görüşlerinden feragat etmediği gibi faaliyete

[418] BOA, Y.MTV, 6/47.

geçmişti. Bu da raporda Paşa hakkında kullanılan suçlayıcı dili belli ölçüde anlaşılır kılmaktadır.

Topçu ve İstihkam Umum Komisyonu ile Asaf Paşa arasındaki uzlaşmazlığın daha sonra ne şekilde seyrettiğine dair ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Bununla birlikte 7 Eylül 1881 tarihinde, yani komisyonun itirazından üç ay sonra düşülen bir kayda göre Kale-i Sultaniye civarında yer alan diğerleriyle birlikte Beşige'deki istihkamın yapımı tamamlanmak üzereydi. Her ne kadar sona yaklaşıldıysa da İnşaatta çalışan askerlerin yeterli olmadığını bildiren Asaf Paşa, buradaki iş gücünü takviye etmek üzere Yenişehir'den dönmekte olan istihkam alayının görevlendirilmesini talep etmekteydi.[419] Öyle anlaşılıyor ki en azından Beşige Limanı'nın tahkimine öncelik verilmesi hususunda Paşa'nın benimsediği tutum sarayca tasvip edilmişti.

Bu süreçte Asaf Paşa'yla aralarında çekişme vuku bulan tek merci Topçu ve İstihkam Umum Komisyonu değildi. Söz konusu komisyonla plan ve projelere ilişkin yaşanan tartışmadan bir süre önce, 26 Kasım 1880'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta Asaf Paşa, boğazda yürütülecek çalışmalarda görev almak üzere Çanakkale'de toplanan rediflerin elbise ve yağmurluk gibi giyim ihtiyaçlarının ve barınmaları için gereken çadır malzemelerinin temin edilmediğini ifade etmekte, kendisinin bu yöndeki yazılarının yadsınarak adeta hükümsüz sayıldığını öne sürmekteydi. Sayıları iki binin üzerindeki rediflerin 600 kadarı kalelerdeki koğuşlara yerleştirilmiş, diğerleri açıkta kalmıştı. Temel ihtiyaçları karşılanmayan birliklerde firar vakaları görülmeye başlamıştı. Asaf Paşa meydana gelen bu manzaradan Levazımât-ı Umûmiye Dairesi'ni ve özellikle başkanı Salih Paşa'yı sorumlu tutmaktaydı. Ona göre Salih Paşa'nın gönderildiğini iddia ettiği 3000 elbise yeni Nizamiye askerleri için olup rediflere tek kat dahi elbise ulaşmamıştı.[420]

Harbiye Nezareti tarafından konuya dair yapılan 7 Aralık 1880 tarihli açıklamaya göre ise hadise Asaf Paşa'nın yansıttığı gibi değildi. Paşa'nın şikayetinden önceki bir ay içerisinde Kale-i Sultaniye'ye peyderpey elbise ve çadır malzemesi sevkiyatı yapılmış, nihayet gönderilen elbise adedi toplamda 4500'e ulaşmıştı. Söz konusu sevkiyatın redifler için olup olmadığı meselesinde ise redif ve nizamiye askerlerinin giydikleri kıyafetlerin aynı olduğu belirtilerek Asaf Paşa'nın farklı günlerde yolladığı iki telgrafa atıf

[419] BOA, MB.İ, 81/31.

[420] BOA, Y.MTV, 5/1.

yapılmaktaydı. Bu telgraflarda Paşa, Nizamiye askerleri için gönderilen 3000 elbiseden bir kısmını rediflere dağıttığını haber vermekteydi. Şikayet sonrasında Kale-i Sultaniye Redif Mirlivası Yusuf Paşa'yla yapılan yazışmalar sırasında öğrenildiği kadarıyla gönderilen levazımatın birçoğu kale ambarlarında durmaktaydı. Şu halde Asaf Paşa ihtiyaç oranında mevcut kıyafetlerden dağıtma imkanına sahipti. Bu konuda icraata gitmek kendisinin göreviyken gerekeni yapmayıp üstüne bir de İstanbul'daki mercileri itham etmesi kabul edilemezdi. Ayrıca şikayetten birkaç gün sonra bölgeye yine bin elbise ve diğer bazı levazımat gönderilmiş olması Asaf Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği telgrafların yadsınmadığına delil sayılmalıydı. Son olarak Paşa'nın Levazımât-ı Umûmiye Dairesi'ne yönelttiği ithamlar ve yaptığı yakıştırmalar dolayısıyla muhakeme edilmesi daire tarafından talep edilmişti. Harbiye Nezaret makamının haysiyetini korumak amacıyla da Paşa'ya görev ve yetkilerinin sınırları hatırlatılması gerektiği bizzat Harbiye Nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından padişaha arz edilmişti.[421]

Nezaretten gelen talebin ne şekilde karşılık bulduğuna, muhakemenin yapılıp yapılmadığına, yapıldıysa ne şekilde sonuçlandığına dair ayrıntılara vakıf değiliz. Bununla birlikte hadiseden kısa bir süre sonra her ne kadar Asaf Paşa'yla ilişkisine dair bir bulguya rastlamasak da konumuz açısından dikkate değer bulunabilecek bir gelişme yaşandı. Asaf Paşa'ya deyim yerindeyse haddinin bildirilmesi gerektiğini ima eden Harbiye Nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa, 11 Ocak 1881 tarihinde nazırlıktan azledildi.[422]

Asaf Paşa'nın Akdeniz Boğazı'nda icra ettiği görev çerçevesinde yıllara yayılan faaliyetlerini bütüncül olduğu kadar sistemli şekilde ortaya koymak maksadıyla bu faaliyetleri üç başlık altında ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu başlıklar;

---

[421] BOA, Y.MTV, 5/1.

[422] BOA, MB.İ, 69/161. Asaf Paşa aleyhinde muhakeme dilekçesi veren Levazımât-ı Umûmiye Dairesi de birkaç ay sonra soruşturma konusu olmuştu. Askeri Teftiş Komisyonu tarafından hazırlanan, Asaf Paşa'nın da mührünün bulunduğu 29 Haziran 1881 tarihli bir rapora göre Levazımât-ı Umûmiye Dairesi'nin alakadar olduğu asker elbisesi için aba satın alımı işlemlerinde suiistimal tespit edilmişti. Söz konusu işlemler sırasında mazur görülemeyecek bazı yanlış uygulamalar yapıldığı, bunun sonucunda Hazine'nin 60.944 kuruş zarara uğradığı anlaşılmıştı. Zararın tazmin edilebilmesi için sorumluların ortaya çıkarılması gerektiği ifade edilerek konu padişahın dikkatine sunulmaktaydı. Her ne kadar Asaf Paşa soruşturma yapan kurulda yer alsa da raporun Paşa'yla bahsi geçen daire arasındaki çekişmenin bir sonucu olduğunu söylemek dayanağı olmayan bir yorumdan öteye geçmez. Bununla birlikte soruşturmanın aylar önce son bulmuş bir satın alma işlemini, dahası sekiz yıl evveline kadar gidilerek bu tür işlemlerde alınan kumaşların, ödenen meblağların, yapılan müzayede ve taahhütlerin, ihalelerin kime verildiğinin incelenerek karşılaştırmalar yapılması, meseleye özel ilgi gösterildiğini ortaya koyması bakımından düşündürücüdür. (BOA, Y.PRK.ASK, 7/54).

istihkâm inşası ve mevcut yapıların tadili, silahların modernizasyonu ve demografik düzenleme şeklinde sıralanabilir.

4.4.2.1. İstihkam İnşası ve Mevcut Yapıların Tadili

İnşa faaliyetlerinin bir kısmını, yukarıda değinildiği üzere, koruyucu unsurların muhafazası adına Gelibolu sırtlarına dış savunma hattı kurulması; bu hatta ve boğazın civarında gerekli görülen yerlere istihkâm inşası oluşturmaktaydı. Bolayır'da ve Gelibolu sırtlarında olası bir düşman çıkarmasına karşı bir müdafaa hattı kurmak üzere çalışmalar erkenden başlamış olup devam etmekteydi. Nisan 1886'da Asaf ve Ristow Paşalarla birlikte Erkan-ı Harbiye'den, topçu ve istihkam sınıfından subayların da bulunduğu bir komisyon tarafından bölgede keşif ve incelemeler yapıldı; planlar hazırlanarak Seraskerlik makamına gönderildi. Buna göre Bolayır müdafaa hattında Ay Tabya, Merkez Tabya, Cephane Tepesi ve Kavak Çesmesi sırtındaki harap tabyanın yeni istihkam usullerine uygun şekilde güçlendirilmesi; hattın ilerisinde, düşmanın barınmasına elverişli yerleri savunmak için Bolayır yerleşiminin üzerindeki tepeyle onun sağ tarafında bulunan Kılburnu tepesine istihkam yapılarak buraların toplarla teçhizi gerekmekteydi. Ayrıca, Bolayır'ın üzerindeki istihkamın ve Merkez Tabyadakinin önlerine hafif siper inşası teklif edilmekteydi. Siper fikrine Ristow Paşa katılmasa da onun dışındakilerin görüş birliğiyle öneriler kabul gördü.[423] Bu aşamanın ardından Bolayır'da çalışmalar süredurdu. Nitekim 11 Temmuz 1886 tarihinde burada inşa edilmekte olan büyük cephaneliğin bir iki güne kadar tamamlanacağı haber verilmekte, yeni hafriyata başlanacağından İstanbul'daki planların bir an önce Asaf Paşa'ya gönderilmesi istenmekteydi.[424] Mevcutların tadili bağlamında Bolayır istihkamının düzenlenmesi söz konusuydu. Buradaki kışla tamir edilecek, halihazırdaki kışlanın eldeki askerlerin barınmasına yetmediği anlaşıldığından subaylar için yeni bir daire yapılacaktı.[425]

Söz konusu faaliyetlerin diğer bölümü ise girişinden itibaren boğazın her iki yanının tahkimi ve var olan muhkem binaların yeni usullere uygun mevziler haline getirilmesinden ibaretti. Bunlardan Rumeli tarafındaki Ertuğrul ve Seddülbahir ile Anadolu tarafındaki Orhaniye ve Kumkale istihkamları boğazın girişinde olup düşman

[423] BOA, Y.MTV, 21/71.

[424] BOA, Y.MTV, 21/129.

[425] BOA, İ.DH, 831/66911; BOA, İ.DH, 886/70583.

gemilerini karşılamak üzere konumlandırılan, boğaz savunmasının ön hattını teşkil eden ilk tabyaları içermekteydi.[426] Nisan 1888 tarihinde Asaf Paşa'nın yanı sıra Topçu ve İstihkam Umum Komisyonu üyelerinin de katıldığı bir toplantıda yapılan değerlendirme ve müzakereler sonucunda boğazın iç savunmasının dört ana hat halinde kurulması teknik ve stratejik olarak uygun görüldü. Buna göre teşkil olunacak hatlar şöyleydi;

Birinci Hat: Rumeli tarafında Seddülbahir ve Ertuğrul, Anadolu'da Orhaniye ve Kumkale

İkinci Hat: Rumeli tarafında Kum Burnu, Anadolu'da Kepez Burnu

Üçüncü Hat: Rumeli tarafında Namazgah, Mecidiye ve Değirmenburnu tabyalarını kapsayan alan; Anadolu'da Hamidiye ve Çimenlik

Dördüncü Hat: Rumeli tarafında Bigalı, Anadolu'da Nara Burnu

Her ne kadar verili tarzda kurulan savunma sistemi düşman taarruzuna karşı boğaza ciddi bir mukavemet gücü kazandırdıysa da başşehir İstanbul'un Akdeniz'e açılan kapısı oluşu nedeniyle fevkalade öneme sahip bu deniz geçidinin mükemmel şekilde korunabilmesi için savunma kapasitesini artıracak hiçbir düzenleme ve yenilemeden kaçınılmamalıydı. Bu itibarla şimdiye kadar yapılmış olan bazı istihkamlarda genişletme güçlendirme işlemleri uygulanması söz konusuydu. Örneğin iki adet yeni top yerleştirmek üzere Namazgâh istihkamının ıslahı ve oradaki toprak tabyanın yakınında yeni bir istihkamın inşası düşünülmekteydi. Seddülbahir, Kumkale ve Çimenlik istihkamlarının da yeni toplar ilave edilmek üzere düzenlenmesi, ayrıca Nara Burnu istihkam siperinin kalınlaştırılması son derece gerekli görülmekteydi. Bununla birlikte mevcut şartlardan dolayı söz konusu planların tamamının aynı anda uygulamasına başlanılamayacağı için bir öncelik sırası belirlendi. Namazgâh boğazın en dar bölgesinde olduğundan kritik konumu göz önünde bulundurularak buradaki tadilatın bir an önce başlayıp bitmesi arzu edilse de inşaat süresince mevkii savunmasız kalacağından önce yakındaki toprak tabya civarında yapılacak istihkamının inşasına karar verildi. Böylece ardı sıra Namazgah'ta çalışmalar başladığında burada boşta kalacak olan 6 adet Krupp topu yeni istihkama yerleştirilerek aktif tutulabilecekti. Namazgah istihkamındaki tadilat tamamlandıktan sonra sırasıyla Çimenlik, Seddülbahir ve Kumkale'de genişletme çalışmalarına geçilmesi kararlaştırıldı. Son tahlilde, boğaz içinde yapılacak inşaat ve

[426] Hatip, *Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918*, s.149.

tadilatta öncelik üçüncü hatta verilmiş; takiben birinci, ikinci ve dördüncü hatta geçilmesi eş zamanlı olarak savunma işlevinin sürmesi açısından yerinde bulunmuştu.[427]

3 Nisan 1886'da İstanbul'a gönderdiği bir yazıda, Çayaltı mevkiinde inşası kararlaştırılan dokuz top kapasiteli istihkamın temelinin atıldığını bildiren Asaf Paşa bu istihkamın Anadolu Mecidiye Tabyasına muadil olmasına da istinaden kendisinin bahsi geçen yeni yapıya Sultan II.Abdülhamid'in adının verilmesini arzu ettiğini beyan ederek padişahtan bu konuda müsaade istemişti. Sultan tarafından verilen onayla Paşa'nın arzusu gerçekleşmiş, yeni yapı bugün bilinen adıyla Hamidiye olarak anılmaya başlamıştı.[428]

Asaf Paşa belli aralıklarla boğazdaki çalışma alanlarında incelemeler yapıyor, sürmekte olan inşaatı denetleyerek durum ve ihtiyaç tespitinde bulunuyordu. Bu mutat çerçevesinde Ocak 1886'da yaptığı bir dizi incelemeden sonra Seraskerlik makamına süreç hakkında sunduğu bir raporda Seddülbahir ve Kumkale'deki son durumu ele almaktadır. Buna göre Kumkale'de sekiz adet top yerlerine yerleştirilmiş, Yenişehir tarafındaki koltuk hattı ile burada bulunan burcun siperleri yükseltilmişti. Çalışmalar son sürat devam etmekle birlikte bazı ihtiyaçlar söz konusuydu. Örneğin Kumkale'de inşası tamamlanmayan yerler için acil olarak iş gücü takviyesi yapılmalıydı. Çayaltı'nda başlayacak olan inşaat için taş, kireç ve diğer malzemelerin temini, ayrıca çalışmak üzere üç tabur asker gönderilmesi; Çayaltı'yla birlikte Yenişehir ve Seddülbahir mevkilerinde yeni sistem toplara göre yapılmasına karar verilen düzenlemelerin planları gerekmekteydi. Bunları ve daha fazlasını içeren teferruatlı bir ihtiyaç listesi Paşa tarafından hazırlanarak İstanbul'a iletilmişti. [429]

Paşa'nın 17 Mayıs 1886'da Ristow Paşa'yla beraber hazırladığı bir başka raporda Kumkale, Seddülbahir, Çayaltı, Çanakakkale merkezinde Çimenlik ve Mecidiye istihkamlarında devam eden çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Kumkale'de doldurma yoluyla inşa edilen siper bedenlerinin, perde hattının ve bonetin inşası tamamlanmıştı. Seddülbahir istihkamının içerisinde yapılmakta olan büyük cephaneliğin duvarları, kapı ve pencere sökeleri bitirilmiş, iki büyük odasındaki kemerlerin inşasına geçilmişti. Burada da doldurma siperler ve bonetler hazır hale getirilmiş, iki adet top döşemesiyle üç adet cephaneliğin temelleri atılmıştı. Çayaltı'nda

[427] BOA, Y.MTV, 32/25; BOA, Y.PRK.MYD, 8/50.

[428] BOA, Y.PRK.ASK, 31/95.

[429] BOA, Y.PRK.ASK, 31/27.

ise inşaatı sürmekte olan istihkamdaki cephaneliğin duvarları ve kumandan kulesinin yapımı büyük ölçüde tamamlanmış, bu cephanelikten istihkamın iç kısmında bulunan ara siperin cephaneliği arasındaki geçiş güvenliğini sağlamak adına gerekli görülen yolun etrafındaki duvarlar ve üzerine kemerler yapılmıştı. Top yerleştirmek üzere belirlenen yerlerdeki döşemeler ve duvarlar hazırdı. İnşa edilecek bir diğer cephaneliğin mevkii bataklık olduğundan zemine kazıklar çakılmış, ayrıca ağır malzemelerin taşınabilmesi için istihkamla iskele arasına raylar döşenmişti. Çimenlik istihkamındaki üç topun eksiklikleri giderilerek mazgal yanaklarının kaplamaları temin edilmişti. Mecidiye istihkamı kışlasının da tamamlanmayan bölümündeki tavanlar büsbütün, döşemeler ise kısmen halledilmişti.[430]

‘’Boğaz ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Müfettişi’’ sıfatıyla Asaf Paşa’nın da aralarında bulunduğu bir heyetin 13 Haziran 1889’da düzenlediği raporda Osmanlı sahillerinin korunması, donanmanın durumu ve boğazlardaki faaliyetlerin seyri hakkında bilgi verilmekteydi. Aktarıldığına göre boğaz girişindeki birinci hatta bulunan istihkamlar tamamlanmıştı. İkinci hattaki istihkamlar henüz inşa edilmemiş, üçüncü hatta ise Namazgah, Hamidiye, Yeni Mecidiye (Rumeli) ve Çimenlik tabyaları bitirilmişti. Bununla birlikte bazı istihkamlara eklemeler yapılmaya devam ediliyor, ayrıca uzun zaman önce inşa edilmiş olan yapılarda onarıma gidilmesi gerekli görülüyordu. Hatların arka taraflarında onları koruyacak olan bataryalardan ise Rumeli’de Teke burnu, Gonca Suyu, Palazbaba, Kilye Lodos, Kilye Poyraz, Yanıktepe ve Çakaltepe’dekilerin inşası tamamlanmıştı. Anadolu tarafındaysa Maltepe ve Narababa’daki bataryalar hazırdı. Nihayet düşman tarafından Gelibolu sırtlarına yapılabilecek bir çıkarma harekâtına karşılık vermek üzere Bolayır’da kurulması tasarlanan müdafaa hattındaki istihkamların ve teçhizatın bir an önce ikmal edilmesi gerekliliği de raporda vurgulanmaktaydı.[431]

1897 Ekiminde Asaf Paşa beraberindeki heyetle boğazda kapsamlı bir teftişte bulunarak yerinde değerlendirmeler yaptı. Gelinen aşamada artık yapılaşma ve imar çalışmaları tamamlanmış görünmekte, boğaz savunmasının bir diğer boyutu olan teknik araçların kurulumuyla meşgul olunmaktadır. Kuşkusuz bu araçların en önemlilerinden biri, daha sonra ayrıntılı şekilde değinileceği üzere, düşmanın olası bir gece saldırısına hazırlıklı bulunmayı mümkün kılan elektrikli fenerlerdir. Teftiş heyeti yaptığı incelemeler

[430] BOA, Y.MTV, 21/36.

[431] BOA, Y.PRK.MYD, 8/50.

sırasında istihkamlara gece görüşü sağlamak üzere ihtiyaç duyulan fenerlerin nerelere yerleştirileceğinin belirlenmesi, cihaz aksamının temini ve kurulumu gibi hususlar üzerinde durdu; yapılan saptamaları rapor halinde İstanbul'a iletti.[432]

4.4.2.2. Silahların Modernizasyonu

Akdeniz Boğazı'nı tahkim sürecindeki temel uğraşlardan bir diğeri dönemin teknolojisine göre en gelişmiş ateşli silahların temin edilerek bunların sistemli bir şekilde istihkamlara ve askeri birliklere ulaştırılmasıydı. Bu çerçeve öncelik, istihkam inşası çalışmalarından bağımsız düşünülemeyecek olan toplara verilmişti. Çünkü yerleştirilecek topların sayısı ve niteliği istihkam planlarının düzenlenmesinde ve elbette savunma stratejilerinin geliştirilmesinde belirleyiciydi. Son teknoloji topların mesafesi ve gücü hesaba katılmadan herhangi bir tahkim faaliyetine girişmek mümkün değildi. Nitekim Asaf Paşa da bölgedeki ilk incelemelerinde top unsurunu merkeze alarak ihtiyaç tespitinde bulunmuştu.[433] İnşaatın ilerleyen aşamalarında gündeme gelen tadilat ve yapı ekleme çalışmalarının odağında çoğunlukla top gücünün artırılması ve yeni sistem topların kurulumu bulunmaktaydı. Örneğin 1888 yılında farklı ebatlarda Krupp toplarının yerleştirilmesi için istihkamlarda düzenlemelere başlanacaktı. Namazgah istihkamına 35,5 cm'lik iki adet ve ayrıca 15'ten 28 cm'liğe kadar farklı büyüklüklerde yirmi dört adet; Çimenlik istihkamına biri 15, biri 24, biri yeni sistem 35,5 cm'lik olmak üzere üç adetin yanında 12 ve 15 cm'liklerden dokuz adet; Hamidiye istihkamına ikisi yeni sistem 35,5 cm'lik olmak üzere dokuz adet; Seddülbahir'e ikisi 28, dördü 24 cm olmak üzere altı adet; Kumkale'ye üçü 28, ikisi 26, ikisi 24 ve biri 15 cm'lik olmak üzere sekiz adet; Yenişehir tabyalarına da ikişer adet 24 cm'lik; Nara Burnu'na farklı büyüklüklerde on bir adet top eklenecekti.[434]

Akdeniz Boğazı da dâhil olmak üzere genel olarak ülke savunmasında Alman menşeli Krupp firmasının ürettiği topların tercih edilmesi, aynı dönemde devam eden orduyu modernleştirme çabalarında Alman askeri danışmanlarının tercih edilmesiyle ve bu danışmanların boğazı tahkim sürecinde etkinlik göstermesiyle birlikte

[432] BOA, Y.MTV, 169/10.

[433] BOA,Y.PRK.ASK, 4/81.

[434] BOA, Y.MTV, 32/25.

düşünüldüğünde dikkate şayandır.[435] Bu bağlamda Osmanlı ordusunda istihdam edilen Alman subayların kendi devletlerine sağladıkları istihbarat hizmetinin yanında Alman silah firmalarıyla Osmanlı devleti arasında aracılık yaptığı, adeta ticari temsilci rolünü oynadığı bilgisi şaşırtıcı gelmemektedir.[436] Bu konuda adı zikredilmeye en değer kişi kuşkusuz Goltz Paşa'dır. Onun özellikle boğazların savunmasına ilişkin planları ve bu çerçevede Sultan II.Abdülhamid'le kurduğu ilişki, Osmanlı Devleti'nin 1885 ve 1886 yıllarında Krupp firmasına iki yüklü sipariş vermesinde etkili oldu.[437]

Esasen II.Abdülhamid döneminde Akdeniz Boğazı'nı tahkim projesi çerçevesinde Krupp toplarına duyulan ilgi daha önceye dayanmaktadır. Örneğin çalışmaların henüz başladığı sıralarda, Kasım 1880'de bir Krupp topu test edilmek üzere boğazdaki Çimenlik mevkiine getirilmiş, yapılan deneme atışlarından olumlu sonuçlar alınmıştı.[438] 1881'de ülke genelinin kıyı savunmasında kullanılmak üzere 75 adet büyük çaplı Krupp topu alınması gündeme geldi. Harbiye ve Maliye Nezaretleri ile Topçu ve İstihkam Umum Komisyonu'nca ele alınan mesele günün sonunda Askeri Teftiş Komisyonu'nun değerlendirmesine havale edildi. Asaf Paşa'nın mührünün de yer aldığı 2 Ağustos 1881 tarihli komisyon raporunda ülke savunması hususunda Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarına öncelik verildiği bir sıradüzene vurgu yapılmakta, bu bağlamda ikincil olarak bu boğazların civarındaki kritik mevkilerin teçhizinin gerektiği ifade edilmekteydi. Diğer yandan Topçu ve İstihkam Genel Müfettişliği her ne kadar topların kıyı savunmasında en önemli role sahip olduğu fikrinde sabitkadem ise de son zamanlarda üretilen torpillerin denizde yapılacak savunma ve saldırı harekâtında etki bakımından topları geride bırakacağı komisyonca öngörülmekteydi. O nedenle çok sayıda top alınıp külliyetli masrafa girilmektense sahil savunması için torpil tedariki ve açık denizde torpil atacak istimbot teminine önem verilmesi, top gücüyle birlikte bu son teknoloji tahrip aracının da savunma stratejisine dahli tavsiye edilmekteydi.[439]

---

[435] BOA, Y.PRK.BŞK, 10/91. Asaf Paşa göreve tayin edildiğinde Alman subayı Ristow Paşa da maiyetine verilmişti. (BOA, Y.EE, 4/62).

[436] Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s.52. Ristow Paşa'nın Osmanlı yetkililerine silah modernizasyonu için Krupp toplarını tavsiye etmesi göze çarpmaktadır. (Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, s.26).

[437] Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, s.166-167.

[438] BOA, Y.PRK.UM, 4/16.

[439] BOA, Y.A.RES, 12/29.

Komisyon değerlendirmesinde göz önünde bulundurulan değişkenlerden biri pek anlaşılır biçimde mali koşullardı. Boğaz civarındaki mevkilerin önem bakımından ikincil addedilmesinde bu değişkenin etkisi yadsınamaz. İyi bir savunma ağı kurma düşüncesiyle kısıtlı mali imkanları örtüştürme çabalarının verdiği böylesi bir sonuçta, örneğin İzmir'in tahkimi için yeni teçhizat satın almak yerine eldeki büyük çaplı Armstrong ve Krupp toplarıyla yetinilmesi, bu yolla yapılacak tasarrufla da torpil ve istimbot alımına daha fazla bütçe ayrılması makul bulunmuştu. Nihayetinde bu araçlar hareket kabiliyetine sahip olup düşman tehdit altındaki kıyılara yetişebilir, böylece birçok mevkiin güvenlik ihtiyacını karşılayabilirlerdi.

Çoğunluğu ithal olanlar teşkil etmekle birlikte boğaza yerleştirilen topların bir kısmı Tophane-i Amire tarafından imal edilmekteydi. Örneğin Mart 1881'de boğazdaki yeni istihkamlara konulmak üzere 15 cm'lik yirmi adet top, mühimmatıyla birlikte hazırlanmıştı.[440] Bu toplar Sinop Tersanesi'nde inşa edilip İstanbul'a gönderilmiş olan büyük bir dubaya yerleştirilecek, o sırada İstanbul'da bulunan ve nakil işlemine nezaret edecek olan Asaf Paşa'nın bineceği Talia vapuruna bağlı şekilde Akdeniz Boğazı'na gönderilecekti.[441]

Dönemin gelişmekte olan askeri teknolojisinin gözde unsurlarından biri kuşkusuz, kıyı savunmasında ve deniz muharebelerinde etkisini günden güne artıran torpillerdi. Osmanlı askeri heyeti torpillerin önemini takdir etmekte gecikmeyerek, yukarıda değinildiği üzere, denizden yönelebilecek düşman saldırılarına karşı ülke kıyılarının savunmasında bu etkili silaha yer verilmesi gerektiğini vurgulamaya başladı. [442] Asaf Paşa da gelecek savaşlarda yapacağı tesiri öngörmüş olmalı ki Ağustos 1881'de kaleme alınan Askeri Teftiş Komisyonu raporunda yer alan torpiller hakkındaki tahlile iştirakinden bir süre önce, 10 Kasım 1880 tarihinde boğazın ve etrafının güvenliği için yapılması gerekenler hakkında yazdığı layihasında Saroz Körfezi'nin bazı yerlerine torpil yerleştirilmesi gerektiğini kaydetmişti.[443]

[440] BOA, MB.İ, 73/88.

[441] BOA, MB.İ, 74/1. Aynı seferde Talia vapuru toplardan başka torpil ve tüfek de taşımaktaydı. Toplar ve torpiller Asaf Paşa'yla birlikte Çanakkale'ye bırakılırken tüfekler İzmir'e götürülmüştü. (BOA, Y.PRK.ASK, 6/75).

[442] BOA, Y.A.RES, 12/29.

[443] BOA, Y.PRK.ASK, 4/81.

Envanterdeki mevcudiyeti pek eski olmasa da torpillerin boğaz savunmasında kullanımı Asaf Paşa'nın müfettişliği döneminde henüz gündeme gelmiş bir tasarı olmayıp 93 Harbi sırasında Çimenlik tarafına yerleştirilenleri bulunmaktaydı. Ancak bunların, Kasım 1880'de beraberindeki heyetle birlikte Asaf Paşa'nın yaptığı muayene ve tetkikler sonucunda rutubetten dolayı kullanılamaz hale geldiği ortaya çıkmıştı. O sırada yeni gelen torpiller de test edilmiş, bu defa ateşleme gerçekleşerek deniz sathında beklenen patlama etkisi gözlemlenerek başarı kaydedilmişti. Uzmanların açıklamasına göre torpillerin bir özelliği, bunlar denizde üç aydan fazla kaldığında içerisine su almaya ve barutu nemlenmeye başlamasıydı. Bu yüzden torpillerin barutun alelade barutlarla değil, rutubet aldığında bile yanıcılık özelliğini yitirmeyip patlama gücü zayıflamayan pamuk barutuyla doldurulması gerekiyordu. Bu bilimsel veriyi dikkate alan Asaf Paşa Tophane-i Amire'ye yeni torpillerin pamuk barutuyla imal edilmesi yönünde tebligatta bulundu.[444] Ardından yapılan tetkik ve değerlendirmeler de Paşa'nın bu konudaki belirlemesi tekit edilerek torpillere doldurmak üzere pamuk barutu teminine gidildi.[445]

Torpillerin teknik gelişim seyri yakından takip edilmeye devam edilmekte, Avrupa ve Amerika'da yapılan denemelerden haberdar olunmaktaydı. Örneğin 28 Şubat 1887'de padişaha, o sırada denemeleri yapılmakta olan havalı torpillerden bahsedilmekte, her ne kadar menzili özellikle büyük çaplı toplarla karşılaştırıldığında yetersiz bulunsa da İstanbul ve Çanakkale gibi etkili menzil gerektirmeyen dar sularda bu silahların gayet işlevsel olabileceği düşünülmekteydi. Bu itibarla söz konusu torpilleri satan şirketin sahibine deneme atışı yapmak suretiyle ürününü sergilemesi için müsaade verilmesi yâverlerce tavsiye olunmaktaydı.[446] Bir yandan boğaza getirilen torpil vapurları Asaf Paşa'nın da katıldığı tatbikatla tecrübe edilmekteydi.[447] Ağustos 1892'de yeni geliştirilen elektrikli torpiller gündeme gelmişti. Üreticisi şirket Sims-Edison'un Osmanlı Bahriye Nezareti'ne ulaşması nezaret tarafından ilgiyle karşılanmış, incelenip denenmek üzere numune alınması uygun görülmüştü.[448] Ocak 1894'te Osmanlı yetkililerince gösterilen ilgi üzerine Eugene Turpin tarafından kendisinin icat ettiği melinit barutuyla imal edilen yeni nesil torpiller hakkında ayrıntılı bilgi sunulmuştu. Buna göre, oldukça yavaş hareket

[444] BOA, Y.PRK.UM, 4/13.

[445] BOA, Y.MTV, 18/27.

[446] BOA, Y.PRK.ASK, 38/73.

[447] BOA, Y.PRK.MYD, 7/134.

[448] BOA, HR.SFR.3, 401/5.

ettiği için hareket halindeki hedeflere isabet oranı düşük olan hava torpillerinin aksine bu torpillerin menzilleri ve hareketli hedeflere isabet oranı pek yüksekti. Torpili fırlatan mekanizma, onu hareket ettiren özel bir makine sayesinde nişan alınan zırhlının seyrini bir süre kendiliğinden takip edebilmekte, böylelikle gece veya gündüz olması fark etmeksizin hedefe tam isabet kaydedilebilmekteydi. Ayrıca torpillerin kumbaraları patladığında büyük bir alanı etkilemekteydi. İşbu yüksek etkiyi meydana getirebilmek için torpiller bir metre uzunluğunda imal edilmiş olup bu hacim o dönemde hiçbir topun fırlatamayacağı büyüklükteydi. Torpilin içerdiği melinit miktarı ise 250 kg idi. Bu miktarda melinitin infilakına hiçbir zırhlının dayanamayacağı öngörülüyordu.[449]

Boğaz savunması için tercih edilen torpiller ve bunların kullanımı için kurulan aksam yerinde test ediliyor, yapılan tatbikatta elde edilen sonuçlar ayrıntılı değerlendirmeye tabi tutuluyordu. Örneğin Şubat 1886'da boğazın Çayaltı mevkiinde Asaf Paşa'nın da katılımıyla yapılan bir tatbikatta farklı senaryoların devreye sokulduğu farklı aşamalar takip edilmiş, her aşama için belirlenen ölçütlerle sonuçlar karşılaştırılarak rapor haline getirilmişti. Rapora göre, tatbikatta hedef olarak kullanılan sandalların dost ya da düşman gemisi olarak düşünüldüğü farklı senaryolarda elektrik mekanizmasıyla ateşlenen sabit torpillerin çarpışmaya gösterdiği tepki ölçülmüş, ateşleme mekanizmasının çalışması test edilmişti. Ayrıca görüşün olmadığı sisli havalarda ve gece karanlığında torpil hattına hedef teması gerçekleştiğinde hattın ve bağlı olduğu kıyı istasyonunun verdiği tepki gözlenmişti.[450]

Asaf Paşa, yine beraberindeki bir heyetle birlikte Eylül 1897'de Çanakkale'de bulunmuş, Çanakkale ve Namazgah istihkamlarını ziyaret etmişti. Ayrıca Kale-i Sultaniye yakınında denize salınan hareketli hedef üzerinde torpido gönderilmesi ve top atışları yapılmasını içeren büyük çaplı bir tatbikata nezaret edecekti.[451] Bu arada, Paşa'nın İstanbul'dan Akdeniz Boğazı'na teftiş amaçlı yolculuklar için devlet tarafından kendisine belli bir miktar harcırah verdiğini eklemeden geçmeyelim. Eylül ayında bölgeye yapacağı

[449] BOA, Y.PRK.ASK, 96/64.Turpin'in satmak istediği torpilleri o dönemde üretilen top örnekleriyle karşılaştırması dikkat çekmektedir. Topların belli sayıda atıştan sonra bozulma oranının yüksekliğini örneklerle kanıtlamaya çalışmakta, maliyet karşılaştırması yaparak fiyat-performans açısından kendi torpillerinin tercih edilebilirliğini vurgulamaktadır. Bu sırada satmak istediği ürün hakkında kullandığı ''asla bozulmaz'' tarzında abartılı ifadeler bir silah satan bir girişimcinin pazarlama yöntemlerine şahit olmak bakımından ilginçtir.

[450] BOA, Y.MTV, 20/1.

[451] BOA, Y.MTV, 166/215.

seyahatten hemen önce, adet olduğu üzere maiyetindeki subaylara ve kendisine verilecek harcırah bahis konusu olmuştu. Harcırahla ilgili meselelerin belgelere pek sık yansımamasının nedenini de öğrendiğimiz Eylül seyahati öncesi yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu tür işler, devlet hazinesinin muhtemel muhasebe kayıtlarını dışarda tutarsak, beklenmedik herhangi bir sorun çıkmadığı takdirde sözlü olarak halledilmekteydi.[452]

Düşmanın deniz unsurlarına mukavemet etmek üzere top ve torpil sistemleri kurmanın yanı sıra boğazdaki kara kuvvetlerinin teçhizine de özen gösterilmekteydi. Bu doğrultuda bir taraftan eldeki Martini-Henry tüfekleri kullanılmakta, diğer taraftan Mavzer olarak şöhret kazanan Alman menşeli Mauser tüfekleri ithal edilmekteydi.[453] Sözgelimi Temmuz 1886'da Bolayır'da bulunan Topçu alayındaki ihtiyacı karşılamak üzere süngüleriyle birlikte eldeki Martini-Henry tüfeklerinden 113 tanesi ve ayrıca 377 adet süngü kılıfı gönderilecekti.[454] 2 Mayıs 1897 tarihli bir mazbataya göre ise Akdeniz Boğazı'ndaki topçu birliklerine büyük kalibreli Mavzerler verilmiş, ayrıca burada bulunan Martini-Henry tüfeklerinin Mavzerlerle değiştirilerek her tüfek için 500 fişek ayrılması kararlaştırılmıştı. Toplanacak olan Martini-Henryler ve fişekleri de ihtiyaten Tophane-i Amire ambarlarında muhafaza edilmek üzere İstanbul'a getirilecekti.[455]

Boğaz savunmasını güçlendirmek amacıyla üzerinde durulan konulardan biri de Asaf Paşa'nın ortaya attığı boğaza zincir çekme fikriydi. Bu doğrultuda boğazın bir kıyısından diğerine sallarla desteklenen bir zincir uzatılmak suretiyle istenmeyen unsurların denizden geçişinin engellenebileceği öngörülmekteydi. 14 Nisan 1881 tarihli raporunda Topçu ve İstihkam Umum Komisyonu Paşa'nın fikrini masaya yatırarak bunun tatbik imkanını mütalaa etmiş; bu bağlamda demir, kereste ve ihtiyaç duyulan diğer şeylerle bunların temini hakkında değerlendirmeler yapmış, Tersane-i Amire'de bulunmayan gereçlerin Londra'dan satın alınmasını uygun bulmuştu. Ayrıca çekilecek zincirin gerektirdiği sistemin ne şekilde tesis edileceği ve boğaz savunma ağıyla

[452] BOA, Y.A.HUS, 376/35.

[453] Kuşkusuz Mavzer tüfeği, tıpkı Krupp topu gibi Sultan II.Abdülhamid devrindeki askeri modernleşme sürecine damgasını vuran silahlardan biriydi. Mavzerin Osmanlı ordusunun envanterine girişi, askeri olduğu kadar siyasi hesapları da içeren çok boyutlu bir sürecin neticesinde gerçekleşmişti. (Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s.169-179).

[454] BOA, Y.MTV, 21/169.

[455] BOA, Y.MTV, 155/229.

bütünleştirilmesi bahis konusu edilmişti.[456] Belgeden anlaşıldığı kadarıyla zincir tasarısının icrasına dönük ciddi adımlar atıldıysa da bunların ne şekilde sonuçlandığına dair bir bilgiye erişemedik.

4.4.2.3. Demografik Düzenleme

Osmanlı savunma anlayışının çok boyutlu ve kapsamlı oluşunun göstergesi olarak bir yandan bölgenin askeri unsurlarla güçlendirilmesine çalışılırken diğer yandan buraya Müslüman nüfus yerleştirmek suretiyle sosyal örgüyü söz konusu anlayış doğrultusunda düzenleyerek savunma ağını sivil unsurlarla destekleme yoluna gidilmişti.

Bir süredir Gelibolu Mutasarrıflığı tarafından istihbarat faaliyetleri yürütülmekte, civardaki Hristiyan ahalinin vaziyetini araştırmak üzere hafiyeler görevlendirilmekteydi. Bu bağlamda 1886'da yine hafiye görevlendirilmek istenmiş, talebin ulaştığı Seraskerlik makamı konu hakkında Asaf Paşa'nın yapacağı değerlendirmeye göre hareket edileceğini bildirmişti. Paşa'nın bölgedeki sosyal yapı hakkındaki tasavvurları muhtemelen bu konunun kendisine havale edilmesiyle belirginleşmeye başlamıştı.[457] Beri yandan halihazırda Muhacirin Komisyonu'nun yürütücülüğünde Bosna'dan gelen muhacirler Çanakkale tarafına yerleştirilmekteydi. Örneğin Kasım 1888'de bir grup Bosna muhaciri yerleştirilmek üzere Biga'ya bağlı Ayvacık'a yönlendirilmişti.[458]

Asaf Paşa'nın Akdeniz Boğazı'nın güvenliği bağlamında bölgenin sosyal yapısına yönelen dikkatinin sürmekte olan göçlere ve bunların sevk ve idare sürecine tesadüf etmesi, geliştirdiği demografik düzenleme fikrine ortam hazırlamış görünmektedir. Nitekim Eylül 1891'de kaleme aldığı bir arizada Paşa, boğaz ve Rumeli tarafındaki istihkamların arkasında yer alan yerleşimlerin sırf Rum nüfustan oluştuğunu bildirerek o bölgelerde harap halde bulunan Müslüman köylerinde Bosna muhacirleri iskan edilmek suretiyle buraların ihya edilmesine yönelik düşüncelerini ifade etti.[459]

Paşa'ca tasavvur edilip İstanbul tarafından da benimsenen böylesi bir hareket hattının fiili gerekçeleri ortaya çıkmaktaydı. Dahiliye Nezareti'nden Edirne Valiliği'ne gönderilen 25 Mart 1892 tarihli bir yazıda Gelibolu, Şarköy, Tekfurdağı ve civarında

[456] BOA, Y.MTV, 6/12.

[457] BOA, DH.MKT, 1369/41.

[458] BOA, DH.MKT, 1564/52. Ayvacık'ta kalmayı kabul etmeyen bu grup, Asaf Paşa'ya tahsis edilmiş olan Mesud Vapuruyla daha sonra Bursa tarafına gönderilecekti.

[459] BOA, DH.MKT, 1868/55.

Yunan eşkıyası görülmeye başladığı bildirilmişti. Adı geçen yerlerdeki Rum köylerine küçük kayıklarla ulaşan eşkıya buralarda kendilerine buldukları yoldaşlarla çeşitli suçlar işlemekteydiler. Buna karşın Asaf Paşa bölgedeki istihkamların arka taraflarına Müslümanların yerleştirilmesinin yanı sıra şakilerin Osmanlı topraklarına ayak basmalarını önlemek ve sahillerin güvenliğini sağlamak üzere hızlı hareket edebilen iki vapurun bölgede hazır tutulmasını önerdi. Paşa'nın vapur önerisine ilişkin Bahriye Nezareti tarafından yapılan açıklamada, Saroz Körfezi'nde sık sık fırtına çıkmasından dolayı o sularda vapur bulundurmanın pek müşkül olacağı, ayrıca bu işe tahsis edilebilecek fazladan vapurun bulunmadığı ifade edilerek bu şartlarda güvenliğin karadan sağlanmasının daha uygun olacağı ifade edildi.[460]

1892 yılının sonunda muhacirlerin bölgede iskânı bağlamında çalışmalar başlamış, Müslüman yerleşim birimi haline getirilebilecek yerlerin tespiti için incelemeler yapılmaktaydı. Bu sırada istihkâmların tesir alanı açısından sorun teşkil edecek arazileri tercihten kaçınmak adına Asaf Paşa'yla istişare halinde olunması gerektiği vurgulanıyordu.[461] Bölgede yapılan inceleme sonuçlarına göre istihkâmların arkalarında yerleşim uygun boş arazi bulunmamaktaydı. Diğer yandan Marmara sahilinde bulunan Kavaklık mevkiine ve vaktiyle Şehzade Süleyman Paşa tarafından gazilere tahsis edilmiş olup Çayır adıyla anılan araziye muhacir iskânı uygun görülmüştü. Ayrıca Bakla Burnu'nda yer alan, hâlihazırda Hristiyan tasarrufunda bulunup yerleşime müsait olduğu anlaşılan 150 dönümlük bir arazi satın alınarak buraya köy kurulması kararlaştırılmıştı. Gelinen aşamada, yapılan inceleme ve sonuçlardan Asaf Paşa haberdar edilerek kendisinden konu hakkında değerlendirme yapması istendi.[462] Paşa'dan gelen cevapta,

---

[460] BOA, DH.MKT, 1936/33.

[461] BOA, BEO, 132/9841.

[462] BOA, DH.MKT, 2041/73. Söz konusu iskan tasarısına ilişkin yazışmalarda kullanılan ''Cemaat-i Müslimîn tesisi'' ya da Cezmi Eraslan'ın vurguladığı üzere ''Cemaat-i Müslimin tesisi'' ifadeleri dikkat çekicidir. (Eraslan, *II.Abdülhamid'in Çanakkale Savunması*, s.37). Tanzimat'ta ilk belirtilerini gösteren, Islahat Fermanı'yla yeni bir boyut kazanan toplum anlayışının aksine bu ifadelerde din merkezli topluluk anlamında cemaat kavramını öne çıkarmaktadır. Söz konusu ifadeleri salt askeri savunma kaygısına matuf stratejik tutumun dışavurumu olarak okumak yüzeysel kalacaktır. Zira bu izah tarzı neden bir başka unsurların değil de Müslümanların iskan edilmek istendiğini ve bu tasarının neden başkasında değil de cemaat kavramında ifade bulduğunu açıklamamaktadır. İmparatorluğun hayatiyetine yönelen tehdit karşısında özü, kurucu değerleri temsil eden İslam milletine dönerek o hayatiyetin menşeinden güç almak gibi genel bir ihtiyaç halini yansıtmanın yanı sıra bu hareket ve ifade tarzı Asaf Paşa'nın şahsiyetiyle de yakından alakalıdır. Filibe olayı sırasında gösterdiği hassasiyet, daha sonra Sultan II.Abdülhamid'in güvenini kazanarak ona en yakın ve sadık isimlerden biri olması ve nihayet Çanakkale'de İslam odaklı bir sosyal

Kavaklık ve Bakla Burnu'nda yerleşim birimi oluşturulmak istenen konumların o taraflarda inşası düşünülen istihkam yerlerinin uzağına düşmesi ve alçakta bulunması dolayısıyla herhangi bir mahzurun söz konusu olmadığı bildirilmekteydi.[463]

Boğazda yıllar süren faaliyetlerinden sonra nihayet Paşa'nın buraya ilişkin ulaşabildiğimiz son etkinliği onun 18 Aralık 1897 tarihli istihbarat raporuyla karşımıza çıkmaktadır. Rapora göre ticari taşımacılık yapan İngiliz bandrollü on iki römorkör uzun yıllardan beri Akdeniz Boğazı'nda, orada bulunan istihkamların yakınlarında seyrüsefer etmekte, Mecidiye istihkamı civarında demir atmaktaydı. Bu römorkörlerin boğazdaki istihkamlar, teçhizat, torpil hatları ve istasyonları hakkında bilgi sahibi olması ihtimali Paşa tarafından sakıncalı görülmekteydi. Esasen bu durum kendisi tarafından daha önce Babıali'ye bildirilmiş ancak herhangi bir önlem alınmamıştı.[464] Bu defa Paşa, söz konusu römorkörlerin boğazdan uzaklaştırılmasını ya da Osmanlı kumpanyası haline getirilmesini, bunlar mümkün olmadığı takdirde en azından römorkörlerin Gelibolu istihkamlarının uzağında bir yerde demirlemelerinin sağlanmasını tavsiye ederek uyarısını tekrarladı.[465]

4.4.3. Karadeniz Boğazı Müfettişliği

Akdeniz Boğazı müfettişliğini sürdürdüğü sırada Asaf Paşa'ya tahkimine karar verilen Karadeniz Boğazı'nı teftiş görevi de verilmişti. Bununla birlikte onun Karadeniz Boğazı'nı tahkim sürecine Akdeniz Boğazı'nda olduğu gibi yoğun mesai harcamadığı, buradaki faaliyetin ağırlıklı olarak Tophane-i Amire Müşirliği ve Bahr-ı Siyah Boğazı Muhafızlığı Vekâleti gibi merciler tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır.[466] Paşa ise Karadeniz Boğazı'ndaki inşa ve tahkim sürecinin bütün aşamalarıyla ayrıntılı biçimde alakadar olmak yerine Boğazlar Müfettişi sıfatıyla buradaki gidişatın genel hatlarına vaziyet etmekte, bunun yanında zaman zaman boğazdaki faaliyetlere müdahil

yapının oluşturulmasına verdiği önem; bütün bunlar onun geleneksel Osmanlı ruhunu şahsına mezcettiğinin göstergeleri olarak alınabilir.

[463] BOA, DH.MKT, 2/11.

[464] Asaf Paşa'nın boğazdan gelip geçen gemilere ilişkin İstanbul'a birkaç defa istihbarat aktardığını biliyoruz. (BOA, Y.PRK.ASK, 6/18; BOA, Y.PRK.ASK, 6/52; BOA, Y.PRK.ASK, 7/5). Bununla birlikte Akdeniz Boğazı'nın istihbaratından sorumlu olup buradan geçen gemilerin menşei ve taşıdığı şahıslar ya da yükler hakkında İstanbul'a bilgi akışı sağlayan kişi Vasıf Paşa'ydı. (BOA, Y.PRK.ASK, 87/118; BOA, Y.PRK.ASK, 86/102; BOA, Y.PRK.ASK, 69/78; BOA, Y.PRK.ASK, 94/45).

[465] BOA, Y.MTV, 170/114.

[466] BOA, İ.DH, 1013/79960; BOA, Y.MTV, 69/72; BOA, Y.PRK.ASK, 95/69.

olmaktaydı. Örneğin Rumeli Kavağı'nda yapılmakta olan istihkâmın bir bölümü tamamlanmasına rağmen diğer bölümünde yer alan özel mülkler nedeniyle inşaatın aksaması üzerine Durumdan haberdar olan Asaf Paşa tarafından 20 Şubat 1891 tarihinde Sadaret makamına mesele aktarılmıştı. Buna göre inşaatın devam etmesi için alanın sol tarafında yer alan on bir hanenin istimlak edilmesi gerekiyordu ancak inşaat sandığındaki meblağ bu işlem için yetersiz kalmaktaydı. Nedeni ise inşaat sandığı için ayrılan gelirlerden önemli bir kısmının henüz tahsil edilememiş olmasıydı. Paşa'nın durumu bildirmesi üzerine Maliye Nezareti tarafından ilgili defterdarlıklara yönergeler gönderilerek tahsilat yapmaları istendi. Ne var ki bu işlemin arzu edilenden uzun süreceği anlaşılmıştı. Beri yandan istihkam inşaatının bir an önce tamamlanması bilhassa padişah tarafından başşehrin güvenliği bağlamında oldukça önemsendiğinden ihtiyaç duyulan miktarın başka yollardan temin edilmesi gerekiyordu.[467]

Herhangi bir tahsilat ya da ödeme yapılmayınca 9 Haziran 1891'de Asaf Paşa, padişahın konu hakkındaki hassasiyetini vurgulayan bir yazı kaleme alarak meseleyi tekrar gündeme getirdi.[468] İstimlak işleminin Şubat 1892'de gerçekleştiği düşünülürse Paşa'nın yaptığı hatırlatmanın ne ölçüde etkili olduğunu tahmin etmek zorlaşmaktadır.[469] Çünkü tahsis edilen gelirlerin tahsilinde yaşanan güçlükler dışında sürecin yavaş ilerlemesinde hangi değişkenlerin söz konusu olduğuna vakıf değiliz.

Yine bu ayda, yani Şubat 1892'de Asaf Paşa, Kale-i Sultaniye eşrafından ve oranın İdare Meclisi azasından olan Mustafa Bey'in Karadeniz Boğazı'ndaki inşaata yaptığı kereste yardımından dolayı mütemayiz rütbesiyle taltif edilmesini talep etti. [470] Aralık 1890'da Akdeniz Boğazı'ndaki inşaata yaptığı katkıları İstanbul'a bildirerek bu zata Sâlise rütbesi verilmesini sağlayan da Asaf Paşa olmuştu.[471] Halkı devlete yardıma teşvik politikasını örneklemenin yanı sıra bu olay Paşa'nın söz konusu politikaya ve onun yararlarına ilişkin bilincini de ortaya koymaktadır. Diğer yandan Paşa'nın inisiyatifi, onunla Mustafa Bey arasındaki olası özel ilişkinin bir neticesi olabilir ise de bununla alakalı bir belirti ya da kanıta rastlamadık.

[467] BOA, İ.DH, 1229/96230; BOA, MV, 68/95.

[468] BOA, Y.PRK.ASK, 73/3.

[469] BOA, İ.DH, 1264/99395. İlk mütalaalarda istimlaka konu olan hane sayısı on bir olarak verilmekteyse de bu belgeye göre on üç hane istimlak edilmiştir.

[470] BOA, DH.MKT, 1920/94.

[471] BOA, İ.DH, 1215/95137.

26 Ekim 1892'de Paşa, Karadeniz Boğazı özelinde pek sık gerçekleşmeyen biçimde tahkim sürecine doğrudan nezaret etmiş, Rumeli Kavağı'nda yer alan istihkamlardaki kundaklara top yerleştirme çalışması sırasında alanda bulunmuştu.[472] 9 Kasım 1893'te ise burada inşası tamamlanan Hamidiye istihkamının açılış törenine katıldı.[473] Aralık ayında ise İngiliz Amiral Colmerl'in söz konusu istihkama yapacağı ziyaretin hazırlıklarıyla ilgilendi.[474] 11 Ağustos 1894'te Rumeli Kavağı'na olağan bir ziyaret gerçekleştirerek buradaki istihkamın durumunu gözlemledi.[475]

Aynı sene, Fransa'da üretilen deniz altı torpil yerleştirme gemilerinden satın alınması gündeme gelmişti. Geminin üretici firma tarafından gönderilen resim ve planları önce Tophane Müşiri ile Asaf Paşa tarafından incelenmiş, daha sonra Torpido Komisyonu üyelerinin katılımıyla düzenlenen toplantıda konu müzakere edilmişti. Söz konusu gemilerden satın alınması karara bağlanmıştı ancak ayrıntılar üzerinde yapılan değerlendirmelerin neticelenmesinin zaman alacağı anlaşılarak toplantılar tekrarlandı.[476] Nihayet 25 Şubat 1895'te padişaha Asaf Paşa ve Tophane Müşiri'nin mührüyle konu hakkındaki son değerlendirmelerini içeren bir rapor sunuldu. Raporda satın alınacak gemiden beklenilen işlevsellikle satıcı firmanın sunduğu seçenekler karşılaştırılmakta, bir yandan mali imkanlar göz önünde bulundurularak yapılacak olan tercihin ekonomik boyutu tartışılmaktaydı. Sonuç olarak gemiler arasında her ne kadar diğerlerinden daha pahalı olsa da Boğazların yapısına uygun, akıntılı sularda ve rüzgarlı havalarda sorun çıkarmayacak olan, saate 12 mil hız yapabilen çift uskurlu olanının satın alınması makul bulundu.[477]

4.4.4. Çatalca İstihkamları Müfettişliği

Çatalca istihkâmlarının teftişi Asaf Paşa'nın sorumluluğuna bu sıralarda verilmiş olacak ki artık belgelerde kendisinden Boğazlar ve Çatalca İstihkâmları Müfettişi olarak bahsedilmektedir.[478] Bu aşamadan itibaren o, söz konusu unvanın kapsamlılığını somutlaştıran kimi meselelerle ilgilenmişti. Sözgelimi, 6 Ocak 1894'te, boğazlardaki ve

[472] BOA, Y.PRK.ASK, 86/25.

[473] BOA, Y.MTV, 86/111.

[474] BOA, Y.PRK.ASK, 95/69.

[475] BOA, Y.PRK.ASK, 99/64.

[476] BOA, Y.PRK.ASK, 100/98.

[477] BOA, Y.MTV, 115/101.

[478] BOA, DH.MKT, 1920/94.

Çatalca'daki istihkâm inşaatları için farklı tarihlerde tahsis edilmiş olup 25.000 liraya yakın bir yekûn tutan paraya ilişkin padişaha bir yazı gönderdi. Buna göre, kullanılması ve saklanması ayrı ayrı müşkülatı beraberinde getirdiğinden türlü zorluklarla bir araya getirilmiş olan bu meblağın belli kişilere teslim edilmesi daha makul olacaktı. Bu paradan Akdeniz Boğazı'nda bulunan bir kısmının Kale-i Sultaniye'deki Mirliva Vasıf Paşa'ya, Karadeniz Boğazı ve Çatalca'da bulunan diğer kısmının ise Askeri Teftiş Komisyonu üyelerinden Mirliva Osman Paşa'ya emanet edilmesi Asaf Paşa'ya uygun görünmüştü.[479]

4.5. Yıldız Mahkemesi Fevkalâde Heyet Azalığı

Büyük ihtimalle hayatının sonuna kadar uhdesinde kalan Boğazlar müfettişliği görevi süresince Asaf Paşa resmi ve gayrı resmi başka faaliyetlerde de bulunmuştu. Bunlardan biri, kronoloji bakımından diğerlerini önceleyen Yıldız Mahkemesi Fevkalâde Heyet azalığıdır. Sultan Abdülaziz'in katledildiği şayiasına istinaden 27 Haziran 1881 tarihinde Yıldız Sarayı'nın bahçesindeki Malta Karakolu önünde kurulan, bu nedenle Yıldız Mahkemesi olarak anılan divanda katil zanlılarının yanı sıra Midhat, Nuri ve Mahmud Celâleddin Paşalar gibi üst düzey bürokratlar hadisenin müdahili olarak yargılanmışlardı. Mahkeme heyeti zanlılardan onar sene kürek cezası verdiği İzzet ve Seyyid Beyler dışında yukarıda adı geçen paşaların da bulunduğu diğerlerini idama mahkûm etti. Ardından toplanan temyiz mahkemesi de Midhat Paşa'nın itirazlarına rağmen bu cezaları onayladı.[480] Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid başında şeyhülislamın bulunduğu bir ilmiye heyeti toplayarak söz konusu kararı değerlendirmelerini istedi. Sultan bununla da kalmayarak birkaç gün sonra cinayet ve temyiz mahkemelerinin kararlarını ve Midhat Paşa'nın itirazını tetkik ettirmek için ricalden ve askerlerden oluşan bir olağanüstü heyet topladı. Ferik Asaf Paşa'nın da azası bulunduğu heyet yaptığı incelemelerin ardından verilen cezaların onaylanması, affedilmesi ya da hafifletilmesi yönünde görüş bildirecekti. Uzunçarşılı'nın ifade ettiğine göre Sultan II.Abdülhamid, Murad Efendi'nin müdahil olduğunu düşündüğü katil

[479] BOA, Y.MTV, 88/212.

[480] Cevdet Paşa, *Tezâkir*, c.IV, s.213-214. Yıldız Mahkemesi hakkında ayrıntılı bilgi için; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967.

hadisesinde sabık padişahın dahlinin açığa çıkarılması doğrultusunda heyete örtük talimat da vermişti.[481]

22 Temmuz 1881 tarihinde toplanan heyetin ilgili konularda incelemelerde bulunduktan sonra hazırladığı rapora göre mahkûmların suçları tekrar sabit olmuştu. Diğer yandan, her ne kadar Mahmud Paşa'nın ifadesinde beyan ve diğer emarelerin de işaret etmesiyle cinayetin Murad Efendi ve validesinin emriyle işlendiği açıklığa kavuşmuş ise de heyetin yetkilerini aşan bu meseleyi tetkik bağlamında başkaca bir icraata gidilmedi. Mahkumlar hakkında verilen cezaların ayniyle tatbiki ya da hafifletilmesi hususu da heyet azasının görüş ve oylarına sunuldu. 25 kişiden oluşan heyette, aralarında Asaf Paşa'nın yanı sıra Hüseyin Hüsnü Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Gazi Osman Paşa, Mahmud Nedim Paşa ve Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi'nin de bulunduğu 15 kişilik bir çoğunluk hükmün ayniyle tatbikini savundu. Geriye kalanların da önemli bir kısmı açıkça görüş belirtmeyip hükmü padişahın vicdanına ve iradesine bıraktılar. Ancak Tunuslu Hayreddin Paşa verilen cezaların uygulanmasını ''muvâfık-ı hükm-i zaman'' bulmadığından bunların affı yahut hafifletilmesi yönünde görüş bildirdi. Asaf Paşa ise kısa ve açık biçimde ''İ'lâmların icrâ-yı hükmü re'yinde'' olduğunu ifade etmekle birlikte cezaların hafifletilmesinin padişahın iradesine bağlı bulunduğunu da ekledi.[482]

4.6. Yâverlik

Akdeniz Boğazı'ndaki istihkâmların inşasına nezaret ettiği, diğer yandan Askeri Teftiş Komisyonu azalığını sürdürdüğü sırada, 12 Şubat 1882'de Ferik Asaf Paşa'ya birinci dereceden Osmanî Nişanı verildi. Paşa'nın nişana layık görüldüğünü beyan eden vesikada kendisinin ''yâverân-ı cenâb-ı şehriyârîden'' olduğu kaydedilmektedir.[483] Sultan II.Abdülhamid devrinde müesseseleşen yâverlik, Sultan Abdülmecid döneminde askeri bir mevki olarak ''yâver-i harb'' tabiriyle ilk defa kullanılmış, daha sonra Sultan Abdülaziz Mısır seyahati sırasında beraberindeki Fuad Paşa'ya ''yâver-i ekrem'' unvanı

[481] Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.321-322.

[482] Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.322-328.

[483] BOA, İ.DH, 846/67964.

vermişti.[484] İlk biçimiyle yâver, Asaf Paşa'nın askerlik mesleğinin erken dönemlerinde harp yâveri sıfatıyla İsmail Paşa'nın maiyetinde bulunması örneğinde olduğu gibi bir çeşit askeri danışman ya da daha uygun bir ifadeyle yüksek rütbeli bir kumandana özel hizmet veren kimse olarak anlaşılabilir.[485] Fuad Paşa'ya layık görülen yâver-i ekrem sıfatı ise Sultan'a hususi yakınlığı ima etmenin ötesinde henüz maruf bir içeriğe sahip değildi. Ali Karaca, Serasker Fuad Paşa'ya bu unvanın verilmesinin, onun Mısır Valisi karşısındaki temsil kabiliyetini ve yetkisini vurgulama gayesine matuf olduğunu ifade etmektedir.[486] Yine o, Sultan II.Abdülhamid döneminde Mâbeyn Teşkilatı bünyesinde bir sınıf olarak teşekkül edecek olan yâverliğin Sultan Hamid tarafından devlet idaresine büsbütün vaziyet etmek, Babıali gibi XVII.yüzyıldan itibaren yönetime ilişkin süreçlerde ağırlık kazanan bir kurumun etkisini saray lehinde zayıflatmak amacıyla başvurulan aygıtlardan biri olduğunu kaydetmektedir.[487]

Sultan II.Abdülhamid zamanında Mâbeyn Teşkilatı dahilinde konumu ve niteliği belirginleşen yâverlik; yâver-i harb, yâver-i fahrî ve yâver-i ekrem olmak üzere üç kısma ayrılmakta, Karaca'nın tespitine göre bunlardan yâver-i ekremlik hiyerarşik olarak fahri yâverlikten daha üst bir konumu temsil etmekteydi.[488] 12 Şubat 1882 tarihli vesikada Asaf Paşa'nın sadece ''yâverân-ı şehriyârîden'' olduğu ifade edilmekte, yukarıda zikredilen üç yâver sınıfından hangisine dahil olduğuna dair herhangi bir ayrıntı verilmemektedir.[489] 1304 (1888/1889) Askeri Salnamesinde Paşa ''Teftîş-i Umûmî-i Askerî Komisyon-ı 'Âlîsi'' heyet listesinde yer almakta, burada kendisi için ''Yâver-i Harb'' kaydı düşülmektedir. Komisyon Reis Vekili sıfatıyla listenin başında yer alan Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile İkinci Reis Müşir İsmail Hakkı Paşa ve onları takip eden, yine müşir rütbesindeki diğer üç kişi ''Yâver-i Kîrâm'' olarak zikredilmektedir. Asaf Paşa'yla birlikte diğer feriklerin harp yâveri ya da fahrî yâver olarak anılması, yalnızca fahrî

[484] Ali Karaca, ''II.Abdülhamid'in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yaverlik Kurumu'', *XIII.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.1705-1706; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.57.

[485] ATASE, KH, 1/4/19.

[486] Karaca, ''II.Abdülhamid'in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yaverlik Kurumu'', s.1706.

[487] Karaca, ''II.Abdülhamid'in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yaverlik Kurumu'', s.1701-1703.

[488] Karaca, ''II.Abdülhamid'in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yaverlik Kurumu'', s.1707, 1709.

[489] BOA, İ.DH, 846/67964.

yâverliğin değil, her iki unvanın da yâver-i ekremlikten daha alt bir mevkie işaret ettiğini düşündürmektedir.[490]

1306 (1890/1891) Askeri Salnamesine göre Paşa artık fahrî yâverdi.[491] 1311 (1895/1896) Askeri Salnamesinde ise yâver-i ekrem olarak görünmektedir.[492] Anlaşılacağı üzere Paşa askeri rütbelerde olduğu gibi birkaç yıl arayla yâverlik statülerinde de yükselerek zirve mevkie gelmişti. Onun bu yükselişinde askeri idaredeki liyakatinin yanı sıra padişaha sadakatinin de etkili olduğuna kuşku yoktur. Bu kavramın diğer dönemlere kıyasla belki en çok vurgulandığı Devr-i Hamidî'de Paşa'nın Yıldız Sarayı nezdindeki itibarını istikrarlı biçimde artırarak Sultan II.Abdülhamid'e en yakın isimlerden birisi haline gelmesi, saray muhaliflerinin ve sultanın takip ettiği politikadan menfaatleri adına duydukları rahatsızlıktan dolayı Abdülhamid karşıtı bir tutum benimseyen uluslararası unsurların rağmına bir siyasi mesleği de imlemeye başlayan bende-zâdegânlığın öne çıkan temsilcilerinden olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

4.7. Müşirliğe Terfii

29 Ekim 1892'de Asaf Paşa, Sultan II.Abdülhamid'in iradesiyle ''kıdem ve ehliyetine mebnî'' imparatorluğun askeri silkindeki en yüksek rütbe olan müşirliğe terfi ettirildi.[493] Müşirlik menşurunun okunacağı merasimde hazır bulunmak üzere Hassa Ordusu Nizamiye 3.Alayı'na bağlı 4.Tabur'dan bir bölük asker ve aynı alayın mızıkası görevlendirildi. Görevlendirilen piyade bölüğü için Paşa tarafından 1000, mızıka içinse 1500 kuruş hediye edildi.[494]

---

[490] *1304 Askeri Salnamesi*, s.29.

[491] *1306 Askeri Salnamesi*, s.35.

[492] *1311 Askeri Salnamesi*, ''Yâverân-ı Kirâm-ı Hazret-i Hilâfetpenâhî''.

[493] BOA, İ.TAL, 7/14. Paşa'ya müşirlik rütbesinin verildiğini kaydeden bu belge Rumi 1308 tarihlidir. Ancak Rumi 1306 ve 1307 tarihli askeri salnamelerde Paşa'nın rütbesi müşir olarak zikredilmektedir. (*1306 Askeri Salnamesi*, s.29; *1307 Askeri Salnamesi*, s.35). Biz, söz konusu askeri salnamelerdeki bu bilgilerin hatalı olmasını muhtemel görerek 1308 tarihli belgeyi esas aldık.

[494] BOA, Y.PRK.ASK, 86/110.

4.8. Mehmed Şemseddin Efendi Dergâhı'nın Yeniden İnşası

1893 yılı içerisinde Asaf Paşa, Kâdirî tarikatının Resmiyye-i Âhiyye kolunun o dönemde şeyhi olan kardeşi Halil Sami Paşa'nın postnişin bulunduğu, İstanbul Fatih'teki Akşemseddin Camii civarında bulunan Mehmed Şemseddin Efendi Dergahı'nın yeniden inşasına aracı oldu. Hakkındaki ilk kayıtlar XVIII.yüzyılın ikinci yarısına ait olan tekkenin bitişiğinde, kurucusu Şeyh Muhammed Şemseddin Efendi'nin kabrinin üstüne inşa edilen bir de türbe bulunmaktadır.[495] Türbede Şemseddin Efendi'nin oğlu Muhammed Muhyiddin Efendi, Halil Sami Paşa ve hanımı, aynı zamanda Muhyiddin Efendi'nin kızı olan Hatice Gülşen Sultan da istirahat etmektedir.

Toplamda 77.531,5 kuruşa mâl olan inşaatın masrafı, padişaha ait emlak gelirlerinden alınmak suretiyle Hazine-i Hassa'dan karşılandı.[496] İnşaatın tamamlanmasının ardından binaya yerleştirilen kitabede şu satırlar yer almaktadır:

''Es-Sultân ibnü's-Sultân Gâzî 'Abdülhamîd Hân Hazretlerinin

'asr-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinde müşîrân-ı 'izâmdan

'Âsaf Paşa Hazretleri işbu dergâh-ı şerîfi müceddeden inşâ eylemişdir

Sene (Hicri) 1311''

Kitabe hala dergâhın bitişiğindeki türbede muhafaza edilmektedir. Dergâh binası ise tekkelerin kapatılmasını öngören kanunun 1925 yılında yürürlüğe girmesi üzerine o dönemde postnişin bulunan Cafer Hayrullah (Doruk) Efendi ve kardeşinin salt ikametgâhı olarak işlev görmeye başladı. Zamanla harabeye dönen bina 2000 yılına gelindiğinde tamamen yıkılmış, geriye yalnızca türbe kalmıştı. 2012 yılında Hırka-i Şerif Vakfı tarafından yeniden inşa edilmeye başlanıp 2014'te tamamlanan bina hâlihazırda aynı vakfın tasarrufunda bulunmaktadır.[497]

---

[495] Mehmed Akif Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016, no: 51.

[496] BOA, Y.MTV, 81/1.

[497] Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi*, no: 51. Dergâh binasının 2012-2014 yılları arasındaki yeniden inşa sürecine dair ayrıntılar içeren, Hırka-i Şerif Vakfı Genel Müdürü Sümeyra Güldal ile konu hakkında yapılan bir röportaj: projemlak, '' Mehmet Şemsettin Efendi Tekkesi böyle ihya edildi'', https://www.projemlak.com/mehmet-semsettin-efendi-tekkesi-boyle-ihya-edildi/3551/., [Erişim tarihi: 07.01.2023].

Asaf Paşa'nın Kâdiriyye-i Resmiyye-i Âhiyye tarikatına mensup olduğunu ortaya koyan herhangi açık bir bulguya rastlanmadı. Bununla birlikte dergâhı yenileme faaliyetine ön ayak olması bize kardeşinin ve yeğeninin burada postnişin bulunmasının ötesinde onun manevi yönelimiyle ve söz konusu tarikata beslediği yakınlık duygusuyla ilgili olduğunu düşündürmektedir. Bir yandan babası Cemaleddin Paşa'nın Kâdirî tarikatının Müştâkiyye tarikatına bağlı olmakla kalmayıp Bitlisli Müştâk Baba'dan hilafet aldığını,[498] dolayısıyla Asaf Paşa'nın genel itibariyle tasavvufa, özelde Kâdirî tarikatına hayatının ilk dönemlerinden beri aşina olduğunu biliyoruz. Ayrıca oğlu Cemal Bey de bu dergâhın müdavimi ve Hayrullah Efendi'nin müritlerindendi.[499]

Asaf Paşa'nın dergâhla ilişkisine dair günümüze ilginç bir ayrıntıyı paylaşmak yerinde olacaktır. Rivayet odur ki Hayrullah Efendi Asaf Paşa'yı kastederek, ''Burayı kışlaya çevirdi.'' demiştir.[500] Bu söz, Asaf Paşa'nın zaten dergâha uğrayıp buradaki ayinlere katılmakta olduğunu ve zamanla beraberinde başka subaylar getirmeye başlayarak müritler arasındaki asker mevcudiyetini iyiden iyiye artırdığını düşündürmektedir. Son tahlilde, Osmanlı ordusundaki rütbesi ve padişaha yakınlığı itibariyle döneminin en seçkin isimlerinden birinin tasavvufa olan ilgisi ve yakınlığı dikkate şayan olduğu gibi Osmanlı askeri tarihinin sosyokültürel bağlamını ele alışta ufuk sağlayıcı bir ayrıntıdır.

4.9. Hicaz'da Hayrât-ı Seniyye İnşaatına Nezareti

Aralık 1893'te Asaf Paşa Hicaz'da imar edilmesi planlanan birtakım yapıların inşaatına nezaret etmekle görevlendirildi. Söz konusu proje kapsamında Mekke-i Mükerreme'de bir hastane ve misafirhane, Mekke ile Mina arasında bulunan Bereketüsselam denilen mahalde bir hastane, Mina'da çeşmeler ve bölgeye iki adet tebhirhane yapılması planlanmaktaydı.[501] İnşası düşünülen bu yapıların amacı elbette ibadet maksadıyla bölgeye gelen hacıların daha iyi şartlarda ağırlanmasıydı ancak tarihsel bağlamı incelediğimizde, o dönemde gündemde olup bahsi geçen imar projesinin önemini

[498] Ahmet Doğan, ''Şeyh Müştâk'', *DİA*, c.XXXIX, s.64.

[499] Halil Sami Paşa'nın ahfadından Ediz Ersoy'un kişisel arşivinde bulunan, Hayrullah Efendi ile Cemal Bey birlikte yer aldığı fotoğraf için: EK-3.

[500] Ediz Ersoy'un ifade ettiğine göre bu rivayet sözlü olarak aile içinde nesilden nesle aktarılarak kendisine ulaşmıştır.

[501] BOA, Y.A.HUS, 285/76.

vurgulayan iki hususiyetle karşılaşmaktayız. İlki küresel ölçekte teyakkuza sebebiyet veren kolera salgını; diğeri Sultan II. Abdülhamid dönemine damgasını vuran, Osmanlı Devleti'nin siyaset tarzı ve Müslüman dünya görüşü merkeze alındığında ''ittihad-ı İslam'', emperyalist devletlerin jargonu dikkate alındığında ''Panislamizm'' terimleriyle ifade bulan cereyandır.[502] Şu halde bu iki hususiyete değinmek, Hicaz'da inşa edilecek yapıların, dolayısıyla Asaf Paşa'nın bu inşaata nezaret etme görevinin tarihsel değerini takdir edebilmek bakımından önemlidir.

1892'de Avrasya çapında etkisini gösteren kolera salgını, 1865-1866 aralığında tezahür eden dördüncü büyük salgının aksine güneyden, deniz yoluyla değil; kara üzerinden, kuzey rotasını takip ederek Avrupa'ya ulaştı.[503] Esasen salgın, henüz 1891'de Hindistan'da fevkalade etkin olmuş, 1892'ye gelindiğinde ülkede olağanüstü ölüm oranları kaydedilmişti.[504] 1892 başlarında Afganistan ve Keşmir'de görülmüş, mayıs ayında daha batıdaki Merv'e kadar gelmişti. Aynı ay içerisinde Aşkabat'ta, Trans-Hazar Demiryolu'ndaydı. Haziran'da deniz vasıtalarıyla Hazar'ı geçerek Bakü ve Astrahan'a ulaştığı tahmin edilmektedir. Astrahan'dan Volga Nehri'ni takip ederek Rusya içlerine, ardından Avrupa'ya yayıldı. Atlantik'i geçerken içinde hastalıklı yolcu bulunduğu tespit edilen dört gemiye uygulanan sıkı karantina önlemleri sonuç vermiş, kolera bu defa Amerika'ya ulaşamamıştı.[505]

Koleranın Bakü'de görüldüğü haziran ayında haber Osmanlı hükümetine ulaşmış, hastalığın bölgedeki tezahürü Rusya'da geniş çaplı bir salgın riski anlamına geldiğinden Bakü ve diğer Rus şehirlerindeki konsolosluklar teyakkuzda olmaları ve buralardaki genel sağlık durumunda yaşanan gelişmeleri rapor etmeleri konusunda uyarılmışlardı.[506] Bu arada salgının Osmanlı coğrafyasına sıçramasına mâni olmak amacıyla deniz yoluyla

[502] Panislamizm ve İttihad-ı İslam kavramları arasındaki farklar ne yazık ki Türkiye'deki sosyal bilimciler arasında henüz esaslı bir biçimde tartışılmış değildir. Bu durumun yalnızca söz konusu kavramlara özgü olmadığı, ülkemizde sosyal bilimlerin genel itibariyle kavramsal kritik konusunda oldukça yetersiz bir düzeyde olduğu ortadadır. Panislamizm kavramı hakkında giriş niteliğindeki bir tartışma için Azmi Özcan'ın Pan-islamizm adlı eserine ve TDV islam Ansiklopedisi'nin ''İttihâd-ı İslâm'' maddesine başvurulabilir.

[503] A. J. Wall, *Asiatic Cholera: Its History Pathology and Modern Treatment*, H. K. Lewis, London 1893, s.16. Kolera hakkında ayrıntılı bilgi için: *''Cholera'',* The Encyclopedia Britannica(11th ed.), New York 1911, Vol. VI, s.264, 265.

[504] Frank G. Clemow, *The Geography of Disease*, Cambridge University Press, Cambridge 1903, s.98.

[505] Wall, *Asiatic Cholera: Its History Pathology and Modern Treatment*, s. 16, 17.

[506] BOA, HR.TH, 120/65.

Rusya'dan gelen yolcu ve eşyaya karantina uygulanması,[507] aynı şekilde Kafkasya kara güzergahında da çeşitli önlemler alınması;[508] belediyelerin temizlik işlerine her zamankinden daha fazla özen göstermesi gerektiğinin ilan edilmesi, keza ahalinin de salgın döneminde temizlik başta olmak üzere gıda maddeleri konusunda dikkatli olmaya davet edilmesi kabilinden tedbirler alınmıştır.[509]

Ne var ki alınan bütün önlemlere rağmen salgın Hindistan dışına yayılmaya başladıktan bir yıl sonra, 1893'te Hicaz'a ulaştı. Koleranın Mekke'de ortaya çıkmadan önce Kamaran tahaffuzhanesindeki Hindistanlı hacı adayları arasında ve Yemen'de görüldüğü haberi, hastalığın deniz yoluyla bölgeye geldiğini düşündürmektedir. O senenin hacc-ı ekber[510] olması nedeniyle hacı sayısının sair hac dönemlerine göre çok daha kalabalık olması, ki iki yüz binin üstünde hacıdan bahsedilmektedir, salgının etkisinin de daha büyük olmasına yol açmıştı. 1893 senesinde Hicaz'da koleradan ölenlerin sayısı otuz binin üzerindeydi.[511]

Hicaz'da imarı planlanan yapıları dikkate değer kılan diğer bir hususiyet Sultan II.Abdülhamid dönemini karakterize eden ittihad-ı İslam siyasetidir. Her ne kadar bu politik programın XIX.yüzyılda ortaya çıktığına dair yaygın bir kanaat olsa da onun zemininde yatan, Müslümanların birlik ve dayanışma içerisinde bulunması ilkesinin sosyal ve siyasi bağlamda bir esas olarak İslam dininde zaten mevcut olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.[512] Ancak şu da bir gerçektir ki Osmanlı sultanlarıyla devlet sınırlarının ötesindeki Müslümanlar arasındaki himaye ilişkisinin yüzyıllar öncesine dayanan bir hikayesi[513] varsa da XIX.yüzyılın tarihsel koşullarını belirleyici bazı unsurlar

[507] BOA, BEO, 30/2227.

[508] BOA, DH.MKT, 1971/28.

[509] BOA, Y.MTV, 64/94.

[510] Hacı adaylarının Arafat'a çıktığı günün, Müslümanlar için önemli bir gün olan Cuma'ya denk geldiği hac dönemi için kullanılan tabir. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, s.693.)

[511] Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, s.65-67.

[512] Azmi Özcan, ''İttihâd-ı İslâm'', *DİA*, c.23, s.470.

[513] 16.yüzyılda Hindistan'daki ve Malezya adalarındaki Müslümanlara Portekizli saldırılarına karşı yardım edilmesi bu ilişkiye örnek olarak verilebilir. (Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.271, 272.)

bu ilişkiyi daha özel bir noktaya taşımıştı. Bu unsurların başında yüzyıla damgasın vuran emperyalizm gelmektedir.[514]

XIX.yüzyılda Kuzey Afrika'yı nüfuz bölgesi olarak belirleyen Fransızlar, bölgede tatbike uğraştıkları sömürü politikalarına karşı koyan direniş unsurlarıyla ve bu direnişin en büyük destekçisi olan Sultan II. Abdülhamid'in takip ettiği ittihad-ı İslam siyasetiyle mücadele bağlamında hac ile ilgili alınacak önlemlerin altını çizmekteydiler. Fransız Dışişleri mensuplarınca kaleme alınan bir raporda bu minvalde bir önlem tavsiye edilmektedir. Buna göre, Fransa'nın Tunus'taki hegemonyasını Sultan'a kabul ettirmek hâlihazırda mümkün görünmediği için, Osmanlı ülkesine seyahat eden Tunuslu hacıların ve diğer yolcuların gittikleri yerlerde yerel yöneticilerle bağlantı kurmalarının önüne geçmek, Abdülhamid'in Kuzey Afrika'daki nüfuzunu kırma yolunda şimdilik takip edilecek en iyi yöntemdi.[515]

Sultan Abdülhamid'in ittihad-ı İslam siyasetini tatbik için en ziyade başvurduğu vasıta tarikatlardı. Sultan'ın bu silahı Fransızlar tarafından da bilinmekte, Fransız raporlarında Kuzey Afrika'daki tarikatlara ve onların İstanbul'la olan irtibatına dikkat çekilmekteydi.[516] Sadece Kuzey Afrika'da değil, Hicaz bölgesinde de yoğun çalışmalar yürüttükleri anlaşılan bu tarikatların faaliyetlerine karşı teklif edilen önlem ise, dikkate şayan bir biçimde, sağlık ile ilgili meseleler ve ekonomik nedenler öne sürülmek suretiyle haccın mümkün olduğu kadar zorlaştırılması ve sömürgelerdeki Müslümanların hacca olan teveccühlerinin azaltılması yönündedir.[517]

---

[514] Konumuz bağlamında Emperyalistlerle Osmanlı Devleti ve Müslümanlar arasındaki ilişkinin ayrıntıları için: Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997;

[515] İhsan Süreyya Sırma, ''Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II.Abdülhamid'in Panislamist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika'', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 7-8, (1977), s.159.

[516] Sırma, ''Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II.Abdülhamid'in Panislamist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika'', s.161-163, 170-173.

[517] İhsan Süreyya Sırma, ''Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Bir Vesika'', *Tarih Dergisi*, sayı 31, (1977), s.186. Fransızların kendi politikaları açısından haccı risk unsuru olarak vurguladıkları raporlar her ne kadar 1902 yılında ait ise de aşağıda görüleceği üzere daha önceki tarihlerde Batılıların hacca dair yaptıkları çeşitli spekülasyonlar ve Müslüman tebaalarının hacca olan teveccühlerini azaltmak için başvurdukları çeşitli yöntemlerle bütünlük arz etmektedir. Ayrıca Sultan Abdülhamid'in ittihad-ı İslam siyasetinin uzun soluklu bir program olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. 1893'te başlayan inşaat projesinin matuf olduğu amaç ile Fransızların 1902'deki raporlarına yansıyan endişeleri birlikte ele alınarak Sultan'ın siyasetindeki süreklilik ve başarıya hamledilebilir.

Meydana getirdiği sömürge ağının genişliğine atıfla ‘’üzerine güneş batmayan imparatorluk’’ olarak nitelendirilen İngiltere, müstemlekelerinde asayişi korumaya ve buralara giden yolları güvende tutmaya daima özen göstermişti. Bu bağlamda 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla İngilizlerin Kızıldeniz’e ve kıyılarına, dolayısıyla Hicaz bölgesine olan ilgisi boyut değiştirmişti. Kızıldeniz’de ve Hint Okyanusu’nda yeni rotalar oluşması, deniz trafiği yoğunlaşması, ayrıca bu rotayı kullanan İngiliz tebaası hacıların sayısında artış yaşanması bu değişimde etkili olan nedenlerdendi. Öyle anlaşılıyor ki Cidde’deki İngiliz konsolosunun 1869 yılından itibaren hac hakkında düzenli bilgi toplamaya başlaması, söz konusu değişimin yansımalarından biridir.[518] 1879 tarihli bir konsolos raporunda, Müslüman halkların hac ibadeti vasıtasıyla Mekke’de bir araya gelme imkanı bulduğunu, bu imkanın ise hacca politik amaçlarla gelenlerin antiemperyalist bir organizasyona gitmeleri için fırsat teşkil ettiği yönünde uyarıcı ifadelere yer verilmesi konumuz açısından dikkate şayandır. Konsolosa göre İngiliz tebaası olan Müslümanlardan bazıları bilhassa politik gayelerle hacca geliyordu; çünkü Avrupalıların giremediği Mekke onlar için güvenli bir toplantı yeri konumundaydı.[519]

Dönemin İngiliz gazetecilerinden Valentine Chirol’ün kaleme aldığı ‘’Pan-Islamism’’ adlı eser, Sultan Abdülhamid’in ittihad-ı İslam siyasetine yönelik emperyalist bakış açısını anlayabilmek adına kayda değer ipuçları vermektedir. Chirol’e göre, 1880 yılında İngiltere’de Gladstone hükümetinin kurulması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin seyrine etki eden bir gelişmeydi. Doksanüç Harbi’nde Avrupa’nın tutumu ve savaşın hemen ardından gündeme gelen Ermeni meselesi ve Makedonya ile ilgili sorunlarda dönemin İngiliz kamuoyunu aksettiren bir biçimde Gladstone’un Osmanlı’ya karşı İslam-Hristiyan cepheleşmesini belirginleştiren baskıcı bir politika izlemesi, Osmanlı ve İslam tarafındaki ittihad yönelimlerini teşvik edici bir tesir meydana getirmişti.[520] Nitekim Sultan Abdülhamid, siyaset tarzını karakterize eden ittihad-ı İslam programını yürürlüğe koyarak hükümdarlığı boyunca bu doğrultuda bir hareket hattı takip etmişti. Chirol’ün şu ifadeleri Sultan’ın siyaset tarzına, bu minvalde haccın önemine ve bu olguların İngiliz emperyalizmi noktasından nasıl bir manzara teşkil ettiğine dair bir fikir verebilir:

[518] John Slight, ‘’British Colonial Knowledge and the Hajj in the Age of Empire’’, *The Hajj and Europe in the Age of Empire*, ed. Umar Ryad, Leiden; Boston: Brill (2017), s.89.

[519] Slight, ‘’British Colonial Knowledge and the Hajj in the Age of Empire’’, s.93.

[520] Valentine Chirol, *Pan-Islamism*, Central Asian Society, London 1906, s.6.

‘’Kuşkusuz, İslam’ın kılıcı uzun bir süredir paslı bir biçimde durduğu kınından bir kez daha fırlamıştır… Sultan Abdülhamid’in adı yüzyılın son çeyreği boyunca Müslümanların bir araya geldikleri her yerde; camilerin revaklarında, kalabalık şehirlerin pazarlarında, ıssız dağların ücralarında, bedevi çadırlarında, büyük dini toplantılarda, hepsinden önemlisiyse İslam haccının küresel merkezi olan Mekke’deki Kâbe’nin gölgesinde, ancak şuanda farkına varabildiğimiz sonuçlarıyla birlikte sürekli büyütüldü, göklere çıkarıldı.’’[521]

Avrupalı devletlerin temelde emperyal politikalarına karşı potansiyel bir tehdit olarak gördükleri hac ibadetine sömürgelerindeki Müslümanların katılımını engelleme yolunda başvurdukları özellikle sağlık alanına ilişkin yöntemler dikkate şayandır. Kolera salgınlarının gerekçe teşkil ettiği söz konusu yöntemlerin, Mekke’deki koşulların genel sağlık kriterlerini karşılamadığı önermesini destekleme odağında tatbik edildiği müşahede edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Avrupalılar bu vesileyle hac hareketliliğine müdahale etmeyi amaçlamaktalardı.[522] Sözgelimi, Mekke’de öteden beri sorun olagelen temiz ve yeterli su temini meselesi, yaşanan salgınlarla birlikte emperyalist devletlerin hac ile ilgili gündem oluştururken sıkça başvurdukları bir tartışma konusu haline gelmişti. Hatta zemzem suyu hakkında dahi spekülasyonlar yapılmış; tıbbi argümanlar kullanılmak suretiyle zemzem kuyusunun adeta mikrop yuvası olduğu iddia edilmişse de Sultan Abdülhamid’in başkimyageri Bonkowsky Paşa’nın çalışmalarıyla bu iddianın doğru olmadığı meydana çıkartılmıştı.[523]

Nezaretine Asaf Paşa’nın vazifelendirildiği, Hicaz’da hacıların sıhhat ve istirahatlerinin temini için tasavvur edilen imar projesi, yukarıda izah edildiği üzere siyasi bir arka planı haiz olup emperyalist devletlerin hac ibadeti sırasında yaşanan sorunları öne sürerek Osmanlı’nın iç işlerine karışmak ve Hicaz bölgesine nüfuz etmek için başvuracakları gerekçeleri ortadan kaldırma amacına da hizmet edecekti. Projenin hayata geçirilmesine karar verilmesi üzerine İstanbul’da bulunan yabancı gazetelerin muhabirlerinin Babıali’ye davet edilerek projeyle ilgili açıklamalarda bulunulması, inşaat masraflarının 30.000 lirasının Sultan Abdülhamid tarafından karşılanacağının özellikle

[521] Chirol, *Pan-Islamism*, s.7.

[522] Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, s.68.

[523] Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, s.72, 75, 76-78.

ilan edilmesi,[524] bunu izleyen süreçte konuyla ilgili yabancı basına yansıyanların bizzat Sultan tarafından takip edilmesi;[525] maksadın hasıl olmasına yönelik stratejik bir hamle olması bakımından anlamlı, projenin Sultan düzeyinde hususiyet arz edecek denli kritik bir mahiyette olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu atmosferde hacıların sağlığını koruma ve hac koşullarını iyileştirme amacına matuf olarak Mekke ve civarında misafirhane, hastane, tebhirhane ve çeşme gibi yapıların inşası projesi Sultan Abdülhamid'in emriyle hayata geçirilerek sürece nezaret etmek üzere Müşir Asaf Paşa görevlendirildi. Uygulama aşamasına geçilmeden önce yapılan mütalaalarda, inşa edilecek misafirhanenin bilhassa Harem-i Şerif'te ve sokaklarda yatıp kalkan fakir hacıların iskân sorununa çözüm getireceği, böylelikle hacılar arasında hastalık zuhuruna karşı önlem alınmış olunacağı ifade edilmekteydi.

Önce Mina'da inşası düşünülen hastanenin daha sonra Bereketüsselam'da yapılmasına karar verildi. Bu mekan değişikliği; hacıların Mina'da iki üç gün gibi kısa bir süre kalması, buradaki havanın hastane inşasına elverişli derecede yumuşak ve hoş olmaması, ayrıca bu muhitte muvakkat bir muayenehane olarak düşünebileceğimiz küçük bir hastanenin bulunuyor olması gibi gerekçelere dayanıyordu. Ayrıca Bereketüsselam'ın Mina'ya yarım saat mesafede olması hasebiyle Mina'daki hastaların buraya taşınmasının kolay olacağı, yine Bereketüsselam'ın bulunduğu konum itibariyle Mekke'ye yakın olması da göz önünde bulundurulan hususlardandı.

Asaf Paşa'yla Babıali'de yapılan toplantıda Hicaz'a götürülmesi gereken asker, usta ve diğer görevlilerin istihdamı hususu ve inşaatla ilgili diğer konular da müzakere edildi. Proje kapsamında refakatine tayin olunmak üzere Asaf Paşa tarafından dokuz zabit ismini içeren bir liste hazırlanarak Babıali'ye arz edildi.[526] Bu zabitlerden;

- Çatalca İkinci İstihkam Alayı'ndan Kaymakam Hacı Hakkı Bey'in rütbesi miralaylığa terfi edilerek inşaat komisyonu riyasetine atanmasına;

[524] BOA, Y.A.HUS, 283/14. Bu belgede masrafların Sultan tarafından karşılanacağı ifade edilmekte, herhangi bir rakam verilmemektedir. Padişah tarafından 30.000 lira ihsan edildiği bilgisi ''Y.A.HUS, 283/67'' numaralı belgede yer almaktadır.

[525] BOA, Y.A.HUS, 283/67; Gülden Sarıyıldız, ''II.Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane'', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 14, (1994), s.129. Alman, İngiliz, Fransız ve Avusturya basınında projeyi olumlu bir üslupla yansıtan gazetelerin olması dikkate şayandır.

[526] BOA, Y.A.HUS, 285/76.

- Birinci İstihkam Alayı, Birinci Tabur Binbaşısı Said Efendi'nin rütbesi kaymakamlığa terfi edilerek inşaatta istihdam olunmasına;
- Piyade Kolağası Kazım Bey'in rütbesinin binbaşılığa terfi edilerek istihdam olunmasına
- Tophane-i Amire Alayı, Sanayi-i İdadiye Alay Kâtibi Ali Rıza Efendi; rütbesi alay eminliğine terfi edilerek muhasebe işleri için istihdam edilmesine;
- Bahr-ı Siyah İstihkam Komisyonu'ndan Yüzbaşı Osman Efendi'nin rütbesi kolağalığına terfi edilerek istihdam olunmasına;
- Çatalca İkinci Alay, Dördüncü Tabur'dan Mülazım-ı Sânî Mahmud Efendi'nin rütbesi mülazım-ı evvele terfi edilerek muhasebe işleri için istihdam edilmesine;
- İstihkam Alayı, İkinci Tabur'dan Mülazım-ı Evvel Ziya Efendi'nin rütbesi yüzbaşılığa terfi edilerek komisyona atanmasına karar verildi.[527]

Sıhhiye Dairesi tarafından yetenekli bir doktorun komisyona refakat etmesi için tayin edilmesi; Tophane ve Tersane-i Amire'den çavuş, onbaşı ve erlerden oluşan on kişilik demirci ve marangoz ekibinin; yine Kal'a-i Sultaniye'deki istihkam taburlarından çavuş, onbaşı ve erlerden oluşan yirmi kişinin gönderilmesi, arz edilen diğer maddelerdendir. Bölge hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olan eski Hicaz Vilayeti Mühendisi Ahmed Bey'in Asaf Paşa'ya refakat etmekle görevlendirilmesi de yapılan mütalaa sonucunda uygun bulundu.[528] İlerleyen süreçte Paşa'nın talebi üzerine İstanbul Bidayet Mahkemesi Birinci Ceza Dairesi zabıt katiplerinden Avni Bey, halihazırdaki memuriyeti uhdesinde kalmak kaydıyla aylık bin kuruş maaşla inşaat komisyonuna dahil edildi.[529] Proje için ihtiyaç duyulan ahşap malzemenin Çatalca ve Kal'a-i Sultaniye'deki inşaat ambarlarından, işçilerin kullanacağı beş yüz adet kazmanın Çatalca inşaat ambarından karşılanmasına; lazım olan tuğlalardan dahi yeterli miktarda temin edilerek bütün bu malzemelerin komisyonla birlikte bölgeye gönderilmesine karar verildi. [530] Asaf Paşa ile beraberindeki komisyon azasının ve inşaat malzemelerinin nakline İzmir vapuru tahsis edildi.[531]

[527] BOA, Y.A.HUS, 286/30. Sarıyıldız, ''II.Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane'', s.129-130.

[528] BOA, Y.A.HUS, 285/76.

[529] BOA, Y.A.RES, 68/59.

[530] BOA, Y.A.HUS, 285/76.

[531] BOA, Y.A.HUS, 286/30.

Hicaz'daki vaziyetin hassasiyeti dolayısıyla Paşa'nın bir an önce bölgeye intikal edip inşaatı başlatması gerektiği yönünde telkinler yapılıyordu.[532] Yola çıkmadan projenin ayrıntılarını müzakere etmek üzere Babıali'de ikinci bir toplantı düzenlendi. Toplantıda ağırlıklı olarak inşaatta kullanılacak yapı malzemeleri, bunların tedariki ve masraflar üzerinde duruldu. Mekke sıcaklarının pek şiddetli olması nedeniyle binaların kagirden, döşemelerinin ise ''tabtab'' denilen bir tür harçlı sıvadan yapılması uygun görüldü. Tavan için gerekli ahşap malzeme Hindistan'dan getirtildiği takdirde pahalıya mal olacağı, İstanbul'dan götürülmesi mümkün olsa dahi bunların Mekke sıcaklarına dayanamayacağı öngörülerek tavan döşemelerinin demir putrel kullanılarak kagirden yapılmasına karar verildi. Böylece yapıda istenilen dayanıklılık ve düzenlilik de temin edilmiş olacaktı. Ayrıca binaların kapı ve çerçevelerinin Sanayi Mektebi'nde imal edilip gönderilmesi padişah emriyle sübuta erdi.[533] İnşaat için ihtiyaç duyulan putrellerin Avrupa'dan sipariş edilerek oradaki demir fabrikalarından doğrudan Cidde'ye gönderilmesinin kolaylık sağlayacağı sonucuna varıldı. Bu minvalde satın alma ve getirtme işlemleri için gerekli yetkinin Asaf Paşa'ya verilmesi, bundan başka temel ve duvar masrafları için 25.922 liranın peşin olarak Paşa'ya teslim edilmesi kararlaştırıldı. Masraflar hakkında yapılan diğer mütalaalarla birlikte son olarak, Hicaz'da Ekim ile Nisan arasının inşaat mevsimi olması, sair zamanlarda yüksek sıcaklık yüzünden bu tür faaliyetlerin mümkün olmaması nedeniyle Asaf Paşa'nın bir an evvel bölgeye intikalinin lüzumuna vurgu yapıldı. Toplantının; inşaat mevsiminin ortalarında, Aralık 1893'te yapıldığı hesaba katıldığında bunun yerinde bir uyarı olduğu anlaşılmaktadır.[534]

Proje hazırlıkları sürdüğü sırada, koleraya karşı alınacak tedbirler kapsamında Mekke'deki Guraba Hastanesi'nin tadilata alınması ve ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi gündeme geldi. Burası vaktiyle Haseki Sultan tarafından darüşşifa olarak yaptırılmış, daha sonra hastaneye çevrilmişti. Haseki Sultan vakfı gelirleri hastanede görev yapan doktor ve eczacıların maaşlarıyla kullanılan tıbbi malzemelerin masraflarına kifayet etmediği için Sultan III.Mustafa ve Sultan Abdülmecid vakıfları tarafından destekleniyordu. Şimdi ise tadilat meselesi dolayısıyla yeni masraflar gündeme gelmişti.

[532] BOA, Y.A.HUS, 286/61.

[533] İlerleyen süreçte kapılar hakkında yine çeşitli mütalaalar yapıldı. Sonuçta dış kapıların demirden; iç kapılarınsa Arapça Ebu'l-Hüseyin, Arnavutlar arasında Şeker Ağacı da denilen Hint ağacından yapılmasına karar verildi. (BOA, İ.HUS, 20/92.

[534] BOA, Y.A.HUS, 287/36.

Söz konusu yenileme işlemlerinin toplamda 10.000 liraya mal olacağı tahmin edilmekteydi.[535] Asaf Paşa ise halihazırda Mekke'de yeni bir hastane ve misafirhane inşası düşünüldüğünden geniş çaplı bir tadilata gerek olmadığı kanaatindeydi. Harap olan yerlerin tamir edilmesi, icap ederse bir iki oda eklenmesi yeterliydi. Bu durumda masraflar değil 10.000 lira, birkaç yüz lirayı ancak bulacaktı.[536] Sonuçta Paşa'nın bu görüşü uygun bulunarak öylece tatbikinde karar kılındığı anlaşılmaktadır.[537]

İnşaat komisyonunun İstanbul'daki hazırlıkları tamamlanmak üzereydi. Bu sırada, inşaat süresince yapacağı fazladan harcamalar göz önünde bulundurularak Asaf Paşa'nın maaşına padişah emriyle 10.000 kuruş zam yapıldı.[538] Yola çıkılmadan evvel, Dağıstan Hanı Halid Han'ın torunu olup Nafia Nezareti bünyesindeki Heyet-i Fenniye'de başkatiplik vazifesi yürütmekte olan Hafız Nizameddin Bey'in isteği üzerine kendisinin Asaf Paşa'yla birlikte Cidde'ye, oradan Medine'ye gönderilme kararı Paşa'ya tebliğ edildi.[539] Nihayet Asaf Paşa 24 Ocak 1894'te; beraberinde İnşaat Komisyonu üyeleri, askerler, sağlık çalışanları, Hafız Nizameddin Bey ve inşaat için gerekli birtakım malzemeleri taşıyan İzmir Vapuruyla denize açıldı.[540]

Kötü hava koşulları nedeniyle zorlu geçen bir yolculuktan[541] sonra İzmir Vapuru 13 Şubat'ta Cidde'ye ulaştı. Her ne kadar resmiyette sadece inşaat sürecini idare etmekle görevliyse de merkezden gelen üst düzey bir devlet adamı olarak Asaf Paşa'nın Hicaz bürokrasisinin iç meselelerine etki etmesi, hatta resmi görevi dışındaki hususlara müdahil olma yetkisini kendinde görmesi pek de yadırganacak bir durum değildi. Zira kendisi Yâver-i Ekrem sıfatını haiz olmakla Sultan II.Abdülhamid'in hususi ricalinden bir müşirdi. Sözgelimi, Mekke sıhhiye tabibi Kasım İzzeddin'in şehirdeki genel sağlık tedbirleriyle alakalı bir süredir yaşanan sorunların çözümü noktasında Asaf Paşa'nın teşrifinin etkili olacağını düşünmesi bu bağlamda anlaşılabilir durmaktadır. Kendisi Paşa'nın görevi dolayısıyla merkezin ilgisinin de Mekke'ye yönelmesinin, sağlık

[535] BOA, A.MKT.MHM.708/10.

[536] BOA, A.MKT.MHM.708/10.

[537] BOA, A.MKT.MHM.708/10.

[538] BOA, İ.HUS.20/95.

[539] BOA, İ.HUS.20/41.

[540] BOA, Y.MTV.89/105.

[541] BOA, Y.PRK.KOM.7/79.

alanında ihtiyaç duyulan nakdi ve teknik yatırımların celbini kolaylaştırılacağını umuyordu.[542]

İnşaat başladıktan bir süre sonra, Mart ayında, Mekke'deki hava şartlarına da vurgu yapan Asaf Paşa tarafından; inşaatta çalışan mühendis ve askerlerin sabahtan akşama kadar çalıştığı, çalışanların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için bu Mart ayı itibariyle maaşlarının düzenli olarak Cidde gümrük gelirlerinden ödenmesi talep edildi.[543] Paşa'nın arzı Maliye Nazırlığına iletilip gereğinin yapılması istendi.[544]

Bu sırada Hicaz'da bazı mali sıkıntılar yaşanmakta, bu da Mekke'deki sağlık ve temizlik hizmetlerini etkilemekteydi. Hac mevsiminin yaklaşıyor olması da cabasıydı. Dünyanın dört bir yanından Müslümanlar Mekke'ye akın etmeye başlamıştı.[545] Böylesi gaileler gündemdeyken, halihazırda Doktor Kasım İzzeddin'in de birtakım anlaşmazlıklar yaşadığı Vali Ahmed Ratıb Paşa'yla bu defa Asaf Paşa arasında bazı problemler çıkması dikkate şayandır.

Nisan ayının başlarında Asaf Paşa Sadaret makamına Hicaz'ın idari işlerinin gidişatı hakkında bir telgraf gönderdi.[546] Telgraftan, fakirlere ve hacılara zulmedildiğinin ve genel temizliğe dikkat edilmediği için dehşetli bir kolera salgınının baş gösterdiğinin Kasım İzzeddin tarafından Asaf Paşa'ya şikâyet edildiği anlaşılmaktadır. Hicaz idarecisinin bu tür konular üzerinde durmak yerine şahsi çıkarlarıyla ilgilendiği de Paşa'ya iletilen şikayetler arasındaydı.[547]

Şikayetlerle ilgili yapılan ön incelemeler sonucunda Ratıb Paşa hakkındaki iddiaların iftira olduğu, Asaf Paşa'nın, Ratıb Paşa'yla Mekke Şerifi arasında süren olumlu ilişkiyi çekemeyen bazı fesatçılar ve Hintli İngiliz casusları tarafından iğfal edilerek valiye karşı kışkırtıldığı anlaşıldı. Vali Paşa'nın dürüstlüğünden ve sadakatinden şüphe edilmediği, böylesi iftiralara itibar etmemesi gerektiği ve bu tür meselelerle meşgul

[542] BOA, A.MKT.MHM.571/4, nr.8. Yazışmalarda doktorun, Asaf Paşa'nın gelişine değinmesi, onun, mevcut Hicaz valisi Ahmed Ratıb Paşa'nın gücüne ve otoritesine karşı bir dayanak arayışıyla ilişkili olması muhtemeldir. Zira o sırada Mekke'de alınması gereken umumi sağlık tedbirleri konusundaki sorunların bir veçhesi valinin ta kendisiydi.

[543] BOA, A.MKT.MHM.571/4.

[544] BOA, BEO, 376/28172.

[545] BOA, A.MKT.MHM.571/4.

[546] BOA, Y.A.HUS, 292/150.

[547] BOA, Y.PRK.BŞK.35/84.

olmayıp yalnızca kendisine verilen resmi görevle ilgilenmesi gerektiği konusunda Asaf Paşa'ya Yıldız'dan bir uyarı geldi.[548]

Konuyla ilgili yazışmalar sırasında Asaf Paşa'nın Vali Ahmed Ratıb Paşa hakkında kullandığı ''ehliyetsiz'' ve ''hırsız'' ifadeleri Ratıb Paşa'yı adeta çileden çıkardı. Üstelik söz konusu ifadeleri içeren telgraf şifreli değil açık olarak gönderilmişti. Böylece yabancı telgraf ofislerinden gönderilen açık metnin bir nüshası Avrupa'daki kulislerin eline geçecekti ki bu, Ratıb Paşa açısından rezaleti başka bir boyuta taşıyordu. Hakkındaki haysiyet zedeleyici ithamlara Ratıb Paşa'nın verdiği tepki sadece onun içinde bulunduğu ruh halini ya da bir asker olarak onur ve şeref anlayışını yansıtmanın ötesinde, Asaf Paşa'yla karşılaştırırken yaptığı vurguları göz önünde bulundurduğumuzda Osmanlı ordusunda XIX.yüzyılın ikinci yarısında neşvünema bulan alaylı-mektepli çatışmasının psikolojik zeminine dair fikir edinmek bakımından önemlidir.

XVIII.yüzyılda özellikle Ruslara karşı kaybedilen savaşlardan alınan derslerle Osmanlı ordusunda teknik modernleşme hamlelerinin başlamasıyla; düşman karşısında yetersiz kalan klasik talim usullerini, istihkam ve muharebe tekniklerini aşma gayretleri alaylı-mektepli ayrımının temelini oluşturdu.[549] Bu hamlelerle birlikte askeri sanayi, mühendislik ve taktik alanlarında uzman kadrolara olan ihtiyacın her geçen gün biraz daha belirginleşmesi, Yeniçeri Ocağı'nı da aynı insiyakla kaldıran II.Mahmud'u Mühendishane-i Berrî-i Hümayun mezunlarından on altı kişiyi orduda istihdam ederek mektepli Mansure Mühendisleri sınıfını oluşturmaya sevk etti. Mansure Mühendisleri, Harbiyelilerden önce ilk mektepli tipolojisini temsil etmek bakımından önemlidir.[550]

Tanzimat döneminde mektepli deyimi anlamına varmaya başlamış; Harbiye mezunu mektepliler, alaylılar karşısında hem mesleki ve teknik uzmanlık açısından hem de zihniyet itibariyle varlık göstermeye başlamışlardı. Aslında Sultan Abdülhamid'in mekteplilere güvenerek, sayıları alaylılara nispetle az da olsa aralarından yâverliğe ve diğer bazı önemli mevkilere tayinler yapması dikkat çekicidir.[551] Zira oluşumunda Fransız etkisi bariz olan mektepli kimliğinin, bir dönem Mekatib-i Harbiye Nazırlığı yapmış olan Süleyman Hüsnü Paşa'nın çalışmalarıyla iyiden iyiye ihtilalci bir mahiyet

[548] BOA, Y.PRK.BŞK.35/84.

[549] Adem Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s.116.

[550] Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*, s.95-96.

[551] Gazi Osman Paşa ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa bu bağlamda öne çıkan örneklerdir.

kazanması ve yine bu zatın sevkiyle Harbiyelilerin Sultan Abdülaziz'e yapılan darbede etkin rol oynamaları Sultan Abdülhamid'de mekteplilere karşı ciddi bir güvensizlik duygusu geliştirmişti.[552]

Bu noktada, bir mektepli olan Ahmed Ratıb Paşa'nın söz konusu telgrafında yaptığı sadakat vurgusu manidardır. Ratıb Paşa'nın, Asaf Paşa'dan gelen ithamlara karşı saltanata sadık kullardan olduğunu, senelerdir Sultan'ın önemli özel işlerini yürüttüğünü ve hassasiyet arz eden siyasi konularda görevler icra ettiğini beyan etmesinin, bir padişahın tebaasından ve devlet adamlarından beklediği alelade bir bağlılığın ötesinde, yukarıda bazılarına değindiğimiz dönemin özgün tarihsel şartlarıyla ilişkili biçimde Sultan Abdülhamid'in ihtiyaç duyduğu güveni temin edecek bir sadakati ima ettiği düşünülebilir.[553]

Ratıb Paşa'nın telgrafında mektepli zihniyetini açıkça ortaya koyan öğelere ise Asaf Paşa tarafından yöneltilen ''ehliyetsiz'' ithamına karşı kendisinin teknik alandaki kabiliyet ve meziyetlerini sıraladıktan sonra Asaf Paşa'nın askeri kariyeriyle karşılaştırdığı satırlarda tesadüf etmekteyiz. Bahriye mezunu bir mektepli olarak; amiral tayin edildiği bir donanmada içinde bulunduğu geminin sekstant yardımıyla matematiksel konumunu tespit edebileceğini; bir düşman gemisine yaklaşıldığında barometre, minkale ve pusula gibi araçlar vasıtasıyla hedefin uzaklığını tespit etmek suretiyle isabetli atışlar yapılmasını sağlayarak cephanenin boşa harcanmasına engel olabileceğini; coğrafyada ise adeta uzman olup yeryüzünde tanımadığı herhangi bir yerde bulunsa dahi buranın fiziki ve beşeri önemini tayin edebileceğini ifade eder.[554]

Askeri ehliyetin, asgari çaba ve zayiatla muharebe kazanabilmek gibi genel geçer sayılabilecek bir stratejinin yanında; yiğitlik, gözü karalık ve fedakârlık gibi faziletlerden ziyade teknik araçları kullanabilirlikte ifade bulması, mekteplilik kavramını belirginleştiren temel unsurlardandır. Bu durum aynı zamanda kavramın, Osmanlı'daki askeri modernleşme programının ne denli öncelikli oluşuyla örtüşen bir nitelikte alaylılık karşısındaki güçlü konumuna işaret etmektedir.

Ehliyet bahsinde Ratıb Paşa'nın söyleyecekleri askeri alanla sınırlı kalmaz. Bir seneden fazla bir süredir Hicaz vali ve komutanlığı uhdesinde bulunan Paşa, vilayeti her

[552] Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*, s.196-209.

[553] BOA, Y.A.HUS.296/16.

[554] BOA, Y.A.HUS.296/16.

türlü kargaşadan kurtarıp asayişi temin etmiş olmakla iftihar eder. Bütün bu meziyetleri sıraladıktan sonra Asaf Paşa'nın süvari neferliğinden generalliğe yükseldiğini hatırlatması; önemli mülki ve askeri görevlerin ifası bir yana, basit bir mesafe ölçümünden bile aciz olduğunu iddia etmesi, mekteplilik duyuşunu ve mekteplilerin alaylılara bakışını kavramak bakımından önemli olsa gerektir.[555] Ratıb Paşa'nın, Asaf Paşa'yla arasındaki farkları belirginleştirmede başvurduğu kıstasları aktardığı telgrafın muhatabının Sadrazam Ahmed Cevad Paşa olması bir diğer kayda değer ayrıntıdır. Zira Erkân-ı Harbiye'den olması itibariyle Cevad Paşa, mektepli kimliğini ideal biçimiyle temsil ediyordu. Bu durum, Ratıb Paşa'nın sözlerinde Asaf Paşa'yı ''cehalet ve yetersizliğinden dolayı'' küçümserken, Cevad Paşa'ya karşı Erkân-ı Harbiye'den oluşun ve mektepliliğin önemini takdir eden bir tevazu ve anlaşılma beklentisiyle yaklaşmasını açıklayabilir.

Asaf Paşa tarafından Ratıb Paşa'ya yöneltilen bir diğer sert itham da hırsızlıktı. Bu suçlama karşısında Ratıp Paşa, Hicaz'daki görevi süresince vilayetteki ihtiyaçların karşılanması için talep ettiği meblağların kaydının İstanbul'da bulunduğunu, bir hırsızlık şüphesi varsa bunun ortaya çıkarılmasında bir zorluk yaşanmayacağını belirtti. Dahası, ''serkârda bulunub devletçe bir istikrâz-ı küllînin akdinde veyâhut Asaf Paşa gibi Çanakkale istihkâmâtının 300.000 liralık muamelatında bulunmadım ki öyle bir sûi zannın nâm-ı çâkerâneme haml ü isnâdına sebep bulunabilsün.'' diyerek, kendisine doğrultulan okların yönünü ustaca bir hamleyle sahibine çevirdi. Hakkındaki ithamlara cevap verdikten sonra sıra karşı hamle yapmaya gelmişti; Asaf Paşa'nın, sadrazamın kendisine Hicaz valiliğini vadettiği ve Ratıb Paşa hakkında soruşturma yapma emri verdiği yolunda sağda solda sözler yaydığını iddia etti.[556]

Bu arada Asaf Paşa sağlık sorunları gerekçesiyle Hicaz'daki görevinden affını istemiş,[557] talebinin kabul görmesi üzerine 1894 Mayısının başında İstanbul'a dönmüştü.[558] Bu ani dönüşün, valiyle yaşanan sürtüşmenin hemen ardından vuku bulması dikkate şayandır. Kısa bir süre sonra, hakkındaki iddialar nedeniyle değil fakat bu süreçte

[555] BOA, Y.A.HUS.296/16.

[556] BOA, Y.A.HUS.296/16, nr.2. Asaf Paşa hakkındaki iddiaları doğrulayan ya da yalanlayan herhangi bir vesikaya rastlamadık.

[557] BOA, Y.PRK.BŞK.36/1.

[558] BOA, A.MKT.MHM.571/4.

Babıali'ye karşı benimsediği tutumun yakışıksız olduğu öne sürülen Ratıb Paşa da Hicaz valiliği görevinden el çektirildi.[559]

Yıldız, dönmeden önce Asaf Paşa'dan inşaatın ne durumda olduğunu, inşaata tahsis edilen meblağın ne kadarının harcanılıp geriye ne kadar kaldığını ve inşaatla ilgili diğer bütün işlemleri ayrıntılı şekilde açıklayan bir rapor istedi. Ayrıca şiddetli sıcaklık nedeniyle inşaatın bir süreliğine durdurulmasına karar verildi.[560] Paşa'dan boşalan komisyon başkanlığına, yine onun önerisiyle, komisyon azasından Miralay Münir Bey atandı.[561]

4.10. Aldığı Nişan ve Madalyalar

Asaf Paşa, daha önce aktarıldığı üzere, askerlik hayatının ilk dönemlerinden itibaren sefer vakti muharebelerde gösterdiği cesaret ve başarılardan, hazarda ise verilen görevleri layıkıyla yerine getirmesinden, ayrıca gayret ve sadakatinden dolayı nişan ve madalyalara layık görülmüştü. Kırım Harbi'nin ertesinde aldığı dördüncü derece Mecidî Nişanı,[562] Kars Mevki Kumandanlığı yapmakta olduğu 1871 yılında üçüncü dereceye yükseltildi.[563] Temmuz 1876'da Zayçar'da Sırplarla yapılan ve Osmanlı kuvvetlerinin galibiyetiyle sonuçlanan muharebeden sonra Osman Paşa'nın tavsiyesi üzerine bu nişan, dördüncü derece Osmanî Nişanıyla değiştirildi.[564]

28 Aralık 1877 tarihli bir belgeye göre Asaf Paşa'nın sahip olduğu üçüncü derece Osmanî Nişanının ikinci dereceye yükseltilmesi uygun görülmüştü.[565] Paşa'nın bu kadar kısa sürede derece yükseltmesi göze çarpsa da Nişan-ı Osmanî Nizamnamesinde bunun bir izahı bulunmaktadır. Normal şartlarda Osmani Nişanının üçüncü derecesini elde edebilmek için iki yıl, ikinci derecesi içinse dört yıl geçmesi gerekiyordu. Bununla birlikte askerlerin savaşta gösterdikleri yararlılıklar ve başarılar bu süreleri yarıya

[559] BOA, Y.PRK.UM.30/22.

[560] BOA, Y.PRK.BŞK.36/1.

[561] BOA, Y.A.HUS.302/66.

[562] BOA, DVN, MHM, 24/56.

[563] BOA, İ.DH, 630/43822.

[564] ATASE, OSKH, 6/0/42.

[565] BOA, İ.DH, 761/62104.

indiriyor ya da tamamen devreden çıkarabiliyordu.[566] İki yıl içerisinde Paşa'nın nişanının iki derece yükselmesi kadar dikkatimizi çeken başka bir nokta, onun Zayçar'da aldığı dördüncü dereceyle, Aralık 1877'de aldığı ikinci derece arasındaki bir derece açıklığını kapatabilecek herhangi bir vesikaya rastlamamış olmamızdır. Söz konusu boşluğu dolduracak olan belgeler muhtemelen, henüz araştırmacıların erişimine açılmamış olan 93 Harbi belgeleri arasında yer almaktadır.

Temmuz 1880'de birinci derece Mecidî Nişanına layık görülen Asaf Paşa böylece birinci derece Osmanî Nişanı almaya hak kazanabilecekti.[567] Çünkü Nişan-ı Osmanî Nizamnamesine göre birinci derece Osmanî Nişanına aday olabilmenin ön şartı, aynı derecedeki Mecidî Nişanına hâlihazırda sahip olmaktı.[568] Nitekim bahsi geçen aşamalı süreci somutlaştıracak biçimde, Şubat 1882'de birinci derece Osmanî Nişanı kendisine verildi.[569] Daha sonra, 1888 yılının Şubat ayında, yâverliğin yanı sıra Askeri Teftiş Komisyonu azalığı ve Bahr-ı Sefid Boğazı müfettişliği görevlerini sürdürdüğü esnada Murassa Osmanî Nişanına layık görüldü.[570] Mayıs 1896'da, artık müşirlik rütbesini de haiz bulunduğu dönemde, nezaret ettiği faaliyetlerdeki şöhret bulmuş çabalarından dolayı Murassa Mecidî Nişanıyla taltif edildi.[571] Nihayet, vefat ettiği 1899 yılının Ocak ayında elde ettiği Murassa İftihar Nişanıyla bir ömür hizmet ettiği devletinden, başta İslam milleti olmak üzere bütün tebaası adına adeta son bir teşekkür almış oldu.[572]

Mecidî ve Osmanî Nişanlarının yanında Asaf Paşa'ya yabancı devletler tarafından da nişanlar verildi. Bunlardan birisi Temmuz 1874'te Rusya tarafından verilen ikinci derece Saint Stanislas Nişanı idi.[573] Ayrıca Paşa'nın hayatının son dönemlerinde çektirdiği anlaşılan bir fotoğrafta görüleceği üzere yine yabancı devletlerce verildiği anlaşılan iki adet daha nişana sahipti. Ne var ki bu nişanların hangi devlet tarafından ne zaman ve niçin verildiğine dair herhangi bir belgeye ulaşamadık. Paşa'nın, kaydına

[566] Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları*, çev. Erhan Uzsay, Kansu Matbaası, İstanbul 2001, s.239.

[567] BOA, İ.DH, 810/65492.

[568] Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları*, s.239.

[569] BOA, İ.DH, 846/67964.

[570] BOA, İ.DH, 1072/84069.

[571] BOA, İ.TAL, 98/31.

[572] BOA, İ.TAL, 165/32.

[573] BOA, HR.MKT, 842/34.

ulaşamadığımız başka birçok nişan ve madalyaya sahip olduğu aynı fotoğraftan anlaşılmaktadır.

Bazı askeri salnamelerde, özellikle XIX.yüzılın sonunda yayımlananlarda, Mecidî ve Osmanî Nişanlarıyla birlikte subayların sahip olduğu madalyalar hakkında da bilgi verilmektedir. Örneğin 1304 (1888/1889) Askeri Salnamesine göre Asaf Paşa'nın gümüş madalyası bulunmaktadır.[574] İki yıl sonra ise artık gümüş ve altın madalyalarının her ikisine de sahip görünmekte,[575] Rumî 1311'de (1895/1896) Altın Liyakat Madalyasını haiz bulunmaktadır.[576]

4.11. Vefatı

Asaf Paşa'nın ölüm nedeni ve tarihiyle alakalı resmi bir belgeye rastlanmadı. Bununla birlikte çeşitli kaynaklarda onun 1899'da vefat ettiği kaydedilmekte, mezar kitabesinde de 13 Şevval 1317 (17 Aralık 1899) tarihi yer almaktadır. Servet-i Fünun Dergisi 11 Ocak 1900 tarihli 461.sayısında Fransızca ''Assaf Pacha, mort dernierement a Constantinople'', yani, ''Asaf Paşa, yakın zamanda İstanbul'da vefat etti.'' notuyla onun fotoğrafını yayımladı.[577] Ancak kızı Behiye Arel tarafından Taha Toros'a aktarılanlara bakılırsa Paşa 1901 yılında vefat etmişti Ayrıca Arel, Toros'a Paşa'nın ölüm şekli hakkında çarpıcı bir vermektedir. Buna göre Asaf Paşa nöbetçi yâver olarak Yıldız Sarayı'nda on beş günde bir tuttuğu nöbet sırasında zehirlenerek öldürülmüştü.[578] Paşa'nın zehirlendiğine dair kızının öne sürdüğü bu iddiayı destekleyecek ya da tekzip edecek başka herhangi bir bulguya rastlanmadı. Arel'in, babasının ölüm şekli hakkındaki bu tespite nasıl vardığını, Paşa'nın naaşının doktor incelemesinden geçirilip geçirilmediğini bilmiyoruz. Babasının ölüm tarihi hakkındaki düştüğü hatada olduğu gibi bu konuda da Arel'in yanılmış veya birtakım duyum ya da belirtileri yanlış değerlendirerek bu sonuca varmış olabilir. Diğer yandan Paşa'nın padişahın emriyle

[574] *1304 Askeri Salnamesi*, s.29.

[575] *1306 Askeri Salnamesi*, s.35.

[576] *1311 Askeri Salnamesi*, ''Yâverân-ı Kirâm-ı Hazret-i Hilâfetpenâhî''.

[577] *Servet-i Fünûn*, 461.sayı (30 Kanûn-ı Evvel 1315), s.292.

[578] TT, barkod no:001551276007. Taha Toros, Hayat Mecmuasında yayımladığı Asaf Paşa'nın torunu Hale Asaf'ın biyografisinde Behiye Arel'den aldığı malumata sadık kalmakta, Paşa'nın 1901 yılında Yıldız Sarayı'nda nöbetçi yaver olarak bulunduğu bir gecede Sultan II.Abdülhamid'in adamları tarafından zehirlendiğini ifade etmek suretiyle bu defa gerçekleştiği öne sürülen hadiseyi detaylandırmaktadır. (TT, 583897).

öldürülmesi için herhangi bir neden göremediğimiz gibi bu ihtimali zayıflatacak biçimde kendisinin, liyakatinin yanı sıra sadakatinden dolayı nişanlarla ve yüksek makamlarla daima taltif edildiğini, Sultan II.Abdülhamid'in itimat ederek yakınında bulundurduğu kişilerden olduğunu biliyoruz. Yine de zehirlenme iddiası kesinlikten fevkalade uzak olmakla birlikte büsbütün çürütülmemiştir.

Merhum Müşir Mehmed Asaf Celâleddin Paşa'nın kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda, günümüzde Haydarpaşa Hastanesi'nin arkasında kalmış olup ne yazık ki harap olmaya terk edilen tarihî 6.Ada'da yer almaktadır. Bu adada büyük dedesi Halil Hamid Paşa'yla birlikte dedesi Mehmed Nurullah Paşa'nın yanı sıra Asaf Paşa'nın birçok akrabası istirahat etmektedir. Paşa'nın mezarının baş tarafında dikili bulunan şâhidede;

''Sadrazam-ı esbak merhûm Halîl Hamîd Paşa-zâde vüzerâ-yı 'izâmdan Nûrullah Paşa merhûmun mahdûmı Şeyhülharem-i esbak Vezîr Cemâleddîn Paşa-zâde ecille-i guzâttan ve müşîrân-ı 'izâm-ı saltanat-ı seniyyeden Yâver-i Ekrem-ı Hazret-i Padişahî Mehmed Âsaf Celâleddîn Paşa'nın ârâmgâh-ı ebedîsidir.

Velâdeti: 7 Şevvâl 1253. Vefâtı: 13 Şa'bân 1317.''

Bu satırlar, bir mezar kitabesinin sadece ait olduğu kişiye dair değil, aynı zamanda bu kişiyi kuşatan sosyal yapı ve mensup olduğu siyasi teşkilat hakkında da birtakım bilgiler verebileceği düşüncesine uygun bir örneklik teşkil etmektedir. Söz konusu sosyal yapıdaki geçerli önem ve öncelik kavrayışının, hiyerarşik düzenin ve toplumsal hafızanın mevcut siyasi teşekkülle bağlantısı göze çarpmaktadır. Müteveffa, yaşayanlara soy, makam ve din referanslı bir nitelik olmak üzere üç unsur aracılığıyla tanıtılmakla birlikte bunlardan her biri siyasi mercie olan atfı dolayısıyla kayda değer bulunmaktadır. Nitekim Asaf Paşa'nın soyu, önceki nesiller arasında devlette önemli bir mevkie gelmiş ilk kişi olan Sadrazam Halil Hamid Paşa'yla başlatılmakta, kendisiyle birlikte dedesi ve babası da devlet kademelerinde aldıkları görev ve unvanlarla anılmaktadır. Üzerinde titizlikle durulması gereken dini referans, yani ''ecille-i guzâttan'' (büyük/yüksek rütbeli gazilerden) ifadesindeki ''guzât'' kelimesi Allah yolunda savaşanlar anlamında bir sıfatken ''ecille'' tabiri Asaf Paşa'nın katıldığı savaşlar sırasında Osmanlı ordusundaki rütbesine, dolayısıyla yetki ve etkisine atıf yapmaktadır. Diğer yandan siyasi ile dini olan arasındaki ilişkiyi yalnızca ilkinin diğeri üzerindeki etkenliği üzerinden değerlendirmek hata olur. Hatta siyasi diğer bütün unvanlarından önce Asaf'ın bir gazi olarak nitelenmesi, Osmanoğulları'nın başından beri meslek edindiği ve kendisiyle tanındığı gazanın bizatihi

siyasi merciin meşruiyet zeminini teşkil eden başat kavramlardan olması dolayısıyla söz konusu ilişkide siyasi olanın ikincil bir konumda bulunduğu düşünülebilir.

Bu dünyadan geçip gitmiş olanlar için geride kalanlar tarafından diğer yaşayanlara ve gelecekte yaşayacak olanlara hitaben dikilen mezar taşları, müteveffa hakkında nesiller boyunca nihai olarak hatırlanmaya ve hatırlatılmaya değer bulunan bilgilerin kaydedildiği vesikalardır. Bu itibarla mezar taşlarının sosyal hafızaya hitap etmenin yanında onun ana kodlarını ve remizlerini içerebileceğini söylemek mümkündür. Şu halde Asaf Paşa'nın mezar kitabesini hazırlayanların, orada yer alan satırları Paşa hakkında nihai kertede hatırlanmasını ve hatırlatılmasını meşru, uygun ve belki gerekli bulmuş olmalılar. Söz konusu satırların hakkında bizde çağrıştıracağı en özlü ifade şu olsa gerektir: Gazi Müşir Mehmed Asaf Celâleddin Paşa, babası ve dedeleri gibi hayatı boyunca 'Dîn ü Devlet'e üstün hizmetlerde bulunmuş bende-zâdegândan bir Osmanlı müşiridir. Dönemin sosyal hafızasına hitap eden bir olgu olarak 'Dîn ü Devlet'e hizmetin zamanda sosyal hiyerarşiyi de belirleyici bir mahiyete sahip olduğu bizce kuşku götürmemektedir.

Mezarın başında dikili bulunan şâhidenin yanı sıra, dönemin mezar örneklerinde pek sık rastlamadığımız biçimde, Paşa'nın kabrinin üstüne yatırılmış olan yekpare ve deliksiz bir pehle taşı üzerine nazım şeklinde işlenmiş şu satırlar yer almaktadır:

''Bir vezîr oğlu müşîr eyledi 'azm-ı 'ukbâ Bizi terk etti teessürle dirîgâ hayfâ

İstikâmette sadâkatte sebât eyleyerek Dem-be-dem eyledi tahsîl-i rızâ-yı Mevlâ

Gözü yaşlı nice öksüzleri şâd etti sezâ Nâmına dense âb-ı müşfik-i pâk-ı fukarâ

Öyle bir zât idi ki şa'şa'a bahş olmuşdu Neyyir-i tıynetine pertev-i ahlâk-ı Hüdâ

Keremi Hâtim-i Tâî nâmını tayy etmişdi Ezelî ziynet-i mu'tâdı idi bezl ü 'atâ

Ârâmına kalbinin 'ulviyyetine başka delîl Hakk'ına 'arz-ı 'ibâdette idi subh u mesâ

Meş'al-i merkadıdır encüm-i envâr-efşân Saçıyor pertevini kabrine fevkinde semâ

Bu kitâbe yazılır kabrine elbette Celâl 'Azm-ı gülzâr-ı cinân eyledi Âsaf Paşa.''

Şâhidede olduğu gibi burada da üst soya, üst soyun ve mezar sahibinin makamına değinildikten sonra istikamet ve sadakat kavramlarına vurgu yapıldığı görülüyor. Ancak

metnin geri kalan kısmı bize sadece şâhidede değil, resmi vesikalarda ve Asaf Paşa'yla ilgili bilgi veren diğer kaynaklarda da ulaşamadığımız bazı hususi bilgiler vermektedir. Örneğin onun, cemiyetin zayıf ve muhtaç grupları olan öksüzlere ve fakirlere ilgi ve şefkatle yaklaştığı, onların ihtiyaçlarını gidermeye gayret ettiği; ahlak ve maneviyatının yüksek olduğu ifade edilmektedir. Mısralardan birinde zikredilen Hâtim-i Tâî, Miladi VI.yüzyılda yaşamış bir Arap kabile reisi ve şairdir. Cahiliyye dönemi Arap kabileleri arasında cömertliğiyle ün yapan Hâtim şiirlere ve menkıbelere konu olmakla kalmamış, Arap edebiyatında cömertliğin sembolü haline gelmişti. Öyle ki bir kimse cömertliğiyle övüleceği zaman kendisinin Hâtim'den daha cömert olduğu söylenir olmuş, bu deyiş biçimi yaygınlık kazanmıştı.[579] Yukarıda, ''Keremi Hâtim-i Tâî nâmını tayy etmişdi'' mısraıyla yüzyılları aşarak XX.yüzyılın şafağına kadar gelebilmiş söz konusu deyişe başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla Asaf Paşa'nın diğer hasletlerinin yanı sıra fevkalade cömert bir kimse olduğuna işaret edilmektedir. Nihayet onun dini hassasiyetinin yüksek olduğu, ibadet kavramını hayatının merkezine yerleştirdiği aktarılmaktadır.

Mısralarda Asaf Paşa hakkında kaydedilenlerin kaynak değerinin tartışılabilecek yönleri yok değildir. Sözgelimi mısraları kaleme alan kişi yahut kişilerin, Paşa'nın hasletlerini mübalağaya başvurarak aktarmış olabileceği, ayrıca bir mezar kitabesindeki satırların doğal olarak müteveffanın şahsiyetini belli bir bakış açısıyla yorumlayıp onu sadece olumlu yönleriyle değerlendireceği gerçeği hesaba katılmalıdır. Her şeye rağmen Paşa'yı anmak için takva, cömertlik, yardımseverlik, sadakat ve yüksek ahlak gibi hasletlere başvurulması bize onun şahsiyeti hakkında fikir verebilmektedir. Ayrıca bunların, dönemin sosyal rejiminde onaylanan, dahası övgüye değer hasletler olduğunu da anlıyoruz.

[579] Süleyman Tülücü, ''Hâtim et-Tâî'', *DİA*, c.XVI, s.472-473.

SONUÇ

Osmanlı XIX.yüzyılı, reformların, ikiliklerin, askeri olduğu gibi politik ve sosyal çatışmaların sık ve yoğun biçimde yaşandığı bir asır olması yönünden bu asra eğilen araştırmacılar için oldukça caziptir. Bu dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel şartlarını kurması; onun siyasasının, fikriyatının, sosyolojisinin, bu alanlarda devam eden gerilimlerin ve hesaplaşmaların öncüllerini içermesi bakımından söz konusu cazibeye esaslı bir gerekçe temin eder. Ne var ki bu durum, bir ölçüde haklı olarak, söz konusu şartların ve hesaplaşmaların menşei olduğu düşünülen belli başlı olay ve olgulara, bu olay ve olguları belli ifade kalıpları ve kavramsal çerçevelere döken bakış açılarının yönlendirici etkide bulunduğu bir hatta odaklanma eğilimini doğurmaktadır. Modernleşme, reform, yenilik, ilerleme; bunlar söz konusu hattı teşkil eden bakış açılarının merkeze aldığı kavramlardan bazılarıdır. Bunun ise 1908 İhtilali'yle büyük ölçüde sonlanan, Osmanlı hükümranlık ethosu olarak adlandırmayı tercih ettiğimiz bir idare, maslahat, sosyal ve siyasi ilişkiler geleneğiyle bunlara zemin ve hareket alanı sağlayan unsurların gereği gibi anlaşılmasında bazı sorunlara neden olduğu kanaatindeyiz. Bu sorunlardan bazıları Asaf Paşa'nın yaşamını incelemeyi gerekçelendirirken de karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, ''Asaf Paşa'nın yaşam öyküsü bizim için ne ifade eder?'' ya da ''Onun hayatını neden kayda değer bulmalıyız?'' gibi sorularla Paşa'nın faaliyetlerine göz gezdirmek konunun önemini belirginleştirmede bize yardımcı olabilir.

Asaf Paşa, dönemin elit ailelerinden olan Halil Hamid Paşazâdelere mensup alaylı bir subay. Dedesi ve babası gibi hanedana sadakati ve devlete yaptığı hizmetlerle bilinen, bunların yanı sıra mesleğindeki maharetini de ispatlayarak yükselen bir paşa. Ne bir ihtilalin ne de herhangi bir reformun öncüsü. Ayrık ve ayrıksı fikirlerine de tesadüf etmiyoruz. Onun gayrinizami harp harekâtıyla başlayan askeri tecrübesi Kırım Savaşı'yla perçinlenmişti. Anadolu ve Rumeli Ordularında bir süre bulunduktan sonra Osmanlı ordusunda yeni kurulan askeri birliklerden birine, Ejder Alayı'na kumandan tayin edildi. Bir ara Filibe'de rastlıyoruz kendisine; Hristiyan bir kızın ihtida ettikten sonra pek anlaşılmayan bir biçimde tekrar eski dinine döndüğü haberi Müslüman ahali arasında yayılınca mutasarrıflık binasını adeta basarak Müslümanlar adına tepki gösteriyor.

Filibe Olayı üzerine önce Sofya'ya ardından Kars'a gönderilen Paşa, Balkanlarda nasyonalist ve panslavist propagandanın etkisiyle karışıklıklar baş gösterdikten az sonra

sıcak bölgeye, Sırp sınırına tayin edildi. Sırbistan'da patlak veren geniş çaplı isyan sırasında Osman Nuri Paşa'nın maiyetinde, 93 Harbi'nde ise Rumeli Şark Ordusu'nda muharip birlikleri komuta etti. Balkanlarda Sırplıyla, Moskofla canhıraş mücadele etmiş, zaferleri kovalayan yenilgileri tatmış bir gazi kumandan sıfatını haizdir artık. Büyük harbin ertesinde, Selanik'te Osmanlı hududunu Yunan eşkıyasına karşı korumak ve bölgede asayişi sağlamak için gayret etti.

Sultan II.Abdülhamid'in ordu içerisinde en güvendiği paşalardan biriydi. Sultan'ın orduyu ve askeri süreçleri kontrol etmek amacıyla kurduğu Askeri Teftiş Komisyonu'nda yer aldı. Payitahtın kapısı hükmündeki boğazların tahkim sürecine nezaret etmek ve bu yöndeki faaliyetleri denetlemek üzere tercih edilen isim oldu. Boğazlar müfettişi sıfatıyla ömrünün sonuna kadar bu alanda hizmet verdi. 1881 yılında, merhum Sultan Abdülaziz'in ölümündeki cinayet şüphesini tahkik ve suçluları tespit amacıyla kurulan Yıldız Mahkemesi'nde Fevkalade Heyet azalığı yaptı. 1893'te Hicaz'da umumi sağlık hizmetleri verecek yapıların imarına nezaret için görevlendirildi.

Paşa'nın hayatı boyunca yürüttüğü faaliyetlerin ilk planda bize sezdirdiği muhtemelen ''aleladelik''tir. Emirlere uyan, verilen görevleri yerine getiren, padişaha sadık ve gayretli bir asker, bir hizmet adamı. Sultan II.Abdülhamid döneminde önemli makamlarda bulunması, önemli görevler icra etmesi elbette vurgulanmalıdır, öyle de yapıldı. Bununla birlikte, bunlar günün sonunda Sultan II.Abdülhamid'in idare tarzı, stratejisi ya da Akdeniz Boğazı'nı Çanakkale Muharebelerine hazırlanması bağlamında değerlendirmelere hizmet ediyor görünmektedir ki söz konusu değerlendirmeler haklı gerekçeler içermektedir. Ancak bütün bu olup bitenlere nispetle Asaf Paşa'nın mevcudiyetini belirgin kılmak, 'ale'l-ade-lik'lerden bahsederken 'adet'in önemine dair bir farkındalığa sahip olmayı ve işleyen bir düzenin bir yönüyle iradeler toplamına işaret ettiği gerçeğini yadsımamayı gerektirmektedir. İlkeleri, meşruiyeti, inançları, adetleri, kanaatleri, alışkanlıkları, test edilmiş yöntemleri; geçmişe dair bir kavrayışı ve geleceğe yönelik beklentileri, içtimai fikirleri ve düzen anlayışını içeren 'ethos' aynı zamanda söz konusu iradeler toplamında yaşayan bir şeydir. Bu iradelerden kimisinin ethosu taşıma, koruma ve temsil kabiliyeti diğerlerinden fazladır. İşbu hiyerarşi ise iradelerle onların içinde bulunduğu ethosun unsurları arasındaki ilişkinin niteliğine göre tanzim edilir. Müslümanlık, paşalık, gazilik, sadakat, ehliyet, kabiliyet, hamiyet, bende-zâdelik; bunlar, o dönemde yaşayan bir kimsenin Osmanlı hükümranlık ethosunu temsil ve hatta bir noktaya kadar ona etki etme kabiliyetini artıran bazı unsurlardı.

Asaf Paşa bir bende-zâde ve alaylı olarak Osmanlı hükümranlık ethosunun son hamil ve temsilcilerindendi. Değişim ve kırılma sancılarıyla süreklilik ve devamlılığa ilişkin kaygıların bir arada yaşandığı, bunların bazen birbirini perçinlediği, bazense birinin diğerini yatıştırdığı bir dönemde hareket hattını daima miras aldığı geleneğin, dünya görüşünün rehberliğinde tayin etmiş görünmektedir. Bu yöndeki istikrarı, padişahın bir askerde arayacağı sadakat, hamiyet ve ehliyet gibi ayırıcı özellikleri şahsiyetinde toplaması, onu Sultan II.Abdülhamid devrinin en yetkili ve etkili isimlerinden biri yapacaktı.

EK-1: Müşir Asaf Paşa. Kaynak: TT, barkod no: 001561254008.

EK-2: Asaf Paşa ve oğlu Salih Bey. Kaynak: TT, barkod no: 001561251008.

EK-3: Soldan sağa: Halil Sami Paşa'nın oğlu Şeyh Cafer Hayrullah Efendi, Asaf Paşa'nın oğlu Cemaleddin Bey, Şeyh Cafer Hayrullah Efendi'nin oğlu Selman Efendi. Kaynak: Ediz Ersoy'un kişisel arşivi.

EK-4: Asaf Paşa’nın kabri, önden görünüm. Kaynak: Ahmet Cemil Temiz, kişisel arşiv.

EK-5: Asaf Paşa'nın kabri, ön sol-çaprazdan görünüm. Kaynak: Ahmet Cemil Temiz, kişisel arşiv.

EK-6: Mezarın üstünü örten pehle taşı. Kaynak: Ahmet Cemil Temiz, kişisel arşiv.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

-Hatt-ı Hümayun (HAT)

-Cevdet Askeri (C.AS)

-Cevdet Dahiliye (C.DH)

-Cevdet Maliye (C.ML)

-Cevdet Darphane (C.DRB)

-Cevdet Bahriye (C.BH)

-Cevdet Saray (C.SM)

-Cevdet Evkaf (C.EV)

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e)

-Dahiliye Sicill-i Ahval Defterleri (DH.SAİDd)

-İrade Dahiliye (İ.DH)

-İrade Eyalet-i Mümtaze (İ.MTZ)

-İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

-İrade Hariciye (İ.HR)

-İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

-İrade Taltifat (İ.TAL)

-Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.DVN)

-Sadaret Düvel-i Ecnebiyye Evrakı (A.DVN.NMH)

-Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT)

-Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)

-Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı (A.TŞF)

-Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)

-Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

-Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD)

-Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

-Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT)

-Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

-Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

-Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)

-Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)

-Maliye Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM)

-Meclis-i Vâlâ (MVL)

-Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

-Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB.İ)

-Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES)

-Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

-Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

-Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

-Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

-Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

-Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)

-Yıldız Perakende Evrakı Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

-Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM)

-Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS)

-Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE)

-Kırım Harbi (KH)

-Osmanlı-Sırp Karadağ Harbi (OSKH)

Taha Toros Arşivi (TT)

KİTAP ve MAKALELER

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, haz. M.Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, drl. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.309.

Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetü'l-Hakâyık*, haz.Ömer Faruk Can, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.52.

Ahmet Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli*, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

AYDIN, Mithat, ‘’Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)’nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ’ın Rolü’’, *Belleten*, c.LXIX, sayı 256, (2005), s.913-936.

BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

BAKTIAYA, Adil, ‘’19.Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim 1860 Şam Olayları’’, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt LXIII, sayı 2, (2008), s.23-44.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.

CHARTRAND, Rene, LELIEPVRE, Eugene, *Louis XV’s Army Cavalry and Dragoons*, Osprey Publishing, London 1996.

CHIROL, Valentine, *Pan-Islamism,* Central Asian Society, London 1906.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

ÇETİN, Atilla, ‘’Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa Vakfı ve Vakfiyesi’’, *Vakıflar Dergisi*, sayı 30 (2007).

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

DEMİRTAŞ, Mehmet, ‘’XIX.Yüzyılda İstanbul’a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürur Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler’’, *Belleten*, , cilt LXXIII, sayı 268, (2009), s.739-754.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

ERASLAN, Cezmi, *II.Abdülhamid’in Çanakkale Savunması*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014.

ERÜRETEN, Metin, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları*, çev. Erhan Uzsay, Kansu Matbaası, İstanbul 2001.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

GÖLEN, Zafer, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*, Alter Yayıncılık, Ankara 2009.

GÜLSOY, Ufuk, ‘’1856 Islahat Fermanı’na Tepkiler ve Maraş Olayları’’, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul 1991.

GÜLSOY, Ufuk, ‘’1856 Halep ve Nablus Olayları’’, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.IX, Sayı 1, (1994), s.279-288.

GÜMÜŞ, Musa, ‘’Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti’nde Kazak Süvari Alayı’’, *Turkish Studies*, vol.5, Summer 2010.

HASKAN, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001.

HATİP, Salih Murad, *Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

HAYTHORNTHWAİTE, Philip, *Napoleonic Heavy Cavalry and Dragoon Tactics*, Osprey Publishing, Oxford 2013.

Herakleitos, Fragmanlar, çev. Cengiz Çakmak, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

İLHAN, Mehmet Mehdi, ‘’Osmanlı Döneminde İstanbul Su Yolları’’, *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

İNALCIK, Halil, ‘’Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri’’, *Belleten*, , c.XXVIII, sayı 112, (1964), s.623-690.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

JELAVICH, Barbara, *History of the Balkans*, Cambridge University Press, New York 1995.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu vd. , Küre Yayınları, İstanbul 2013.

KARACA, Ali, ‘’Savunma Sisteminin Ana Unsuru İstihkâmlar Bakımından Çanakkale Boğazı Tahkimi (1655-1915)’’, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.307-334.

KARACA, Ali, ‘’II.Abdülhamid'in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yaverlik Kurumu’’, *XIII.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.1701-1739.

KARAHAN, Ali, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri* (1714?-1790), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KÖSEOĞLU, Mehmed Akif, *İstanbul’un 100 Tekkesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2016.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

LANGELLIER, John, YOUNGHUSBAND, Bill, *US Dragoons*, Osprey Publishing, London 1995.

MACFARLANE, Peter, *The Royal Dragoon Guards*, Osprey Publishing, Oxford 2019.

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.

Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1325.

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich, *Doğu Sorunu (Türkiye)*, Sol Yayınları, Ankara 2008.

MEHMED Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, haz, Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

MOLTKE, Helmuth von, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, çev. Hayrullah Örs, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1960.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829), Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978, c.III kısım V eki.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

ÖLMEZ, Adem, ''Askeri Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri'', *Tarih Dergisi*, sayı 43, 2006, s.115-134.

ÖLMEZ, Adem, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

ÖZCAN, Azmi, *Pan-İslamizm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

ÖZCAN, Besim, ''Trabzon Eyaleti'nin Kırım Harbi'ne Katkıları'', *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, sayı 17, (2001), s.247-260.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

ÖZTUNA**,** Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.

ÖZTÜRK, Ayhan, YILDIZ, Özgür, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1820-1938),* Arka Oda Yayınları, Kayseri 2007.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmani Zeyli*, haz. Serdar Sakin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, haz. Gülbadi Alan,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat Makaleler, ''Panslavizm'', haz. Nihat Yazılıtaş ve Ahmet Vurgun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.589-639.

SANNAV, Sabri Can, ‘’Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adalarındaki Etkileri ve Sonuçları’’, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 2020, cilt 1, sayı 2.

SARIYILDIZ, Gülden, ‘’II.Abdülhamid’in Fakir Hacılar İçin Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhane’’, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 14, (1994), s.121-145.

SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

SCLEMOW, Frank G., *The Geography of Disease*, Cambridge University Press, Cambridge 1903.

SEDES, Halil, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946.

SEDES, Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1937.

Seyyid Selman Aşkî el-Kâdîrî el-Âhî, *Sâkî-i Aşk*, haz. Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul 2016.

SIRMA, İhsan Süreyya, ‘’Fransa’nın Kuzey Afrika’daki Sömürgeciliğine Karşı Sultan II.Abdülhamid’in Panislamist Faaliyetlerine Ait Birkaç Vesika’’, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 7-8, (1977), s.157-184.

SIRMA, İhsan Süreyya, ‘’Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Bir Vesika’’, *Tarih Dergisi*, sayı 31, (1977), s.183-198.

SLIGHT, John, ‘’British Colonial Knowledge and the Hajj in the Age of Empire’’, *The Hajj and Europe in the Age of Empire*, ed. Umar Ryad, Leiden; Boston: Brill (2017), s.81-111.

SÜER, Hikmet, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Süleyman Hüsnü Paşa, *1293 Türk-Rus Muhârebesi Hakâyıkından Hulâsa-i Vukû’ât-ı Harbiye*, 1324.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, haz. Orhan Hülagü vd., Sebil Yayınevi, İstanbul 1998.

TIZLAK, Fahrettin, ‘’Ma’adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdari Düzenindeki Yeri (1775-1867)’’, *XII.Türk Tarih Kongresi Ayrıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

TOTT, François Baron de, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, çev. Mehmet Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1973.

TRIBULATO, Olga, ‘’Dialectology (diálektos), Ancient Theories of’’, *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics,* ed. Georgios K. Giannakis, Brill, vol.I, 2014.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1978, c.III kısım 5 (1793-1908).

UZUNÇARŞILI**,** İsmail Hakkı, ’Halil Hamid Paşa’’, *Türkiyat Mecmuası,* cilt 5 (1936).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazı’nın Tahkimi”, *Belleten*, c.XLIV, sayı 175, (1980), s.511-533.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967.

UYAR, Mesut, ERICKSON, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Vasıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

WALL, A. J., *Asiatic Cholera: Its History Pathology and Modern Treatment*, H. K. Lewis, London 1893.

YENER, Emir, ‘’Deniz Muharebeleri ve Müşterek Harekât (1792-1912)’’, *Osmanlı Askeri Tarihi*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

YEŞİL, Fatih, ‘’İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi’’, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III.Selim ve Dönemi,* İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

YILDIZ, Gültekin, ‘’How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long ‘Eastern Question’ in British defence planning 1815-1914’’, *The Mariner's Mirror,* 105:1 (Şubat 2019), s.40-59.

YILDIZ, Gültekin, ‘’Ottoman Military Organisation (1800-1918)’’, *The Encyclopedia of War*, ed. Gordon Martel, 2011, s.1-8.

YILDIZ, Gültekin, ‘’Üniformalı Padişah II.Mahmud’’, *II.Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010.

YORULMAZ, Naci, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

YÜCER, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

SALNAMELER

1281 Yılı Devlet Salnamesi.

1282 Askeri Salnamesi.

1283 Askeri Salnamesi.

1286 Askeri Salnamesi.

1291 Askeri Salnamesi.

1292 Askeri Salnamesi.

1304 Askeri Salnamesi.

1306 Askeri Salnamesi.

1307 Askeri Salnamesi

1311 Askeri Salnamesi.

GAZETE ve DERGİLER

Servet-i Fünûn, sayı 461, (30 Kanûn-ı Evvel 1315).

T.C. Resmî Gazete, ‘’Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu’’, sayı 1517 (11 Haziran 1930).

TOROS, Taha, “Bir Türk Kadın Ressamının Dramı – Hale Asaf”, *Hayat Mecmuası,* TT, 583897.

SÖZLÜKLER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

‘’Asaf Paşa’’, *Türk Ansiklopedisi*, , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, c.III, s.433.

’’Cholera’’, *The Encyclopedia Britannica(11th ed.),* New York 1911, Vol. VI.

‘’Dragoon’’, *The Encyclopaedia Britannica(11th ed.),* New York 1910, Vol.VIII.

AKTEPE, Münir, ‘’Çeşme Vak’ası’’, *DİA*, c.VIII, s.288-289.

AKYILDIZ, Ali, ‘’Sarraflık’’, *DİA*, c.XXXVI, s.163-165.

AYDIN, Mustafa, ‘’Faş’’, *DİA*, c.EK-1, s.443-445.

BEYDİLLİ**,** Kemal, ‘’Halil Hamid Paşa’’, *DİA*, c.XV, s.316-318.

BEYDİLLİ, Kemal, ‘’Küçük Kaynarca Antlaşması’’, *DİA*, c.XXVI, s.524-527.

BEYDİLLİ, Kemal, ‘’Yaş Antlaşması’’, *DİA*, c.XLIII, s.343-347.

ÇETİN, Atilla, ‘’Halil Rifat Paşa’’, *DİA*, c.XV, s.327-328.

DOĞAN, Ahmet, ‘’Şeyh Müştâk’’, *DİA*, c.XXXIX, s.64-65.

EMECEN, Feridun, ‘’Limni’’, *DİA*, c.XXVII, s.190-192.

GİRAY, Muhteşem, ‘’Berat’’, *DİA*, c.V, s.473-475.

İNALCIK, Halil, ‘’Timar’’, *DİA*, c.41, s.168-173, s.168-173.

KALLEK, Cengiz, ‘’Kile’’, *DİA*, c.XXV, s.567-570.

KİEL, Machiel, ‘’Eğriboz’’, *DİA*, c.X, s.491-493.

KİEL, Machiel, ‘’Karlı-ili’’, *DİA*, c.XXIV, s.499-502.

KURT, Yılmaz, ‘’Küçükalioğulları’’, *DİA*, c.EK-2, s.100-102.

LOWRY, Heat W., EMECEN, Feridun, ‘’Trabzon’’, *DİA*, c.XLI, 302-304.

NAGATA, Yuzo, ‘’Karaosmanoğulları’’, *DİA*, c.XXIV, s.468-470.

ÖZCAN, Abdülkadir, ‘’Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye’’, *DİA*, c.III, s.457-458.

ÖZCAN, Abdülkadir, ‘’Zaptiye’’, *DİA*, c.XLIV, s.128-130.

ÖZCAN, Azmi, ‘’İttihâd-ı İslâm’’, *DİA*, c.23, s.470-475.

PAKALIN**,** Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., ‘’Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd’’, *DİA*, c.VII, s.500-501.

TUNCEL, Metin, ‘’Çanakkale Boğazı’’, *DİA*, c.VIII, s.199-203.

TÜLÜCÜ, Süleyman, ‘’Hâtim et-Tâî’’, *DİA*, c.XVI, s.472-473.

ÜNAL, Mehmet Ali, ‘’Harput’’, *DİA*, c.XVI, s.232-235.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

projemlak, ‘’Mehmet Şemsettin Efendi Tekkesi böyle ihya edildi’’, https://www.projemlak.com/mehmet-semsettin-efendi-tekkesi-boyle-ihya-edildi/3551/., [Erişim tarihi: 07.01.2023].